

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
FÖLDES BÉLA.

XIV.

RICARDO: LEVELEK MALTHUSHOZ

ANGOLBÓL FORDITOTTÁK:

† JÓNÁS JÁNOS
ÉS
GRÓF ESTERHÁZY MIHÁLY

BUDAPEST

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3.
1913.

Ára 5 korona.

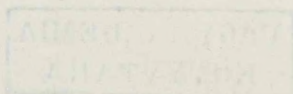
RICARDO :
LEVELEK MALTHUSHOZ

MAGYAR AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI KÖNYVTÁR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NEMZETGAZDASÁGI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
FÖLDES BÉLA

XIV.

RICARDO:
LEVELEK MALTHUSHOZ

BUDAPEST
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALAT
IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3.
1913.

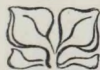
RICARDO: LEVELEK MALTHUSHOZ

ANGOLBÓL FORDITOTTÁK:

† JÓNÁS JÁNOS

ÉS

GRÓF ESTERHÁZY MIHÁLY

1913.

GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 3.

162186

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA BUDAPESTEN.

ELŐSZÓ.

A m. tud. akadémia Jónás János nyug. keresk. akadémiai igazgatót bizta még e levelek fordításával. Munkaközben Jónás János elhalálozott és a munka befejezését gróf Esterházy Mihály úr volt szives elvállalni, a ki egyuttal a Jónás által végzett fordítást áttekintette.

A levelek tartalma.

E gyűjteményben lévő levelek csak két esetben alkotnak oly csoportot, melyek külön tárggyal bírnak, azaz olyanl, melyl a többi levelek nem foglalkoznak érdemlegesen. Az I-től a XIV. számúig terjedő levelek a „Pénz elértéktelenedésének a külföldi váltó-árfolyamokra való hatását“, a LXXVIII-tól a LXXXVIII. számúig menő levelek pedig az értékmérőt tárgyalják. A többi levelek közt szorosabb tárgyi kapcsolat és folytonosság csupán a LXXI—LXXVII-ig terjedőkben észlelhető, melyeknek a „Túltermelés“ a főtárgya. A bérlet, munkabér és nyereség fölött való eszmecsere azután már nem folyik fejezetről-fejezetre mint valamely könyvben, hanem meg nem örökített beszélgetések folyamát követi, annyi sok hézagot hagyva a logikus gondolatmenetben, sőt a vita lényegét tevő proпозиciókban is, hogy semmi reményünk sem lehet rá, hogy az említett három tárgyról szóló leveleket valamilyen szabatos és összefüggő rendbe sorozhassuk.

A levelek itt következő analízise nem tart számot arra, hogy kimerítőnek tekinssék. Ricardonak pld. az Angol bankról (XXXV. stb.) és a keletindiai-kollégiumról (XL. stb.) alkotott véleménye nem lelhető föl benne. Csak a főbb gazdasági elvekre terjeszkedünk ki.

Az első levélváltások főleg azon dolgokkal foglalkoztak, melyeket abban az időben (1810-ben és utána) a „Bullion Committee“ és Ricardo röpirata a „The high Price of Bullion“ előtérbe helyeztek. E röpirat külön kiadásban ugyan csak 1810 elején jelent meg, anyagát azonban Ricardo már 1809 szeptemberében közzétette egy, a „Morning Chronicle“-hez intézett levélsorozatban. E levelek szerzőjükre terelték a köz figyelmét s úgy látszik arra indították Malthust, hogy ismeretségét keresse. Az első levelek — az itt I-el jelölt levél nyilvánvalóan nem az első volt —

természetesen azon tárgyakkal foglalkoztak, melyek a két ferfit összehozták.

Ricardo főbb álláspontjai Malthussal szemben a következők voltak:

1. Azon pénz mennyiségét, melyre valamely nemzetnek szüksége van, nemcsak az illető nemzet nagysága és népességének száma határozza meg, hanem kereskedelmi ténykedéseinek természete és mértéke; és így, amint ezek az elemek érvényesülnek, azonképpen az egyik nemzet pénze bizonyos meghatározható normális arányban áll a másikéhoz s ha ezt az arányt megváltoztatjuk, akkor az érintett pénzrendszerek relatív értéke is megváltozik. (VI., VII., X.)

2. Oly események, mint például egy rossz termés, a fogyasztási cikkek kelendőségének megváltozása vagy a külföldre való segélyküldés, pénzünk relatív értékének megváltoztatásával hatással lesz a tőzsde-árfolyamokra, s ezen értékváltozás eltekintve a specifikus ellenszerektől állandó jellegű. (I., VII., X.)

3. Valamely országban az arany és ezüst mennyiségének megnövekedése nem annyira értékük csökkenésére, mint inkább ezen ércék ipari fölhasználására vezet.

4. Valamely nemzet kivitelének és bevitelének értékmelkedése nem vonja még szükségképp maga után vagyonának vagy tőkéjének növekedését; bekövetkezhetik azonban ez az eset akkor, ha bizonyos fogyasztási cikkekről másokra térnek át, vagy pedig ha idegen tőkével folytatnak szállítási üzletet. (IV.)

5. Ezen növekedés nem oka, hanem okozata szokott lenni a pénz értékváltozásának; annak a jele, hogy a pénz onnan, ahol olcsó, odavándorol, ahol drága (IV., VI., IX., v. ö. XII. és XVII.) és a tőzsdeárfolyamok e különbségek pontos mérői.

6. Országunkban bizonyára meggyarapodott a vagyon az utóbbi évek alatt, a tőke szaporodását azonban nem kísérte egyúttal a nyereség hányadának emelkedése is (V. v. ö. XX.)

A XV—XXV. terjedő leveleknek ezek a vezérmotívumai:

1. A gabonabehozatal megszorításának, miután megdrágítja az életszükségleteket, az a tendenciája, hogy a nyereséget csökkenti, (XV.) ha csak nem követi nyomban nagymérvű tőkeleszállítás.

2. A tartósan magas vagy alacsony nyereségnek egyedül;

irányítója a szükségletek megszerzésének mikéntje, mert főképp ettől függenek a munkabérek. (XVI., XVIII., XIX., XX., XXI. v. ö. és a minősítést illetőleg LXXIX., LXXX.)

3. Egyéb okok, mint pld. rossz termés, új adók, a kereslet megváltozása vagy a túlságba menő fölhalmozódás pusztán időlegesek. (XX., XXI., v. ö. Ricardo Pol. Econ. and Tax.-je VI. fejj. „On Profits“ „A nyereségről“.)

4. A földművelés vagy gépek tökéletesítése miután megnövelik a termelőképességet, tartósan megnövelik a nyereséget is. (XX., h. ö. V. és XXIII.)

Ezekhez még hozzávehetjük:

5. A fogyasztás és fölhalmozódás egyformán előmozdítják a keresetet, ez mindakettő természetünknek ki nem irtható tendenciája; az egyik növeli élvezeteinket a másik gyarapítja hatalmunkat. (XIX.)

6. A fölhalmozódás nemcsak a termelésre hat, hanem a fogyasztást is fokozza. (XXI.)

7. Valamely elv igaz voltát még akkor is érdemes megállapítani, ha hasznos voltát nem is tudjuk kimutatni. (XXI.)

A XXIII—LXVIII. és a LXXVIII—LXXX-ig terjedő levelekben vitatott elvek:

1. Ha olcsó külföldi búzát importálunk, a közönség az egész árkülönbözetet megtakarítja.

2. Be kell ismernünk, hogy a cikkek ára nemcsak a reájuk fordított munkamennyiség, hanem nyersanyaguknak értéke szerint is változik. (XXV.)

3. Ha a pénz értékcsökkenését számításon kívül hagynók, akkor ellentmondás volna a buza drágulása és a búzában kifejezett munkabérnek olcsóbbodása közt. (XXVI.)

4. A népesedési-elvből folyik, hogy a mezőgazdasági termelés lendülete, amit meg kell különböztetnünk itt a termelés mennyiségétől, nem növekszik, hanem csökkenő lesz, midőn a népesség szaporodása a gazdasági termelést mind soványabb földek megművelésére szorítja. (XXVII., XXVIII., V. ö. XLIX.)

5. Ezt azt jelenti, hogy a búzában kifejezett összes termelési költségek az egész búzaterméshez viszonyítva megnagyobbodnak, ám bátor a pénzben kifejezett összes költség aránylag még

kisebb lesz, mint a pénzben fölbecsült összes terméseredmény; így a gazdálkodás nyereségének aránya csökkenni fog. (XXIX.)

6. A belföldi buzára kivetett adó kétszeresen megdrágítja az árat, s ezért oly ellensúlyozó vámmal kellene járnia, melyre más esetekben nincs szükség. (XXIX.)

7. Időszerinti sorrendben először a buza magasabb ára jelentkezik s ezt követi a termelés megdrágulása; de a termelők ezen nyereség növekedését lehet, hogy csak a nyereségben való általános csökkenés idézi elő, amelyet viszont a buza árának drágulása okozott. (XXIX.)

8. A vagyon fölhalmozódásának az a következménye, hogy a nyereséget csökkenti, a haszonbért pedig emeli. (XXIX.)

9. Bármennyi buzát termeljünk is, a termelés mennyisége nem csökkenti az árat, ha a termeléssel lépést tart vagy azt túlhaladja a fogyasztók számának növekedése. Ez az eset Amerikában is be fog következni. (XXX.)

10. A buza drágulását nem a többi cikkek hasonló drágulása, hanem a nyereség csökkenése követi. (XXXI., XXXIV., XXXV.)

11. Ha kövér, televény földeket csatolhatnánk szigetünkhöz, ez csökkentené a buzaszükséglet előállításának költségeit s így leszállítaná a buza árát; a gyári cikkek árát pedig nem növelné. (XXXII.)

12. A magas árak, legyen azok oka akár a pénz elértéktelenedése, akár az előállítás nehéz volta, nem szolgálják a köz javát; az első esetben nyomort szülnek, különösen a munkás osztályoknál, a második esetben látszatkeltei, de nem okai a jólétnek.

13. A termelés könnyüése nemcsak a talaj termékeny voltát kívánja meg, hanem a kellő felszerelést és a gazdálkodásban való ügyességet is; ha ez utóbbiakat hirtelen alkalmazzák valamely termékeny országban, egyidőre megszűnik ott a haszonbér. (XXXVI.)

14. A szorgalom és a tőke termékenysége közt nincs igazi különbség; a társadalom előrehaladásával mindkettő csökkenik s a haszonbér emelkedni fog. (XXXV.)

15. Pusztán a munka produktivitása nem idéz még elő munkabéremelkedést, ha csak a produktivitás nem teremt egyúttal új tőkét is, mely újabb munkát kíván. (XXXVII.)

16 Nem lehet ily újabb munkára irányuló kereslet, hacsak nincs az élelem árában esés. (XXXVIII.)

17. A tőke után való kereslet csökkenésének egyetlen állandó oka, az élelmiszerek árának emelkedése. (XXXVIII.)

18. Az olcsó árak még nem riasztanak vissza szükségképpen a termeléstől. (XXXIX.)

19. A kevésbé termékeny talajok megművelésének szükségesége magasabb névleges és alacsonyabb valóságos béreknek oka (XLII.) és ez az egyedüli ok, mely állandóan és változatlanul működik közre. (XLVIII., v. ö. LXIX.)

20. A nyereség a bérektől függ; a bérek a munkakinálattól, kereslettől és a munkások szükségleteinek árától (t. i. attól, hogy mennyibe kerülnek a munkások szükségletei). (XLIX.)

21. Ennélfogva a nyereség fokozódik, ha utóbbiak könnyen állíthatók elő, hacsak a lakosság számának stagnálása miatt a munkakereslet nem emelkedett. (L.)

22. Két, egyenlő nagyságú tőkével és egyenlő számú lakossal rendelkező, de különböző termékenységu országban, a nyereség a termékenyebb ország javára különböznék. (L.)

23. A kamatláb magassága nem biztos mérője a nyereség mértékének; alacsonyabb kamatláb egészen jól megfér alacsony bérekkel és nagymérvű nyereséggel. (LXIII.)

24. Nem mondhatjuk, hogy a nyereség „a tőkének a munkához való arányától“ függ, mert ahol a nyereség hányada a legalacsonyabb, ott volna szükség a legnagyobb tőkére, hogy egy adott mennyiségű nyereségre tegyünk szert, viszont ott, ahol a legmagasabb, aránylag a legkevesebb szükségeltetnék. (LI.)

25. Ha a pénz értéke emelkedik, lehetséges (bár nem valószínű), hogy a munka, a gépek és anyagok költségének csökkenését ezek pénzbeli értékének növekedése nem pedig csökkenése követné. (LXIII.)

26. A drágaság növelheti a nyereséget és a vagyont az által, hogy a munkát olcsóvá teszi. (LXIII.)

27. A gabonában való szabad kereskedelem nagyobb mértékben emelheti a nyereséget, mint amennyire növelhetné egy védvamos politika a haszonbéreket. (LXVII.) v. ö. LXX.)

28. A haszonbér a vagyonnak csak átruházása, nem pedig megteremtője. (LIII., LXVIII.)

29. Egyidőben ugyanazon országban nem lehet két különböző nyereségi hányad, de sőt a szabad kereskedelem mellett különböző országokban sem lehet a haszon százaléka egymástól nagyon eltérő, miután az életszükségletek ára s ennél fogva a bérek nagysága jóformán ugyanazon színvonalon mozognak, tekintetbe véve az életstandardnak a kérdéses országokban való különböző voltát. (LXXIX.) Lehetetlennek látszik, hogy szabad kereskedelem mellett valamely termékeny ország — kivéve azon esetet, hogy tisztára agrár állam s igen igénytelen tőkével dolgozik — húzamosabb ideig tudja a kevésbé szerencsés vetélytársai által megszabott magasabb áron eladni gabonáját; az árak csakhamar az önköltségi nivóra csökkennének. (LXXX.)

A LXV. és a LXIX—LXXVII-ig terjedő levelek a következő tételeket tartalmazzák:

1. A természetes árat nem irhatjuk úgy körül, hogy valaminth a piaci ár úgy ez is a kereslettől és a kínálattól függ, mert húzamosabb időn át nem sülyedhet az előállítási költségen alulra, de nem is igen emelkedhetik föléje. (LXV.)

2. Általános túltermelés lehetetlen, (LXXVI—LXXVII.) és bizonyos cikkekben beálló fölhalmozódást könnyen orvosolhatunk ezen cikkek előállításának beszüntetésével (LXXII.); valamely „felsőbbeséges lángelme“ ezen körülmények között is képes volna tőkénk jövedelmező beruházására. (LXXIII.)

3. Nem a kereslet, hanem a kínálat határozza meg az árt, viszont a kínálatot az előállítás viszonylagos költségei irányítják. (LXXIII., LXXIV.)

4. Ha az összes munkát és az összes tőkét túltermelésre fordítanók, akkor és csakis akkor lehetne szó fölös termelésről vagy általános fölhalmozódásról, de más esetben nem. (LXXIV., LXXVII.)

5. A túltermelés önmagát semmisíti meg az által, hogy a nyereségnek véget vet s így a termelőt megfosztja a termelés indítókájától. Mihelyt erre a pontra érkeznénk, a termelés nem volna folytatható, amiből nyilván következik, hogy a fölös termelés nem lehet állandó jellegű. (LXXVI.)

6. Ennek az ellenszere nem az volna, hogy a nem termelők többet fogyasszanak, hanem a bérek leszállítása, mely a termelők részére nagyobb nyereséget enged. Amikor a bérek túl magasak,

akkor a munkások az improduktív fogyasztók és az őket alkalmazó munkaadók nem hogy orvosolnák a fölös termelést, de ellenkezőleg elősegítik. (LXXVI., LXXVII.)

7. A munka után való kereslet csökkenése nem jelenti okvetlen azt, hogy kevesebb munkást alkalmazunk, hanem a bérek leszállítását is jelentheti. (LXXVII.)

A LXXVIII—LXXXVIII. terjedő levelek főbb állításai:

1. Jobb, ha értékmérőül valamely külföldi cikket (p. o. aranyat) választunk, melynek előállításai költsége alig változik, mintha a mérendő cikkek értékét akár azon munka, akár azon gabona vagy más egyéb cikk azon mennyiségével fejezzük ki, amelyre becserélhetők. (LXXVII., LXXVIII.)

2. Nem hozhatunk föl semmit sem amellett, hogy a munka jobb értékmérő, mint bármi más; sőt, ha értékmérőül használjuk, paradoxonokba esünk. (LXXXIII., LXXXV—LXXXVIII.)

3. Nincs abszolút vagy általános értékmérő, miután a cikkek előállításának körülményei nem egyenlők, — pld. a reájuk fordított idő, továbbá az igénybe vett tőkének nagysága s az igénybevétel tartóssága nagyon is különbözök. (LXXXIV.)

1.

Ricardo Dávid levelei
Malthus Tamás Róberthez.

I.

Értéktözsde, 1810 február 25.

Igen tisztelt Uram!

Ma igen erős napom volt és azért csak most lehet Önnel közlöm, hogy majd rajta leszek rávenni Mushet urat, hogy Önnel nálam jövő vasárnap a reggelinél találkozók. Önt mindenesetre elvárom és ha Mushet úr akkor netán akadályozva volna, legalább megmondhatom majd, hogy találkozhatunk-e vele hétfőn vagy kedden a Cityben. Mushet úr rendkívül előzékeny ember, aki bizonyára nem kímélne semmi fáradságot, ha hozzájárulhatna az árfolyamok kérdésének megvilágításához. Saját neve alatt azonban, azt hiszem, alig lesz hajlandó írni a dolgról, minthogy egy előző alkalommal felső helyen nagyon zokon vették neki nyilvános fellépését.

Ön egészen világosan állapította meg a felfogásunk között most fennálló különbséget és én azt hiszem, hogy most már jobban megérthetjük egymást, mint eddig bármikor. Az árfolyamra ható okok között vannak olyanok, amelyek csak átmeneti természetűek, és viszont vannak olyanok is, amelyek maradandó jellegűek. Ha egyetértünk abban, hogy az izlés változása az egyik országban a másik ország áruira nézve és valamely kisegítő készletnek az egyik országból a másikba való átvitele bizonyos hatással van az árfolyamra, akkor csak abban az egy pontban maradhat fenn különbség felfogásunk között, hogy az említett körülmények tartós hatásúak-e avagy nem. Én részemről úgy vélekedem,

hogy hatásuk jó hosszú ideig tart és hogy a két ország csakis végső sorban folyamodnék az ércpénzzel való kiegyenlítéshez.

Nem tudok megbarátkozni avval a gondolattal, hogy Ön helyesen alkalmazta saját következtetéseit, amínthogy emlékezete is cserben hagyta, mikor utoljára találkoztunk. Saját összes megfigyeléseim alapján én szükségkép épen ellenkező következtetésekhez jutok, mint Ön és meg vagyok győződve, hogy az Ön barátainak legnagyobb része nekem adna igazat. No de ha Ön egyszer belemerül a kérdésbe, akkor bizonyára óriási lépésekkel halad majd előre.

Sziveskedjék Malthusné Asszonynak legszivesebb üdvözleteimet tolmácsolni.

Tisztelő híve
Ricardo Dávid.

II.

Értéktözsde, 1810 március 22.

Igen tisztelt Uram!

A feleségem szívesen várja Malthusné Asszonyt, hogy jövő pénteken együtt elmenjenek Knyvett hangversenyére, és bizonyára nagyon fogja sajnálni, hogy — amint kénytelen vagyok vele közölni, — nem kísérheti el Önöket a városba. De azért nem mondok le teljesen a reményről, hogy talán mégis találkozhatom majd Malthusné Asszonnal.

Ne is tessék arra gondolni, hogy keddnél előbb elhagynak bennünket. Hétfőre ebédre kértem Önnek több barátját, hogy Önnel találkozhassanak, és most már nemcsak a magam nevében, hanem Wishaw, Sharp, Tennant és Dumont urak nevében is marasztalom.

Utánajártam, hogy felkutassak egy arany-ezüst-kereskedőt. Úgy látom, hogy a kereskedésnek ez az ága leginkább oly emberek kezében van, akik nem valami válogatóság, ha pénz szerzéséről van szó. Arról is értesültem, hogy nem igen szoktak valami nagyon közlékenyek lenni, kivált ha *kivételüket* tudakoljuk tőlük. Találhatók azonban jól értesült olyan kereskedők is, akik, noha tényiege nem foglalkoznak az üzletnek emez ágával, mégis sokat

tudnak róla mondani. Remélem, sikerülni fog Önt egy párral közlök összehoznom.

Nem fogadhatom el azt az állítást, hogy a csereközvetítő eszköz mennyiségének megkétszereződése ennek az eszköznek értékét felére szállítaná le; sőt véleményem szerint ily mértékű értéktelenedés még akkor sem következne be, ha annak a fémnek mennyisége megkétszereződne, amely a csereeszköznek alapul szolgál. Mert amilyen mértékben az értéke leszállna, ugyanabban a mértékben fokozódnék a fogyasztás, úgy hogy az értékcsökkenés egészen ama törvény szerint szabályozódnék, mint az indigónak, cukornak vagy kávénak értékesökkenése.

Mushet úr vasárnap nálunk lesz ebéden. Kérem, miféle véleményvel van Ön Vansittart úr pénzügyi tehetségéről?

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

Jegyzet. Ricardo, 1822. május 7-én beszédet mondott a képviselőházban a mezőgazdaság bajairól, amely beszéd több tekintetben bizonyos világosságot vet a fent közölt, valamint a következő levelekre. Azért idézzük e beszédből a következő helyeket: „Vegyük példa kedvéért az én saját esetemet. Én magam meglehetősen sok földnek vagyok birtokában, amelyet semmiféle adósság sem terhel. A tisztelt előttem szóló képviselő ur (Attwood) állítása szerint már most én magam és bérlőim csak annak a többletnek arányában károsodnánk, amelyvel a pénz értékének változása következtében az adózás terhe növekedett. Ámde valósággal, mi jóval nagyobb mértékben károsodnánk“. „A fölös kínálat“ nagyobb mértékben nyomta le a gabona értékét, mint amekkorában a gabona mennyisége szaporodott. Ennek megértése végett vegyünk szemügyre valamely olyan árucikket, amely csak most kerül először forgalomba, mondjuk például a legfinomabb posztónak valamelyik fajtát. „Ha ebből a posztóból az adott körülmények között csak 10.000 yard hozatnék be, akkor sok ember kivánná megvenni és a posztó ára ennek következtében roppantul felszállna. De tegyük fel most, hogy a posztó mennyisége megkétszereződne; akkor a piacon levő 20.000 yard összes értéke sokkal nagyobb volna, mint a korábbi 10.000 yardé, mert a cikkből még mindig kevés volna a piacon és iránta ennél fogva még mindig nagy kereslet mutatkoznék. A mennyiség újabb megduplázásának megint csak az volna hatása, mert noha a most már 40.000 yardból minden egyes yardnak ára esökkene, az egész mennyiségnek értéke mégis nagyobb volna, mint a korábbi 20.000 yardé. De ha egyre folytatjuk a posztó mennyiségének szaporítását, egészen odáig, ahol megvétele már a lakosság valamennyi osztályának hozzáférhetővé válnék, e ponton túl a mennyiség növekedése már az összes értéket is esökkentené. Ugyanez az okoskodás áll a gabonára nézve is. A gabona oly árucikk, amelynek fogyasztása szükség-

kép bizonyos határokhoz van kötve; ha tehát a mennyiséget folytonosan szaporítanók, akkor összes értéke nagyobb mértékben csökkenne, mint a kisebb mennyiségé. Kivételt kell tennünk e tekintetben a pénzre nézve. Ha ebben az országban csak 100.000 font sterling léteznék, ez a mennyiség a kiterjedtebb forgalom összes céljainak megfelelne; de ha ez a mennyiség növekednék, az árucikkek értéke csak a növekedés arányában változnék meg, minthogy a (megkivánt) pénz mennyiségének nincsen szükségkép való határa“. Junius 12-én azt mondja Ricardo: „Minden dolog értékét a mennyiség szabályozza“, noha másrészt 1822. május 9-én tartott beszédében úgy nyilatkozik, hogy „minden jószág ára a munkabérekéből és a tőke hozadékából van összetéve“.

III.

Értéktözsde, 1810 március 24.

Igen tisztelt Uram!

Úgy váltunk el egymástól, hogy Ön a pénteki napon teljesen szabad. Annál inkább sajnálom, hogy elfoglaltsága miatt most már alig lesz lehetséges, hogy bennünket ezen a napon meglátogasson. De szombaton reggelre biztosan várjuk. Remélem, hogy Malthusné Asszony látogatása sem fog továbbra halasztódni, mint a Clubok Királyának legközelebbi gyűléseig.

Véleményem szerint Ön hamis úton jár, ha az áringadozásban mutatkozó különbséget egyrészt a kávé, cukor vagy indigó mennyisége megkészszerződésének, vagy másrészt a nemes fémek mennyisége megkészszerződésének tulajdonítja. A kávé, a cukor és az indigó olyan árucikkek, amelyek fokozott mértékben használtatnának ugyan, ha értékük nagyobb mértékben leszállna, de amelyekre nézve a kereslet, minthogy valami sokféle új célokra alig használhatók, mégis bizonyos határokhoz volna kötve. Egészen máskép áll a dolog az aranyra s az ezüstre nézve. Ezek a fémek ugyanis általában csak korlátolt mértékben állnak rendelkezésünkre, másrészt pedig nagyon sokféle új célra használhatók. Ha tehát áruk a mennyiség növekedése következtében csökkenne, ennek a csökkenésnek mégis határt szabna nemcsak az a körülmény, hogy most már nagyobb kereslet mutatkoznék irántuk a korábban is fenforgott célokra, hanem az is, hogy egészen új használati módokra is kerestetnének. Hiszen ha elég bőven állnának rendelkezésünkre, utóbb még teafőzőinket és serpenyőinket is aranyból-ezüstből készítenők. Én részemről azt az eltérő hatást,

amelyet mennyiségük szaporodása okozna, az arany-ezüst alkalmazása e lényeges különbségének vagyok hajlandó tulajdonítani, nem pedig annak a körülménynek, hogy vagy az arany, vagy az ezüst csereeszközül is szolgál. De akár így, akár amúgy fogjuk is fel a dolgot, nem tudom belátni, hogy annak valami lényeges köze volna ahhoz a kérdéshez, amely most forog fenn köztünk, t. i. hogy vajjon a nemes fémek sűrűen alkalmaztatnak-e az országok között fenforgó tartozások kifizetésére, mikor a pénz mennyiségében vagy arányában semmiféle zavar sem állott be.

Épen úgy mint Ön, én is csodálkozom rajta, hogy Vansittart úr erélyes rendszere nem volt valami különös hatással a tőkék képződésére. Ennek okát talán az új tőkék képződésének késedelmében, a külföldről érkezett jó hírekben, kiváltképp pedig abban kell keresnünk, hogy a tőkések nagy tömege nem igen szokott gondolkodni.

Öszinte tisztelettel
Ricardo Dávid.

Jegyzet. A Clubok Királyáról Mackintosh Jakab életrajzában (irta a fia, 2. kiadás, 1836-ból) az I. kötet 137. lapján (1800-ból keltezve) a következő értesítést találjuk: „A társadalmi körök rendes gyülekezőhelyei mellett egy bizonyos párt új ebédelőklubot alapított az ő (Mackintosh) házában (Smith Róbert vagy Bobus, Smith Sidney testvére, a Clubok Királyának keresztelte el). A nevezett párt tagjai voltak maga Mackintosh és a következő öt úr, akik valamennyien még ma is élnek: Rogers, Sharp, Smith Róbert, Scarlett és Allen János urak. Ez első tagokhoz később még sokan csatlakoztak a kor legnevezetesebb férfiai közül. Mackintosh atyai büszkeséggel és megelégedéssel látta, hogy a Club tagjai később ki voltak kénytelenek zárni összejeveteleikből az idegeneket és korlátozták a tagok számát. Innen van, hogy a hű történetíró nem közölheti az utókorral, hanem valamely szellemes régiségbúvárra kénytelen bízni annak kisütését, hogy miként folytak le a Clubok Királyának ebédjei és miféle titkos szertartások és intézmények érvényesültek a Club vezetésében“. — Az életrajz írója még azt is említi egyik jegyzetében, hogy a Club 1824-ben hirtelen feloszlott. A Club néhány legkiválóbb tagja között Ricardo nevét is említi (138. l.). Mackintoshnak 1804. június 29-én Sharp-hoz intézett levele szerint ebben az időben a levél íróján és címzettjén kívül Smith Sidney, Scarlett, Boddington, Rogers a költő, Wishaw és Horner voltak a Club tagjai (Mackintosh' Life, I. kötet 209. l.). Összejeveteleiket, úgy látszik, minden hónap első szombatján tartották. L. alább a XLIII. és XLIV. levelet, továbbá Horner Emlékiratait, I. 193. l., 1802. április havából, és Smith Sidney Emlékiratait, kiadta Holland, I. 91. l. stb.

IV.

London, 1810 augusztus 10.

Igen tisztelt Uram!

Tunbridge Wells-be tett rövid kirándulásomról Londonba visszatérve, itt találok kedves levelét . . . Tovább gondolkodva a dolgon, még inkább megerősödöm abban a véleményemben, amelyet Önnel arra a kérdésre nézve közöltem, hogy új piacok nyitásának vagy a régi piacok kiterjesztésének mi volna a hatása. A legkészségesebben elismerem, hogy kivitelünk és behozatalunk valóságos — nemcsak névleges — értéke a háború kitörése óta fokozódott. Azt azonban nem tudom belátni, hogy ennek elismerése mennyiben támogathatja azt a felfogást, amelyet Ön táplál a dologról.

Meglehet, hogy Angolország csak a maga fuvarozó üzletét terjesztette ki, még pedig más országok tőkéjével. Meglehet, hogy a Guadalupe-ban és Martinique-ban termelő ültetvényesek most nem közvetlenül szállítják cukrukát és kávéjukat a nevezett gyarmatokról az európai kontinensre, hanem előbb Angolországra exportálják, úgy hogy a nevezett árúk Angolországból jutnak a kontinensre. Ha csakugyan így áll a dolog, akkor be- és kivitelünk mennyisége nőtt ugyan, de azért nem nőtt egyszersmind szükségkép a britt tőke is. Meglehet az is, hogy maga Angolország valamely honi árucikk fogyasztásának rovására valamely külföldi árucikket kezdett felkarolni. Ebben az esetben ki- és bevitelünk értéke szintén fokozódhatott ugyan, ami azonban még semmikép sem mutatja azt, hogy általában nyereségünk is nőtt, vagy hogy a jólét ebben az országban lényegesen fokozódott.

Véleményem szerint a jószágok növekedett értéke sohasem az oka, hanem igenis mindig az okozata a forgalomközvetítő eszköz mennyisége vagy vevőereje növekedésének, amely utóbbit gazdaságosabb felhasználása idézheti fel. A jószágoknak csökkent értéke, még pedig névleges értéke okozza főkép a bányák fokozott termelését, holott a jószágok névleges értékének növekedése sohasem növelheti a pénz forgalmát. Amaz bizonyára csak okozata lehet, de nem oka. Nagy zaj között írom e sorokat, azért szíves elnézését kérem esetleges helytelen kifejezéseimért. Ugyanez a kö-

rülmény kimenthetővé teszi talán, hogy két féllapon írom levele-
met. Nem igen volt kedvem rá, hogy a levél első felét újra írjam.

Átadva tiszteletteljes üdvözetemet Malthusné Asszony szá-
mára, vagyok

őszinte híve
Ricardo Dávid.

V.

Értéktözsde, 1810 augusztus 17.

Igen tisztelt Uram!

. . . Jövő szombatra szóló szíves meghívását természetesen
a legnagyobb örömmel fogadom el. Ott leszek a szokott órában.

Én is készséggel elismerem, hogy vagyonságunk és jólé-
tünk a háború kezdete óta jelentékenyen fokozódott. De az már
semmikép sem bizonyos, hogy ez a fokozódás szükségkép nagyobb
nyereségeknek, vagy helyesebben szólva, a nyereségkulcs növeke-
désének a következménye. Hisz épen ekörül forog közöttünk a
kérdés. Nem akarom azonban kétségbe vonni, hogy jó hosszú időn
át, nevezetesen az Ön részéről említett időszak tartama alatt, a
nyereségkulcs csakugyan emelkedett. Csakhogy ez az emelkedés a
mezőgazdaságnak mind hazánkban, mind külföldön mutatkozó
oly határozott javulásával járt együtt, — mert a francia forra-
dalom természetesen rendkívül kedvezett az élelmiszerek nagyobb
termelésének, — hogy teljesen összeegyeztethető az én elméletem-
mel. Én azt következtetem belőle, hogy itt a tőke rohamos szapo-
rodása forog fenn, amely csak azért nem mutatkozik a kamatláb
csökkenésében, mivel az élelmiszerek termelésében bizonyos új
könnyebbségek állottak elő. Teljesen elismerem ugyan, hogy bizo-
nyos jószágok értékének a kereslet okozta emelkedése a forgalom
növekedését idézheti fel, de ez mindig csak valamely más jószágok
olcsóságának lehet a következménye. Több pénz forgalomba kerü-
lésének tehát mindig csak ebben az olcsóbbodásban lehet a köz-
vetlen oka.

Utolsó levelének megérkezése óta nem voltam itthon. Majd
utánanézek még Smith Ádám könyvében annak a mondatnak,
amelyet Ön idéz, és újra átgondolom még levelének egyéb tartal-

mát is, úgy hogy találkozásunk alkalmával majd jobban előadhatom elméletemet.

Azok a tények, amelyeket Ön Wetenhall tabelláiból vezet le, bizony nagyon különösek és alig egyeztethetők meg bármiféle elmélettel. E tények jó részét én annak a zürzavaros állapotnak vagyok hajlandó betudni, amelybe a háborúnak terjedelme és természete Európát juttatta, Teljesen lehetetlen belőlük helyes következtetéseket levezetni, anélkül, hogy számításba vennők mind a valóságos, mind az átszámított árfolyam állapotát a szóban forgó időszak alatt.

Kérem, fejezze ki tiszteletteljes üdvözleteimet Malthusné Asszonyoknak.

Tisztelő híve
Ricardo Dávid.

VI.

Igen tisztelt Uram!

Sietek válaszolni nagybecsű levelére és amennyire tehetem, szívesen iparkodom elhárítani azt a néhány nagyon kevés ellentétet, amely lehetlenné teszi, hogy teljesen egyetértünk a pénz természetének és azoknak a törvényeknek felfogásában, amelyek az egymással állandó kereskedelmi összeköttetésben levő országokban a pénz értékét szabályozzák. Hisz vitatkozásunkban én is, épúgy, mint Ön, csak az igazságot keresem. Ha tehát nem sikerülne Önt meggyőznöm és ha Ön nyomtatásban közzé akarná tenni saját felfogásait, akkor bizony teljesen lényegtelen, hogy megemlíti-e az én nevemet avagy nem. Előre is meg vagyok győződve, hogy Ön azt az eljárást fogja követni, amely legjobban megfelel a tudomány helyes elvei kiderítésének.

Én részemről nem tudok látni semmiféle lényeges különbséget a nemes fémek és a többi jószágok között, ha csak arról van szó, hogy mi szabályozza értéküket és miféle törvények határozzák meg behozatalukat és kivitelüket. Igaz ugyan, hogy a nemes fémek nemcsak oly jószágok, amelyek az iparban különféle alkalmazást nyerhetnek, hanem hogy általában értékmérő és cserközvetítő eszközül is szolgálnak; de azért mégsem vehetők ki

a többi jószágok sorából. Tegyük fel, hogy valamely határozott cikk számára új alkalmazást találtunk és hogy ennek következtében az illető cikkre nagyobb kereslet mutatkozik, egyszersmind kínálata is fekozódik. Ez új alkalmazás következtében valósággal minden ember kereskedik nemes fémekkel; megveszi, hogy újra eladja; az ekkép keletkező általános verseny pedig époly biztosan és époly szigorúan szabályozza a nemes fémek értékét valamennyi országban, mint ahogy ugyanazoknak vagy esetleg más kereskedőknek versenye valamennyi más jószág értékét is szabályozza. Ön hozzájárult ahhoz, hogy a jószágok minden vevőjét nemes fémekkel kereskedőnek nevezhessem, és noha a kereskedők nyelvén szólva, a pénz eladóit mindenkor vevőknek szoktuk nevezni, mégis kétségtelenül áll az, hogy ők valósággal az egyik jószágra nézve vevők, a másokra nézve pedig eladók. A rozs természetén egy cseppet sem változtatott az a felfedezés, hogy erjesztés és lepárlás útján új alkalmazást tudunk számára teremteni; sőt ha jövőben arra is rájőnnénk, hogy még százféle más célra is használhatjuk, amelyek az emberiség kényelmét és élvezetét fokozhatják, akkor kétségtelen ugyan, hogy a rozs kereslete fokozódna és ára is, legalább egyelőre, jelentékenyen emelkedne, de egyéb változás nem is állna elő és a rozs kivitelét, valamint behozatalát ugyanazok a törvények szabályoznák, mint bármely más jószágét. Semmi kétségem sincsen, hogy ebben a pontban egyetertünk egymással. Önnek kell tehát bebizonyítania azt, hogy mivel az arany az egész világon pénzül szolgál, ez új alkalmazása következtében nem esik a verseny általános törvénye alá és nem keresi feltétlenül és kivétel nélkül (t. i. oly értelemben, ahogy ezt a többi jószágról mondjuk) a legelőnyösebb piacot.

Meglehet, sőt valószínűnek tartom, hogy én a *bőség* szót nem éppen szerencsésen választottam annak kifejezésére, hogy miben látom én a kedvezőtlen kereskedelmi mérleg okát. De még egyszer átolvasván a Review cikkét, azt látom, hogy Ön a szót teljesen ugyanabban az értelemben használja, amelyben én is ki akartam fejezni véleményemet; mert hiszen Ön is elismeri, hogy a folyópénznek aránylagos bősége oka lehet és gyakran valósággal is oka a kedvezőtlen kereskedelmi mérlegnek. A különbség csak az, hogy az Ön felfogása szerint nem ez az egyetlen ok. Már pedig ha így értjük a szót, akkor én azt állítom, hogy az okot kivétel

nélkül ebben kell keresnünk. Az aránylagos bőséget épügy idézheti fel a jószágok mennyiségének apadása, mint a pénz mennyiségének tényleges szaporodása (vagy, ami egyre megy, a pénz gazdaságosabb használata) az egyik országban, vagy megfordítva, a jószágok mennyiségének növekedése vagy a pénz mennyiségének apadása a másik országban. A pénzbőség akár az egyik, akár a másik esetben époly biztosan következik be, mintha a bányászat eredménye növekedett volna. Én egy szóval sem tagadom, hogy a nemes fémek értéke időszakonként ingadozásnak van alávetve, sőt ellenkezően azt állítom, hogy az efféle ingadozások sohasem szünetelnek. Csakhogy én ezeket az ingadozásokat kivétel nélkül egyetlen okra vezetem vissza, nevezetesen a folyópénz bőségére, amely a fent említett körülmények egyikéből áll elő, nem pedig bizonyos különleges jószágok keresletére. Véleményem szerint magát ezt a keresletet is a folyópénz mennyiségének viszonylagos állapota szabályozza; a kereslet nem ok, hanem okozat. Úgy látom, hogy Ön nem veszi eléggé tekintetbe azokat a körülményeket, (amelyek) az egyik országot arra indítják, hogy a másikkal adósává váljék. Ön valamennyi felhozott esetben az eladósodást már fennállónak tételezi fel, holott én époly állandóan azt állítom, hogy a folyópénz viszonylagos mennyisége az, amely az eladósodásra indító okul szolgál. Én például azt mondom, hogy az egyik ország nem vesz gabonát, ha nincsen a pénznek aránylagos bőségében, amire Ön avval felel, hogy a gabonavételét már megtörténtnek tételezi fel, úgy hogy a kérdés csak a fizetés körül forogna. A kereskedő bizony nem vállal adósságot gabonáért valamely más országgal szemben, ha csak nem táplálja azt a meggyőződést, hogy több pénzt fog kapni érte, mint amennyinek fizetésére magát kötelezte, és ha a két ország kereskedelme egymással csakis az így keletkező ügyletekre szorítkoznék, akkor én részemről ebben épügy látnám annak bizonyítékát, hogy az egyik országban a pénz van bőségben, mint hogy a másikban a gabona van bőségben. De látnám benne annak bizonyítékát is, hogy csakis a pénz van bőségben. Mert ha a gabonát vevő országból valamelyik másik kereskedő cukrot exportálna, akkor a gabonáért való tartozás pénznek kivitele nélkül fizetődne ki, és én ebben az esetben azt mondanám, hogy a cukor van bőségben. A cukornak mint a bővebben meglevő jószágnak kivitele csökkentené az exportáló országban a

meglevő javak egész mennyiségét és ezáltal emelné a pénznek értékét, úgy hogy ha a gabona behozatala és a cukor kivitele tovább is tartana, rövid idő múlva már a pénz sem volna bőségben, még a gabonához mérve sem. Egészen helyesen jegyzi meg Ön, hogy a tömeges árúk kivitele különös költségekkel jár; ámde egész vitatkozásunkban azt kell feltennünk, hogy ezek a költségek a cikk árának részét alkotják. Összehasonlításunkban csak azokat az árakat vehetjük alapul, amelyekben a cikket behozó a maga árúját az ő számítása szerint eladhatja, ezekbe az árakba pedig már mindenféle költség bele van foglalva. Nem hiszem, hogy a jamaikai átszámított árfolyam ismerete valami világosságot vethetne vitatkozásunk tárgyára. Mindamellet rajta leszek, hogy róla lehetően részletes értesülést szerezzek. Remélem, hogy jövő szombaton meglátogathatom Önt Hertfordshireben, amikor folytathatjuk majd a látszólagos ellentétek megvitatását.

Legnagyobb tisztelettel

alázatos szolgálója

Throgmorton Street, 1811. június 18.

Ricardo Dávid.

VII.

Igen tisztelt Uram!

Levelének vétele óta annyira el voltam foglalva, hogy csak ma este lehet reá felelnem.

Ön értesülést óhajtana szerezni arról, hogy 1808 óta a mai napig mekkora prémiumot fizettek a váltókra Jamaikában. Törekedni fogok ugyan, hogy az erre vonatkozó adatokat megszerzzem, minthogy azonban ezeket az ügyleteket általában Jamaikában kötik és minthogy a helyben működő kereskedők gyakran nem is ismerik a nekik küldvényezett váltók vételárát, nem igen bízom törekvésem sikerében.

Végtelenül sajnálom, hogy sehogysem tudtunk egyetértésre jutni arra a kérdésre nézve, amely az utóbbi időben figyelmünket lekötötte. Azt a meghatározást, amelyet Ön a *bőség* szónak a folyópénzre vonatkozóan ad, lehetetlen elfogadnom. Ha megengedem is, hogy a gabona szűk volta esetében az egyik árucikk árának

emelkedésével az összes többi cikkek árának esése jár együtt, mégsem tudom belátni, hogy ilyen körülmények között miért ne állhatna elő a folyópénznek bősége. Véleményem szerint a folyópénzt úgy kell tekintenünk mint egészet és mint ilyent kell összehasonlítaniunk amaz árucikkek összességével, amelyek forgalmát a folyópénz közvetíti. Ha már most ez a folyópénz az árucikkekhez viszonyítva, nagyobb mértékben van meg a szűk aratás után, mint amilyenben előtte volt, míg másrészt külföldön a pénz és az árucikkek között való arány nem változott hasonló értelemben, akkor, azt hiszem, a dolgok emez állapotát sehogysen fejezhetjük ki helyesebben, mintha *a folyópénz viszonylagos bőségéről* beszélünk. A szóban forgó körülmények között nemcsak a pénz, hanem minden más árucikk és olcsóbbodnék a gabonához viszonyítva, aminek pedig az volna a következménye, hogy tőlünk külföldre menne gabonáért, amelyre nálunk nagy kereslet mutatkoznék. Viszonylagos bőség alatt tehát én viszonylagos olcsóságot értek és állítom egyszersmind azt is, hogy rendes körülmények között az illető cikk kivitele e cikk olcsóságának bizonyítéka volna. Valóban, ha Ön elismeri azt, hogy a pénznek valamely országban alkalmazásban levő mennyiségét a pénz értéke szabályozza, és ha ennek értelmében elismeri azt is, hogy ez a mennyiség aránylag bő lehet, noha csak egy milliót tesz, vagy megfordítva, szűknek mondható, noha mennyisége száz millióra is rúg, akkor nem tudom felfogni, miért nem ért velem egyet abban, hogy a pénz bőségének legjobb bizonyítékát csakis a pénz aránylagos olcsóságában kell és lehet keresnünk. Hiszen ha csak a szó helyes alkalmazására nézve forogna fenn közöttünk különbség, akkor feltétlenül igazat adnék Önnek a vitás pontra nézve; de úgy látom, hogy felfogásunk elvileg tér el egymástól. Ön ugyanis azt állítja, hogy rossz termés esetében a gabona ára emelkednék, viszont a többi cikkek ára bizonyos mértékben leszállna. Már most nem az a lényeges kérdés, hogy az áralakulás csakugyan így következne-e be avagy nem; de ha az Ön felfogása helyes, akkor én viszont azt állítom, hogy a mondott esetben a pénz nem kerülne kivitelre, még pedig azért nem, mert nem a pénz volna a kivitelre alkalmas legolcsóbb cikk. Ha a rossz termés előtt a pénznek értéke egymással összehasonlított bármely két országban egyenlő lett volna, azaz ha ennek a két országnak valamennyi kivitelre alkalmas árucikke itt is, amott is kivétel nél-

kül egyforma árban lett volna, akkor, azt mondja Ön, vagy legalább is az következik az Ön felfogásából, hogy a szük termés után abban az országban, amelyben ez a szük termés bekövetkezett, valamennyi árucikk ára leszállana. Amíg tehát az árak a két országban különbözök volnának, addig az egyik ország a másikba csakis gabonáért árucikkeket exportálna. Ekkép állítva fel a kérdést, nem is volna eltérés közöttünk, mert hiszen felfogásunkat nem ez a kérdés, hanem az a másik választja el egymástól, hogy t. i. miben kell keresnünk a pénz kivitelének okát. Ön olyasmit mondott, hogy az árucikkek az idegen piacon a túltengésig felszaporodhatnak. Micsoda! túltengés magasabb ár mellett! Hisz az lehetetlen, mert ez a két dolog kölcsönösen kizárja egymást. Tegyük fel, hogy valamely árucikk ára mindkét országban 20 font sterling volt, de azután az egyik országban az ott beállott rossz termés következtében 15 £-ra szállt le, akkor ez az árucikk a másik országban csak abban az esetben szaporodhatik a túltengésig, ha ára itt is leszáll 15 £-ra. Arra, hogy az egyik országból gabonáért pénz menjen ki, még nem elég, hogy az idegen piacon egy cikknek az ára száll le, hanem szükséges, hogy valamennyi árucikké leszálljon (mert hiszen az Ön feltevése szerint Angolországban is valamennyié leszállott). Ebben az esetben én is elismerem ugyan, hogy a pénz csakugyan exportáltatnék, de a kivitel okát még ekkor is abban látnám, hogy a pénz a kivívó országban a többi árucikkhez képest egészen véve olcsóbb lett, ebben az olcsóságában pedig viszonylagos bőségének bizonyítékát találok. Ön egyrészt azt erősítgeti, hogy a pénz rossz termés esetében csakis a gabonához hasonlítva válik olcsóbbá, míg az összes többi árucikkhez képest drágább lesz, másrészt pedig azt állítja Ön, — és épen ez az amit nem tudok egymással összeegyeztetni, — hogy ez az ekkép ritkává és drágává lett cikk kivitelre kerül, noha, mielőtt értéke emelkedett, semmi kedve sem volt rá, hogy elhagyjon bennünket, viszont hogy lesznek más cikkek, amelyekre nézve épen ellenkező irányú változás állt be, amelyek mivel drágábbak lettek, olcsóbbakká válnak és amelyek mindamellett makacsul itthon maradnak. No már ez olyan okoskodás, amelyet sehogysem tudok elfogadni.

Ami a kérdésben álló másik pontot illeti, azt az állításomat t. i., hogy az árfolyam egészen pontosan méri a folyópénz értékcsökkenését, a velem szemben álló nagy tekintélyek sem vehetnek

rá engemet arra, hogy megmásítsam véleményemet. Azt persze nem állítom, hogy az árfolyamnak valamely kivételes és rendkívüli alakulása, aminő például előállhat akkor, ha valamely idegen hatalomnak kisegítő összegeket nyújtunk, pontos mértéke volna a folyópénz értékének, mert a váltókra ebben az esetben mutatózó nagyobb kereslet nem volna az ország rendes és természetes kereskedelmének következménye. Az ilyen keresletnek az volna a hatása, hogy az árfolyamból előálló jutalommal erőszakolná az árúk kivitelét. De a kisegítő összeg kifizetésének megtörténte után az árfolyam ismét pontos mértéke volna a folyópénz értékének. A kormánynak külföldön való költségezése ugyanolyan hatású volna mint a segélyösszeg nyújtása. Amannak is, emennek is az a tendenciája, hogy az árfolyam kedvezőtlen alakulását idézi fel. Ellenben ha a váltókra való kereslet a rendes mederben mozog, akkor bámulatos, hogy az árucikkek exportálóinak egymással való versengése mennyire leszoritja a kivitellel járó ezt a díjat. Ha a sokszor emlegetett körülmények valamelyike következtében két ország folyópénzének értékében valamely csekély változás áll elő, akkor a dolgok rendes menetében ez a változás véleményem szerint csakhamar belejátszik az árfolyamba is; ha pedig a jelzett állapot tartósnak mutatkoznék, akkor az árfolyam egyáltalában nem törekednék önmagának korrigálására. Valósággal azonban úgy látom állni a dolgot, hogy a különböző nemzetek folyópénzének és árucikkeinek egymáshoz mért arányaiban semmiféle állandóságot nem lehet megállapítani, mert ezek az arányok folytonos ingadozásnak vannak kitéve; mindenkor közelednek ugyan bizonyos abszolút egyensúly felé, de ezt valósággal sohasem érik el. Remélem, nem untattam Önt avval, hogy törekedtem megvédeni a magam felfogását. Legyen meggyőződve, hogy én semmiféle rendszerhez nem ragaszkodom makacsul, hanem készséggel eldobom bármely felkapott véleményemet, mihelyt meggyőződom helytelenségéről. A legnagyobb figyelemmel készülök elolvasni Stuart J. könyvének ama fejezeteit, amelyekre Ön ráirányította figyelmemet. Remélem, hogy még e nyár folyamán lehetséges lesz Önt Hertfordban meglátogatnom.

Igaz tisztelettel

őszinte híve

New-Grove, Mile-End, 1811 július 17.

Ricardo Dávid.

VIII.

Igen tisztelt Uram!

Azt a reményt tápláltam, hogy alkalmam lesz Önnel Londonban találkoznom. Alig várom, hogy Malthusné Asszonyt és Ricardoné Asszonyt egymással megismertethessem. Ragaszkodom is ahhoz a fél ígérethez, amelyet Malthusné Asszony nekem erre nézve adott, mikor szerencsém volt az Önök vendégszeretetét Hertfordban élvezhetni. Társadalmi kötelezettségeink nem valami nagyszámúak, szabad ágy is mindig akad nálunk és így biztosan remélem, hogy Ön ezt az ágyat Londonba való legelső jövetele alkalmával szíves is lesz elfoglalni.

Egyik barátom írt valamit a nyersaranyról. Bátorkodom a kéziratot Önnek megküldeni. Nagyon lekötelezne, ha ennek a kéziratnak egy kis figyelmet volna szíves szentelni és azután közölné velem véleményét róla. Barátom sajtó alá is elkészítené iratát, ha arról győződnek meg, hogy az ő fejtegetésének módja inkább elhallgattatná ellenfeleinket és jobban meggyőzné a velünk egy véleményen levőket, mint a kérdés fejtegetésének eddig megkísérelt módjai. Ha pedig Ön mostanában annyira el volna foglalva, hogy nem érne rá a kézirat elolvasására, akkor, kérem, szíveskedjék azt minden teketória nélkül a póstával címemre (Throgmorton Street 16. sz.) visszaküldeni. Malthusné Asszonynak legszívesebb üdvözléteimet kifejezve, vagyok

tisztelő híve
Ricardo Dávid.

Értéklőzsde, 1811 október 17.

IX.

Throgmorton-Street, 1811 október 22.

Igen tisztelt Uram!

Igazán nagy hálára kötelezett engemet avval a szívességgével, hogy a küldött kéziratot át tetszett nézni, és azokkal a megjegyzésekkel, amelyeket velem e kéziraatra nézve közölt. Bármennyire hízegő is rám nézve az Ön bátorítása, azt hiszem, nem igen lesz

bizalmam hozzá, hogy még egyszer a nyilvánosság elé lépjek. Amit tulajdonképp akartam, azt immár el is értem; a közönség figyelme fel van keltve, a dolog megvitatása pedig immár a legjobb kezekben van. Csak azt sajnálom, hogy Ön nem hajlandó aláírni azt az elméletemet, mely szerint az árfolyamra, minden egyéb ok kizárásával, csakis az az egy körülmény van befolyással, hogy a folyópénz mennyisége milyen arányban van a föld különböző népeinél a folyópénz alkalmazásának különböző lehetőségeivel. Meglehet, hogy az eltérést közöttünk az a körülmény okozza, hogy Ön nagyon is betű szerint fogja fel tételemet. Én csak azt akarom bebizonyítani, hogy a különböző nemzetek, feltéve, hogy helyesen fogják fel saját érdeküket, sohasem vinnének ki pénzt az egyik országból a másikba, hanem ha viszonylagos bőség alapján. Én ugyanis feltételezem, hogy a nemzetek, különösen a foglalkozások megoszlásának mai javult állapotában és a tőke mai bősége mellett, annyira értik és szemmel tartják saját előnyüket és nyereségüket, hogy a pénz valósággal csak akkor mozdul meg, amikor ez a megmozdulása előnyére válik nemcsak a küldő, hanem a kapó országnak is. Az első figyelembe veendő kérdés itt az, hogy hol fekszik a feltett esetben az országok érdeke; a második pedig az, hogy miféle eljárást követnek a valóságban. Világos már most, hogy ezen a második ponton nem szükséges valami nagyon törnöm a fejemet; az előttem lebegő cél szempontjából teljesen elég lesz, ha világosan be tudom bizonyítani, hogy a közönség érdeke olyan, aminőnek én állítottam. Nekem ugyan hiába mondaná valaki, hogy az emberek nem ismerik eléggé üzletük vezetésének és tartozásaik kifizetésének legjobb és legolcsóbb módját, mert ez nem tudományos, hanem ténybeli kérdés, amelyet épúgy fel lehetne vetni a közgazdasági tudománynak csaknem valamennyi tételével szemben. Eszerint tehát Önnek kell bebizonyítania azt, hogy lehet eset, amikor valamely nemzet *érdeke* azt kívánhatja, hogy tartozását pénz küldésével fizesse meg, nem pedig valamely más módon, még pedig olyankor is, amikor nem a pénz a legolcsóbb kivihető jószága, — amikor (számításba véve az összes költségeket, amelyek akár különböző áruknek, akár pénznek kivitelével együtt járnak) a pénzen nem lehetne több jószágot vásárolni külföldön, mint itthon. Ha helyesen fogtam fel az Ön szavait, akkor Ön is-

mételten elismerte, hogy az árucikkek viszonylagos ára az, ami kivitelüket szabályozza. Ha pedig így áll a dolog, akkor vajjon nem époly bizonyos-e, hogy a pénz abba az országba vándorol, ahol a jószágok nagyobb része olcsó, mint amilyen bizonyos, hogy a jószágok mindenkor valamely más oly országba vándorolnak, ahol nagyobb részük drága? A jószágok nagyobb részéről szölok, mert ha a kivitelre alkalmas árucikkek egyik felének olcsóságát, másik felük drágasága mindkét országban épen ellensúlyozza, akkor kétséget nem szenved, hogy az ilyen országok kereskedelme csakis jószágok kicserélésére szorítkoznék. Midőn Ön egyrésről azt mondja, hogy a pénz külföldre vándorol, mikor vele valamely tartozást vagy segélyt akarunk kifizetni, vagy mikor rajta gabonát akarunk vásárolni, noha nem áll felesleges mennyiségben rendelkezésre, másrészt pedig elismeri, hogy (ez a pénz) csakhamar visszatérne és jószágokra cseréltetnék be, akkor, úgy látom, Ön teljesen elfogadja azt, amire én a legnagyobb súlyt vetem, nevezetesen azt, hogy mikor a pénz a tartozó országban nincsen felesleges mennyiségben, akkor mindkét ország *érdeke* azt kívánja, hogy a pénz kivitelének költsége megtakaríttassék, mert hiszen ehhez a költtséghez csakhamar egy másik hiábavaló költség is járulna, t. i. a pénz visszaküldésének költsége.

Ha valamely országban a behozatalra alkalmas árucikkek drágasága forog fenn, anélkül, hogy ennek kivitelre alkalmas árucikkek olcsósága felelne meg, akkor ebben az országban a pénz mennyisége meghaladja a természetes szintet és szükségkép kivitelre kerül olyvégből, hogy vele a drága árucikkek árát megfizessük; a dolgok illetén állapota pedig nem jelezhet más, mint a folyópénznek aránylagos bőségét, miért is bizonyára egészen helyesen úgy mondhatjuk, hogy a pénz azért kerül kivitelre, hogy eképp az egyensúlyt helyreállítsuk, nem pedig azért, hogy megrontsuk. Ne tessék rossz néven venni, hogy újra háborgatom véleményemnek előadásával, mert hiszen Ön indított erre. Nagyon fogok örülni, ha ezeket a vitás kérdéseket újra megbeszélhetjük egymással, mihelyt Önnek alkalmas lesz, hogy bennünket Londonban meglátogasson. Remélem is, hogy Malthusné Asszony Önnel együtt nem sokára részesíteni fog bennünket ebben a szeren-

csében. Azután majd rajta leszek, hogy nemsokára visszaadjam ezt a látogatást Hertfordban.

Igaz tisztelettel

őszinte híve
Ricardo Dávid.

X.

New-Grove, Mile-End, 1811 december 22.

Igen tisztelt Uram!

E levelemmel elsősorban arra akarom Önt emlékeztetni, hogy Ricardo Asszony és én biztosan számítunk rá, hogy Malthusné Asszony és Ön a legközelebb jövő hónapban megörvendeztetnek bennünket látogatásukkal Mile-Endben, amikor is mindent el akarunk követni, hogy jól érezzék magukat minálunk és szívesen megnyujtsák látogatásukat. Másodsorban pedig helyre akarom igazítani az Önnél hagyott kéziratomban foglalt néhány tévedésemet, amelyekre, épen úgy mint több más alkalommal, következtéseimmel szemben felhozott mélyenjáró érvelése tett engemet figyelmessé. Midőn ki akartam nyomozni azt a hatást, amelyet valamely segélyösszeg megadása az árúcikkek kivitelére gyakorol, ha jól emlékszem, azt mondtam, hogy az elsősorban a váltókra való nagyobb keresletet fogna felidézni. Azt mondtam továbbá, hogy másodsorban mindazon árúcikkek kivitele volna a következménye, amelyek ára a két országban máris annyira különböznek egymástól, hogy az árfolyam legelső esése elegendő ösztökélést adna a kivitelre; harmadszor hogy az árak viszonylagos állása valósággal megváltoznék, még pedig oly értelemben, hogy az árak a kivivő országban emelkednének, a behozó országban pedig esnének, és tennék ezt oly mértékben, hogy a kedvezőtlen árfolyam előnye ellensúlyoztatnék. Azt mondtam végre, hogy az árfolyam további esése, évvel együtt pedig újabb jószágoknak, majd pénznek a kivitele volna a következménye mindaddig, amíg a segélyösszeg nem volna kifizetve. Úgy látszik tehát, hogy ha kisebb segélyösszeg forog szóban, ennek megfizetése teljesen árúcikkek kivitele útján történék, amennyiben az árfolyam esése elegendő

volna ugyan arra, hogy ösztönzést adjon *árúciókkek* kivételére, de nem volna elegendő arra, hogy pénz kivételére adjon ösztönzést. Ha a pénz kivitele ugyanabban az arányban történék mint az árúké, azaz ha feltéve, hogy az árúk mennyiségét az egyik országban száznak, a pénzt pedig kettőnek vesszük, a segélyösszegnek megfizetése nem kevesebb mint egy ötöd részben történék pénz kivitelével, akkor az árak e fizetés megtörténte után mind a két országban ugyanazon a fokon állnának mint állottak korábban, és noha az árfolyam szükségkép addig a határig esett volna, ahol a pénz kivitele előnyösnek mutatkozik, az irányzat rögtön felmenő volna és az árfolyam csakhamar parira emelkednék. Az árfolyam szorosan csakis azért maradna tovább is állandóan kedvezőtlen és csak azért nem mutatkoznék inkább felmenő mint lemenő irányzat, mivel a pénz a mondottnál kisebb arányban kerülne kivételre.

Azt hiszem, Ön elfogadja azt az állítást, hogy abban az esetben, ha folyópénzünk mennyisége 2%-kal növekednék, még ha ez a növekedés teljesen ércből állna is, az árúciókkek ára ebben az országban ugyancsak 2%-kal emelkednék a korábbi szint fölé, és mivel ez az emelkedés csakis erre az országra szorítkoznék, megakasztaná a kivitelt és buzdítana a behozatalra, ennek következtében pedig a váltókra való kereslet fokozódnék és az árfolyam hanyatlana. Ha az árak emelkedése és az árfolyam esése abból a körülményből ered, melyet én az Ön hozzájárulásával a folyópénz bőségének neveztem, akkor ez az emelkedés, illetve esés nem lesz ideiglenes, hanem tartós, ha csak ellen nem súlyozza vagy a folyópénz mennyiségének csökkenése az egyik országban, vagy a folyópénz viszonylagos mennyiségének valamely megváltozása a többi országokban. Azt hiszem, nagyon kevés megszorítással Ön is elismeri, hogy a folyópénz mennyiségének közvetlen szaporodása csakugyan ily következményekkel járna. Már pedig mint-hogy a rossz termésnek vagy valamely segélyösszeg megszavazásának tendenciája egészen ugyanazon hatások felidézésére irányul, nevezetesen itthon az áraknak aránylag magas állását és vele együtt az árfolyam kedvezőtlen alakulását idézi fel, ennek orvoslása is csak ugyanonnan eredhet, mint az előbb említett esetben. Valamint a folyópénz mennyiségének szaporodása esetében az

árfolyam nem mutatna emelkedő irányzatot, épen úgy nem mutatna azt segélyösszeg megszavazása esetében sem, mert a kedvezőtlen árfolyam mindkét esetben a folyópénz bőségének volna a következménye, vagy hogy népszerűbb kifejezéssel éljek, következménye volna az árak viszonylagos állásának, amelynek folytán a pénz kivitele mutatkoznék legelőnyösebbnek. Állítottam azt is, hogy a világon meglevő összes pénz a különböző országokra az ő kereskedelmük és fizetési kötelezettségeik szerint oszlik meg és hogy ha belőle valamely országra bármely oknál fogva ennél az aránynál több jutna, a többlet onnan feltétlenül kivetetnék olyvégből, hogy a többi országokra oszolják szét. De természetesen feltettem, hogy olvasóim tisztában vannak vele, hogy ez az állításom csak arra a szoros esetre szólhatna, ha a pénz kivitele semmiféle költséggel sem volna összekötve. Ha a pénz kivetelésének költsége tőlünk Franciaországba 3%-ot, Bécsbe 5%-ot, Oroszországba 6%-ot, végre Kelet-Indiába 8%-ot tenne, akkor Angolország folyópénzkészlete a nevezett országokhoz hasonlítva, ugyancsak 3, 5, 6 és 8%-kal haladhatná meg a természetes szintet és ennek következtében az árfolyam is ugyanazon arányokban maradhatna tartósan mély fokon. Ha egyszer a folyópénz bősége beáll, akkor a kedvezőtlen árfolyam szükségkép mindaddig tart, amíg a folyópénz viszonylagos mennyisége valamelyik irányban meg nem változik. Az okok, amelyek efféle változást felidéz[het]nek, nagyon sokfélék lehetnek; azokban az iratokban, amelyeket Önnél hagytam, részletesebben foglalkoztam velük. Különösen fel kell hívnom figyelmét arra a pontos összevágóságra, amely a folyópénzkészlet növekedésének és valamely segélyösszeg megadásának hatásai között mutatkozik, mert csakis emez összevágóság alapján védhetem meg sikerrel azt az álláspontomat, melyszerint a kedvezőtlen árfolyam magamagát nem korrigálhatja. Azt mondhatná ugyan valaki, hogy az áraknak otthon a folyópénz növekedése által okozott viszonylagosan magas állása ennek az oknak természetes következménye, holott segélyösszeg esetében ily következmény nem áll elő; hogy az árúcikkeknek kivitele segélyösszeg kifizetése céljából erőltetett valami, hogy a külföldi piacon túlságos bőséget idéz fel és hogy a segélyösszeg lefizetése után, amikor a kivitel szüksége megszűnik, az árak az idegen piacon ismét a korábbi fokra emel-

kednek. Ámde ez az egész okoskodás nem állhat meg. A cikkek ára külföldön valami csekélységgel emelkedhetik ugyan, de nem érheti el a korábbi fokot, hacsak az árfolyam is nem emelkedik parira, ami viszont soha be nem következhetik mindaddig, amíg a váltókra való kereslet meg nem haladja a kínálatot. Minthogy pedig az idegen cikkek ára a hazai piacon, amely cikkek a segélyművelet tartama alatt, mikor nagy egyenleget kellett megfizetnünk, nem voltak a szokott bőségben kínálhatók, lefelé menne és ezekre a cikkekre nagyobb kereslet mutatkoznék attól a perctől fogva, amikor a külföldi piac a mi cikkeinket fogadná el cserében, a mi hazai jószágaink kivitelét a külföldi jószágok behozatala éppen ellensúlyozná és ennek következtében a váltók eladóinak száma sem nagyobb, sem kisebb nem volna a vevőknél. Ezek azok a lényeges helyreigazítások, amelyeket iratomon tennem kell, mert ahogy ez az irat most van, biz az annyira hibás, hogy mennél előbb vissza szeretném kapni. Ha majd be tetszik jönni a városba, szíveskedjék az iratot is magával hozni.

Őszinte nagyrabecsüléssel

tisztelő hive
Ricardo Dávid.

XI.

London 1812 augusztus 29.

Igen tisztelt Uram!

Ma este Ramsgatebe szándékozom utazni, ahol körülbelül két hétig kell maradnom, miért is sajnálatomra nem fogadhatom el jövő szombatra szóló szíves meghívását. Remélem azonban, hogy nem épen hosszú idő mulva újra felkereshetem majd vendéglátó hajlékát. Ha Ön a szeptember 19-iki szombaton teljesen szabad volna és ha ez a nap Önnek is, Malthusné Asszonynak is minden tekintetben megfelelne, akkor a mondott napon szívesen jönnék Önökhöz teára. Hétfőn reggel azonban már ismét el kellene Önöktől búcsúznom. Talán nem is szükséges mondanom, hogy semmiképen sem akarnék alkalmatlanságot okozni és hogy

épen oly szívesen jönnek Önökhöz a 19-ike után következő szombaton, feltéve, hogy akkor nem leszek kénytelen ismét Ramsgatebe menni.

Kérem, legyen szíves 19-ike előtt néhány nappal nekem az Értéktözsére néhány sort írni, minthogy akkoriban mindenesetre a városban leszek. Nagyon köszönöm szíves érdeklődését az általi kötvények ára iránt. Úgy látszik, nagyon kedvező helyzetben van. Goldsmid úr közli velem, hogy az árfolyamnak az utolsó karácsony táján mutatkozott javulása óta az ő tudomása szerint semmi arany sem jött be hozzánk Franciaországból. Csakis Lisboaából volt egy kevés behozatal. Utána néztem a dolognak Wetenhall jegyzékében és úgy látom, hogy a mult karácsony táján az árfolyam és az arany ára következőkép állott:

Nap		Árfolyam Hamburggra	Dublonok per uncia			Portugáliai arany per uncia		
			£	s	d	£	s	d
1811.								
nov.	29.	24	4	15	0	—	—	—
dec.	3.	24.6	—	—	—	4	18	6
„	6.	24.6	4	14	6	4	18	6
„	13.	25	4	15	6	—	—	—
„	20.	25	—	—	—	4	19	0
„	31.	27.6	—	—	—	—	—	—
1812.								
jan.	3.	27.6	4	14	0	4	18	6
„	31.	27.6	—	—	—	4	18	6
febr.	21.	28	—	—	—	4	17	0
márc.	20.	29	—	—	—	4	15	6
„	31.	29.4	4	14	6	4	13	6
ápr.	21.	29.4	4	17	6	4	17	6
jun.	5.	28.6	—	—	—	4	18	6
jul.	31.	28.9	4	19	0	5	0	0
aug.	28.	28.9	5	0	0	—	—	—

A dollár ára tegnap $6/3\frac{1}{2}$ volt per uncia, tehát egy pennnyel magasabb, mint bármikor eddig. Azt hiszem, hogy bármily csekély újabb emelkedés esetében a dollárról szóló jegyek teljesen

kiesnének a forgalomból. Találkozásunk alkalmával viszatérünk majd a régi tárgyunkra. Ma sietnem kell és azért zárom soraimat. Kérem, sziveskedjék átadni Malthusné Asszonynak tiszteletteljes üdvözlésemet és fogadja kiváló nagyrabecsülésem nyilvánítását.

Tisztelő híve.

Ricardo Dávid.

(E levél végén plajbással írt következő megjegyzés olvasható Malthus kezeirásában: „Vajjon jött-e be hozzánk aranyrúd márciusban Hamburgból?“)

XII.

London, 1812 december 17.

Igen tisztelt Uram!

Irtam Thornton úrnak és felkértem, hogy szombat és csütörtök között bármelyik neki alkalmas napon jöjjön hozzám Önnel együtt ebédre, de egészen a mai póstáig még nem kaptam tőle feleletet. Majd irok Önnek egy sort a Klubok Királyába. Kettejükön kívül még csak Sharp urat szándékozom meghívni. Ugyan tessék nálunk megszállni, amíg a városban lesz! Biztosítom, hogy evvel semmi alkalmatlanságot sem okozna nekünk, nekem pedig nagy örömet szerezne vele. Még kedvesebb volna, ha Malthusné Asszony is eljönne Önnel. Ricardo Asszony teljesen hozzájárul kérésemhez.

Azt hiszem, most már több pontra nézve teljesen egyetértünk egymással a közöttünk fennforgó régi kérdésre nézve. De azért még mindig van közöttünk némi véleménykülönbség. Az utolsó időben nem szentelhettem a dolognak annyi figyelmet mint Ön. Különösen sajnálom, hogy felfogásunk különségének főbb pontjait nem foglaltam írásba, mert emlékező tehetségem bizony már sokszor cserben hagy. Már én nem tehetek róla, de azt hiszem, hogy nincsen oly kedvezőtlen árfolyam, amelyen a folyópénz mennyiségének csökkenése nem segíthetne, és azért épen az ilyen árfolyamban annak bizonyítékát látom, hogy a folyópénz legalább egyideig bőségben van. Mindaddig, amíg az árfolyam kedvezőtlen,

okvetetlenül vele jár a folyópénz bősége, habár nem is mindig ez a bőség az okozója. Szíves üdvözetemmel Malthusné Asszonynak vagyok

tisztelő híve
Ricardo Dávid.

. . . Épen el akartam hagyni a várost, amikor megkaptam Thornton úr válaszát. Szerdán és csütörtökön nem ér rá és azért hétfőre tüzte ki találkozásunkat, még pedig önála. Aznap ugyanis a nemes fémek kérdése vita alá kerül a lordok házában és így ő nem tudhatja, nem kell-e majd megjelennie a képviselőházban. Erre nézve majd beszélök még vele. Ha nem adok újabb hírt, akkor magamnál várom el Önt hétfőre, de még szívesebben látnám, ha már szombaton tetszenék hozzánk jönni.

Jegyzet. Tooke Tamás „Az áraknak és a forgalom állapotának története 1839-től 1847-ig“ című könyvében (megjelent 1848-ban) (16.) hivatkozik arra a vitára, amely Ricardo és Malthus között a folyópénznek a kereskedelmi mérleggel való viszonyára nézve folyt, és hosszabb helyeket idéz Malthusnak az *Edinburgh Review*-ban közzétett cikkéből, amelyben Malthus (épen úgy mint az itt bemutatott levelezésben (17.) azt állítja, hogy a nemes fémek még akkor is szolgálnak két ország között a fizetések kiegyenlítésére, ha a folyópénz készlete a fizetés felmerüléseig mindkét országban a rendes szinten állott. Evvel szemben Ricardo azt a nézetet vallja, hogy az idegen árfolyamokra csakis a folyópénz készletének állapota lehet befolyással. Egészen 1840-ig az államférfiak szentül meg voltak győződve róla, hogy az Angol Bank igazgatói csak a forgalmi eszközök növelése vagy csökkentése útján gyakorolhatnak befolyást az árfolyamokra (18) Tooke (és később Newmarch, alig kisebb tekintély, mint ő) Malthus pártján áll és azt mondja, hogy Ricardonak a nemes fémekről szóló értekezése függelékében Malthushoz intézett felelete „alig egyéb, mint annak az axiómának az elmélet saját frazeológiájából vett más kifejezésekkel való ismétlése, mely szerint az arany nem kerül kivételre, ha csak nem olcsóbb, mint valamely más cikk. Ez axióma alapján már most azt állítja ténynek, hogy abban az időben, aranyhoz viszonyítva, valamennyi árucikk drágább volt Angolországban, mint külföldön“, — holott úgy látszik, (19) hogy 1809. és 1811. között az árucikkek túlnyomóan legnagyobb része (aranyban mérve) sokkal drágább volt a kontinensen, mint Angolországban. A *kontinentális rendszer* következtében Angolországban igen nagy árukészletek voltak felhalmozva, amelyeket nem lehetett eladni azért, mert a kereskedők nem férhettek hozzá az európai szárazföldre, noha Helgolandon és Törökországon át sok árút törekedtek becsen-

Ricardó levelei Malthushoz.

pészni Németországba, Portugália kapuja pedig nyitva is állott. A kávét például Angolországban még fontonként 6 pennyért sem lehetett eladni, holott ára a kontinensen ugyanabban az időben 4 és 5 shilling is volt. Napoleon meg szokta nézni az angol árjegyzékeket és ha azt látta, hogy az arany Angolországban drága, a kávé pedig olcsó, akkor ebből megelégedéssel vette tudomásul, hogy berlini és milánói rendeletei jól vannak végrehajtva, holott maguk az angolok ebben csak annak látták újabb bizonyítékát, hogy a Bank túlságosan kiterjesztette kibocsátásait. Tooke és Malthus egyformán azt vallották, hogy az aranyrudaknak piaci ára és pénzverdei ára között mutatkozó különbség teljes mértéke a folyópénz elértéktelenedésének; ellenben az *ultra-bullionisták* ennél tovább mentek. Tooke, épen úgy, mint egy más alkalommal Ricardo (1. a XLII. levelet) „könyvet volt kénytelen írni, hogy meggyőzze őket“, amely könyvnek címe: *Thoughts and Details on the High and Low Prices of last Thirty years.* (1823.).

XIII.

London, 1813 december 30.

Igen tisztelt Uram!

Kedvem kerekedett, hogy egy vagy két estén át számítgatásokat tegyek az amsterdami árfolyamokról, aranyárakról stb. Idecsatolva megküldöm Önnek munkám eredményét. Alapos okom van hinni, hogy számításain helyesek, ámbár kissé zavarba ejt az a körülmény, hogy az aranyak Amsterdamból való behozatala nyereséggel járónak látszik, ha az árak ott helyesen vannak jegyezve (*sic.*) Ha a különbség ellenkező irányban mutatkoznék, akkor azt annak a körülménynek lehetne betudnunk, hogy a hollandiai pénz nem oly jó, mint aminőnek a pénzverés szabályai értelmében lennie kellene. De ahogy a hollandi aranyforintok most vannak verve, az aranyat ott 9½%-kal olcsóbban lehet megszerezni mint Londonban. Úgy vagyok értesülve, hogy a ki nem vihető arany ára jelentékeny leszállt, míg a kivihető arany megtartotta árát. Biztosan számítok rá, hogy az idegen arany ára alacsonyabban fog állni.

Hétfő óta itt állandóan ködös volt az idő. Nappal is gyerlyát kell gyujtanunk, este pedig csak nagyon nehezen találjuk meg az útunkat hazafelé. Remélem, hogy Önöknél kedvezőbb az időjárás és hogy tisztább levegőt szíhatnak. Londonba való legközelebbi eljövele alkalmával várjuk önt Brook-Streetben. Szi-

veskedjék egy nappal ide érkezése előtt nekem egy sort írni. Kifejezve jó kívánságaimat Malthusné Asszonyinak, vagyok

igaz tisztelettel

őszinte híve
Ricardo Dávid.

(A XII. sz. levélhez csatolt táblák.)

A 11. és 12. számú rovat alapján megtudhatjuk, hogy az ezüst Londonból Amsterdamba vagy Amsterdamból Londonba vándorol-e. Tegyük fel, hogy az ezüst ára Londonban 6 s 7 d, az árfolyam pedig Amsterdamba 28 s. A 11. rovatban feltüntetett 6 s 7 d árnak a 12. rovatban 29.41 pari-árfolyam felel meg; a 28-as árfolyam tehát Amsterdamba nézve kedvezőtlen és emellett az árfolyam mellett Amsterdamból Londonba ezüstöt 5% nyereséggel lehet behozni. Ha ugyanazon körülmények között az árfolyam 31 lett volna, akkor megfordítva, Amsterdamba lehetne ezüstöt 5% nyereséggel exportálni.

A 8., 9. és 10. rovat azt mutatja, hogy mely országból lehet aranyat nyereséggel exportálni. Tegyük fel például, hogy Amsterdamban az arany árát 16% prémiummal jegyzik; legyen továbbá az árszámítás 3%, az árfolyam Londonra 31 és az arany ára Londonban 5 L 10 s. Vizsgáljuk már most, hogy melyik országból lehetne aranyat exportálni és mily nyereséggel.

Az 1. rovatban álló 16%-nak a 8. rovatban 39.64 pari-árfolyam felel meg, a 9. rovatban 5 L 10 s-gel jegyzett londoni aranyárral pedig a 10. rovatban 708 szorzó áll szemben. Ha a 39.64-et megszorozzuk 708-cal, akkor 28.06-ot kapunk mint a bankjegyek pariértékét. Ha tehát az árfolyam 31-en áll, akkor Hollandiára nézve kedvezőtlen és onnan az aranyat megközelítően 10½% nyereséggel lehet exportálni. A számítás még így is ejtethetjük meg: Ha a márkát Amsterdamban 16% prémiummal lehet megvenni, akkor ott egy uncia standard arany 154.3 flandriai banco-shillingbe kerül 3%-os árszámítás mellett. Ha már most ezt az árt, 31 flandriai shillinget egy pounddal egyenlőnek véve, átszámítjuk angol pénzre, az eredmény lesz 4 L 19 s 6¾ d. Ámde feltevésünk szerint az aranyat Londonban 5 L 10 s áron lehet eladni, ez pedig megközelítően 10½% nyereségnek felel meg.

1	2	3 ^a)	4	5	6 ^a)
Az arany ára Amsterdamban. Prémium 355 frtra Per márka	A márka értéke fo- lyó arany forintok- ban	Egy uncia standard- arany meg- felelő ára Londonban	Egy uncia standard- ezüst meg- felelő ára Londonban	Egy uncia standard- arany érté- ke flandri- ai folyó shillingek- ben	Egy uncia standard- arany érté- ke flandriai banco-shil- lingekben Ázsió 3%
		£ s d			
Pari frt 355	frt 335	—	68.00	137	133
1% prémium	358.55	—	penny 67.32	138.4	134.3
2% „	362.10	—	66.67	139.8	135.7
3% „	365.65	—	66.02	141.3	137.2
4% „	369.20	—	65.38	142.5	138.6
5% „	372.75	—	64.76	143.9	139.8
6% „	376.30	—	64.15	145.3	141.1
7% „	379.85	—	63.55	146.6	142.5
8% „	383.40	—	62.96	148	143.9
9% „	386.95	—	62.39	149.3	145.3
	389.37	3 17 10½	62	150.3	146.0
10% „	390.50	3 18 1	—	150.7	146.3
11% „	394.05	3 18 10	—	152.1	147.6
12% „	397.60	3 19 6½	—	153.5	149.0
13% „	401.15	4 0 3	—	154.8	150.3
14% „	404.70	4 0 11½	—	156.2	151.7
15% „	408.25	4 1 8	—	157.5	152.9
16% „	411.80	4 2 4½	—	158.9	154.3
17% „	415.35	4 3 0½	—	160.3	155.6
18% „	418.90	4 3 9	—	161.7	157.0
19% „	422.45	4 4 5½	—	163.1	158.3
20% „	426	4 5 2	—	164.5	159.6
21% „	429.55	4 5 10½	—	165.8	161.0

7	8	9	10	11	12
Valóságos pari árfolyam flandriai folyó shillingekben per £ sterling aranyban	Valóságos pari árfolyam flandriai banco-shillingekben ázsió 3%	Ha az arany ára Londonban bankjegyekben	Akkor az aranyrud pariját meg kell szorozni	Astandard-ezüst ára Londonban per uncia	Pari-árfolyam Amszterdamban in banco Ázsió 3%
		£ s d		s d	
35.20	34.17	—	—	—	—
(1) 35.55	34.51	4 0 0	.973	5 2	37.48
(2) 35.90	34.85	4 1 0	.961	5 3	36.88
(3) 36.25	35.19	4 2 0	.949	5 4	36.60
(4) 36.61	35.54	4 3 0	.938	5 5	35.75
(5) 36.95	35.87	4 4 0	.927	5 6	35.21
(6) 37.31	36.22	4 5 0	.916	5 7	34.68
(7) 37.66	36.56	4 6 0	.905	5 8	34.17
(8) 38.01	36.90	4 7 0	.895	5 9	33.67
(9) 38.36	37.24	4 8 0	.885	5 10	33.19
— 38.61	37.48	—	—	—	—
(10) 38.71	37.58	4 9 0	.875	5 11	32.72
(11) 39.06	37.92	4 10 0	.865	6 0	32.27
(12) 39.62	38.27	4 11 0	.856	6 1	31.84
(13) 39.77	38.62	4 13 0	.838	6 2	31.42
(14) 40.12	38.96	4 15 0	.820	6 3	30.98
(15) 40.48	39.30	4 17 0	.803	6 4	30.58
(16) 40.83	39.64	4 19 0	.786	6 5	30.17
(17) 41.18	39.98	5 0 0	.779	6 6	29.79
(18) 41.54	40.32	5 2 0	.764	6 7	29.41
(19) 41.89	40.67	5 4 0	.749	6 8	29.04
(20) 42.24	41.02	5 6 0	.735	6 9	28.69
(21) 42.59	41.36	5 8 0	.721	6 10	28.33
—	—	5 10 0	.708	6 11	27.99
—	—	—	—	7 0	27.66
—	—	—	—	7 1	27.32
—	—	—	—	7 2	27.02
—	—	—	—	7 3	26.71
—	—	—	—	7 4	26.40
—	—	—	—	7 5	26.11
—	—	—	—	7 6	25.82

XIV.

London, 1814 január 1.

Igen tisztelt Uram!

A hamburgi árfolyamokra nézve ugyanolyan táblát állítottam össze, mint aminőt Hollandiára nézve Önnek már megküldöttem. Talán szívesen fogadja, ha másolatban ezt is megküldöm. A végeredmény ebben sem mondható kielégítőnek. Így például mostanában, azt hiszem, a Hamburgra szóló árfolyamot 28 s-gel, a dollár árát pedig 6 s 11½ d-vel jegyzik. A táblából az tűnik ki, hogy a dollárnak (ilyen) ára mellett a pari-árfolyam 25 s volna, jelenleg tehát Hamburgra nézve 12% erejéig kedvezőtlen, amit pedig túlságosan magasnak tartok. Valósággal úgy áll a dolog, hogy a ma fennforgó körülmények között a Hamburggal való forgalom teljesen meg van akasztva, a jegyzés tehát csak névleges lehet. Holnap korán reggel Ricardo Asszonnyal együtt elhagyjuk Londont és Bradfordba megyünk; onnan Gatcombba szándékozunk utazni és így csak csütörtökön leszünk ismét a városban. Remélem, hogy nem sokára találkozunk. Malthusné Asszonynak legjobb kívánságaimat küldöm és vagyok,

igen tisztelt Uram

az Ön őszinte híve
Ricardo Dávid.

Egy dukát v. 53 gram szin- arany ára márkbancóban	Egy unciastan- dard-arany ára flandriai banco shillingekben	Londonra. szülő pari árfolyam fl. shillingekben ban- co 1 £ sterling aranyért	Megfelelő ára 1 uncia 3f. ezüst- nek London- ban pennyk- ben	Megfelelő ára 1 uncia st. — aranynak Lon- donban £-ok- ban 3 sfb.	Ha az arany ára Londonban bankjegyekben per uncia		Akkor az arany rud pariját meg kell szorozni		Ha a dollár ára Londonban per árfolyam ezüst- uncia		Akkor a pari- am per árfolyam ezüst- ben
					£	s	d	s	d	s	
5.39	119.33	30.60	70.97	—	4	0	0	.973	4	11½	35.08
5.45	120.66	30.94	70.19	—	4	1	0	.961	5	1	34.22
5.51	121.99	31.28	69.43	—	4	2	0	.949	5	2½	33.39
5.57	123.32	31.63	68.68	—	4	3	0	.938	5	4	32.61
5.63	124.65	31.97	67.95	—	4	4	0	.927	5	5½	31.87
5.69	125.98	32.33	67.23	—	4	5	0	.916	5	7	31.15
5.75	127.31	32.68	66.53	—	4	6	0	.905	5	8½	30.47
5.81	128.64	33.03	65.84	—	4	7	0	.895	5	10	29.82
5.87	129.96	33.37	65.17	—	4	8	0	.885	5	11½	29.19
5.93	131.29	33.72	64.51	—	4	9	0	.875	6	1	28.59
5.99	132.62	34.07	63.86	—	4	10	0	.865	6	2½	28.02
6.05	133.95	34.42	63.23	—	4	11	0	.856	6	4	27.46
6.11	135.28	34.76	62.61	—	4	13	0	.838	6	5½	26.93
6.17	136.61	35.08	62	3.893	4	15	0	.820	6	7	26.42
6.23	137.92	35.42	—	3.931	4	17	0	.803	6	8½	25.93
6.29	139.25	35.76	—	3.968	4	19	0	.796	6	10	25.46
6.35	140.57	36.11	—	4.005	5	0	0	.779	6	11½	25
6.41	141.89	36.45	—	4.043	5	2	0	.764	7	1	24.55
6.47	143.21	36.79	—	4.081	5	4	0	.749	7	2	24.13
6.53	144.54	37.14	—	4.119	5	6	0	.735	—	—	—
6.59	145.86	37.48	—	4.157	5	8	0	.721	—	—	—
6.65	147.19	37.83	—	4.195	5	10	0	.708	—	—	—
6.71	148.51	38.18	—	4.233	—	—	—	—	—	—	—
6.77	149.84	38.52	—	4.270	—	—	—	—	—	—	—
6.83	151.17	38.87	—	4.308	—	—	—	—	—	—	—
6.89	152.50	39.22	—	4.346	—	—	—	—	—	—	—

N. B. 3 márika egyenlő 8 banco fiamand shillingge. Amikor a dollárak 4 s. 11½ d.-en állnak a standard 2½ d.-vel magasabb. Ha 6 s. 1 d., akkor 3 d.-vel, ha 8 s., akkor 3½ d.-vel magasabb a standard.

XV.

(Penrhyn Arms-ba, Bangor, North Wales, címezve.)

London, 1814 június 26.

Igen tisztelt Uram!

... Nem oszthatom az Ön kételyeit arra a hatásra nézve, amelyet a gabonabehozatal megszorítása a kamatláb leszállítása tekintetében gyakorolna. A gabona árának, vagy helyesebben értékének emelkedése, ha nem járna együtt a tőke szaporodásával, szükségkép csökkentené a más cikkekre mutató keresletet még abban az esetben is, ha e cikkek ára nem emelkednék a gabona árával együtt, ami pedig (bár lassan) bizonyosan bekövetkeznék. A tőkének ugyanazon mennyiségével kevesebb termelés és kisebb kereslet járna együtt. Ámde a keresletnek csakis a keresett cikkekre vonatkozó fizetőképesség hiánya szabhat határt. Minden olyan körülmény, amely a termelést csökkenti, csökkenti egyszersmind ezt a fizetőképességet is. A nyereségkulcs, valamint a kamatláb szükségkép attól az aránytól függ, amelyben a termelés a neki megfelelő fogyasztással áll, viszont ez a fogyasztás lényegesen függ az élelmiszerek olcsóságától, amely végső sorban, ha talán nem is rögtön, hanem csak tetszés szerinti idő múlva, a munkabéreknek legfőbb szabályozója. Semmi sem csökkentheti az iparcikkeinkre külföldön mutató keresletet annyira, mint ha tartózkodnánk a gabonának és oly más cikkeknek behozatalától, amelyeket korábban rendesen elfogadtunk cserében iparcikkeinkért. Ha teljesen elzárkóznánk bármiféle (idegen) árucikk behozatalától, akkor meg vagyok győződve, kivitelünk is csakhamar teljesen megszűnnék, ha talán kivesszük is az aranyat emez általános szabály alól. Pénzünk magasabb szinten állna, mint a többi országban, de végre ennek is volna bizonyos határa. Végre is minden kereskedés tulajdonképen nem más, mint cserekereskedés és egyetlen nemzet sem lesz hajlandó sokáig csak vásárolni, ha nem adhat is el egyszersmind, és megfordítva, nem adhat el sokáig, ha nem hajlandó egyszersmind vásárolni is. Ha valamely ország ilyen politika követésével felhajtaná a fogyasztásnak tárgyát tevő nyersanyagok értékét, amely nyersanyagok között a gabona a

legfontosabb, akkor evvel együtt leszállítaná a kamatlábat. Ellenkező esetben a nemzet talán megfosztatnék ugyan sok fényűzéstől és kényelemtől, vagy csak kisebb mértékben élvezhetné, de a kamatláb nem szállna le. Azt mondja Ön erre, hogy én csak a régi dolgokat ismételtetem és hogy kár volt Önnek olvasásra adnom 200 mértföldnyire azt, amit mint megállapodott véleményemet már előszóval is anyiszor elmondtam Ön előtt; de hát Ön kényszerített rá és most már viselnie kell a következményeket. A közgazdasági tudománynak nincsen egyetlen oly tétele sem, amelyről annyira meg volnék győződve, mint arról, hogy a gabonabehozatal megszorítása oly országban, amely különben importáló ország, feltétlenül leszállítja a nyereségkulcsot. Kérem, sziveskedjék Malthusné Asszonynak tiszteletteljes üdvözetemet tolmácsolni.

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

XVI.

Gatcomb Park, Minchin Hampton mellett, Gloucestershire,

1814 július 25.

Igen tisztelt Uram!

Gatcomból írom e sorokat, ahová tegnap délután S — — kíséretében érkeztem. Londonból csak úgy szabadulhattam kellő időben, hogy szokatlan gonddal nekifeküdtem mindenféle ügynek-dolgomnak. Megírtam ugyan a választ az Ön utolsó levelére, mielőtt hazulról távoztam, de evvel a levelemmel annyira nem voltam megelegedve, hogy nem tudtam magamat rászánni elküldésére. Félek, hogy válaszom most sem fog kedvem szerint sikerülni, de azért már csak elküldöm úgy, ahogy van, mert ha még tovább halasztom a levélírást, akkor levelem talán már nem is találná Önt Bangorban. Úgy látom, hogy Ön megváltoztatta a tételt, amelyre nézve kezdetben különbség látszott köztünk fennforogni. Ha jól emlékszem, Ön a tételt úgy állította fel, hogy a gabonabehozatal megszorítása nem szállítaná le a nyereségkulcsot s a kamatlábat, most pedig ezt a tételt avval toldja meg, —

vagy helyesebben szólva, okoskodásából az a megszorítás vezethető le, — „ha a behozatal megszorítása következtében a tőke mennyisége jelentékenyen leszáll.“ Evvel a toldással én is hajlandó volnék a tételt elfogadni, csak hogy szerintem nagyon szükséges arra ügyelnünk, hogy az okokat különartsuk egymástól és minden hatást gondosan a maga okára vezessünk vissza. A gabonakereskedés megszorítása okvetetlenül leszállítja a nyereségkulcsot s a kamatlábat, ha magának a tőkének mennyisége nem csökken. Ha a tőke mennyisége a gabonabehozatal megszorításától függetlenül csökken, akkor a nyereségkulcs s a kamatláb emelkedik ugyan, de az említett két ható ok nem áll egymással szükségkép kapcsolatban, mert hiszen meglehet, hogy egy és ugyanazon időben egy irányban hatnak, de meglehet az is, hogy hatásuk egymással merően ellentétes. Véleményem szerint az eredményes kereslet nem fokozódhatik, sőt tartósan állandó sem maradhat csökkenő tőke mellett. Azt kérdi Ön, ha ez áll, akkor vajjon miért emelkedik a nyereségkulcs valamely háboru kezdetén? Csakhogy felfogásom szerint ennek a kérdésnek semmi összefüggése sincsen a szóban forgó okoskodással, mert a nyereség emelkedhetik a tőke és a hozadék csökkenése esetében is, ha a kereslet csökken ugyan, de nem csökken oly gyorsan, mint a tőke és a hozadék. Megfordítva, a nyereség csökken, ha a tőke és a hozadék emelkedik. Ez teljesen független a termelés fokától és véleményem szerint gyakran ellensúlyozhatja azokat a hatásokat, amelyek a tőke növekedésével vagy csökkenésével rendszeren együttjárnak, vagy reá elébb-utóbb majdnem mindig bekövetkeznek. Ön azt mondja, hogy „a termelésnek a hozzá szükséges fogyasztással való arányát a felgyülemlett tőkének mennyisége határozza meg, összehasonlítva a tőke termelvényeire mutató kereslettel, nem pedig pusztán a gabona beszerzésének nehézsége és költsége.“ Én pedig azt hiszem, hogy a gabona beszerzésének nehézsége és költsége szükségkép szabályozóan hat a tőke termelvényeinek keresletére, mert hiszen a kereslet lényegesen attól az ártól függ, amelyen ezek a termelvények kaphatók, az összes árucikkek ára pedig emelkedik, ha a gabona ára emelkedik. Az a tőkés, „aki ötven napi munka helyett száz napi munkát kénytelen fordítani bizonyos mennyiségű gabona előállítására“, nem tarthat vissza a maga számára ugyanakkora részesedést, ha csak a száz napon át

alkalmazott munkások a maguk fentartása végett meg nem elég-
szenek ugyanannyi gabonával, amennyit azelőtt az ötven napon
át dolgozó munkások kaptak. Ha a gabona ára megkétszereződik,
akkor az alkalmazandó tőke, pénzben kifejezve, valószínűen szin-
tén majdnem megkétszereződik, vagy legalább is jelentékenyen
nagyobb lesz; és ha már most a tőkésnek pénzben álló jövedelme
annak a gabonának eladásából ered, amely számára a termelés
költségeinek fedezése után fenmarad, akkor hogyan volna lehet-
séges az, hogy az ő nyereségkulcsa ne csökkent volna? Remélem,
hogy Ön nagyon jól érzi magát abban a vad környezetben, amely-
ben most tartózkodik. — Itt most felséges idő jár és én oly boldog
vagyok, amilyen csak lehetek így egész családomtól (S — — ki-
vételével) elválva, kárpitosoknak, ácsoknak stb. társaságában.

Őszinte híve
Ricardo Dávid.

E kellemes helyen bizony nem igen vágyódom az Érték-
tőzsde és élvezetei után.

XVII.

Galcomb Park, 1814 augusztus 11.

Igen tisztelt Uram!

Levelét mult vasárnap kaptam meg és ugyanaz nap este ér-
kezett ide Ricardo Asszony és egész családom. Megmutattam nekik
e hely valamennyi szépségét, úgy hogy az utolsó három napon át
meglehetősen el voltam velük foglalva . . . Az állami kötvények
árának csökkenését, azt hiszem, egyre tartó kiadásaink okozzák,
együtt avval a körülménnyel, hogy mindenki új kölcsönre számít,
még mielőtt a most fennálló kölcsön teljesen ki volna fizetve. Az
árfolyamok jelenlegi állása úgy látszik valóságos esést jelez a
külföldi folyópénzek értékében; ezt sem bizonyos árucikkek ked-
veltségének változására, sem más szeszélyre nem lehet visszave-
zetni. Hiszen én el voltam készülve rá, hogy a béke le fogja szállí-
tani a külföldi folyópénzek értékét, de megvallom, nem hittem,
hogy ez ily nagy mértékben fog bekövetkezni. Ekkép tehát még

mindig nyitva marad a közöttünk vita tárgyát tevő kérdés, nevezetesen az, hogy vajjon az árfolyam nem áll-e kizáróan csakis a folyópénz viszonylagos túlsúlyának hatása alatt. A béke következtében a kontinens folyópénze sokkal hatékonyabb lett a véghezviendő üzlet szempontjából.

Ami a közöttünk most fennforgó kérdést illeti, úgy-e bár arról van szó, hogy a külföldi gabona behozatalának korlátozása milyen hatást idéz fel *szükségkép*. Én részemről azt hiszem, hogy e korlátozásnak a tőke csökkenése nem *szükségképen* való, hanem csak valószínű következménye. Arra nézve, hogy a tőke csökkenése miféle következményekkel jár, egyetértünk egymással, de én úgy látom a dolgot, hogy a tőkének valószínű csökkenése csökkentené egyszermind a végezendő munkát és épen azért hatással volna a munkabérekre is, valamint az élelmiszerek keresletére. A feltételezett esetben a gabona behozatalának korlátozása ösztönt ad a hazai földek művelésének kiterjesztésére; — de hogy vajjon a tőkecsökkenéssel együttjárva, megszorítaná-e a földművelés terjedelmét és hogy a nyereség emelkednék avagy esnék-e, oly kérdés; amely véleményem szerint emez ellentétesen ható okok fokától függ. Igaz ugyan, hogy a gyapjú- vagy a pamutárúk gyárosa nem dolgozhat fel ugyanavval a tőkével ugyanakkora mennyiségű anyagot, ha az alkalmazott munkáért többet kénytelen fizetni; ámde az ő nyeresége attól az ártól függ, amelyen a tényleg elkészített cikket eladhatja. Ha minden ember csak a maga bevételét vagy jövedelmét akarja megélhetése céljából felhasználni, anélkül, hogy magát a tőkét is megtámadná, akkor ama cikkek áremelkedése nem tart lépést a munkabér emelkedésével, következésképp emberünk nyereségkulcsa kisebb lesz, ha ő a maga tőkét pénzben ahhoz a fokozott értékhez mérve értékeli, — amint hogy másképp nem is járna el helyesen, — amelyet a munkabérek emelkedése következtében az összes cikkek nyertek. Ilyen esetben azt volnék kénytelen mondani, hogy a tényleges kereslet csökkent, mert hiszen a cikkekből nem fogyasztatnék el évenként ugyanakkora mennyiség. Ha pedig a cikkek fogyasztása mégis megmaradna ugyanazon a fokon, akkor világos, hogy ez csakis a tőke rovasára történnék. Ebben az esetben a tőke gyorsabban csökkenne, mint a kereslet, ami viszont egyenlő fokon tartaná a nyereségkulcsot. Ámde meddig engedhetnének meg maguknak (az

emberek) oly fényűzést, aminő csakis a tőke folytonos csökkenésének árán volna fenntartható? Hisz ekkép a tönkrejutás útjára kerülnének! És ha azt tapasztaljuk is, hogy akadnak egyesek, akik ezen az úton haladnak, azt mégsem lehet feltennünk, hogy egész nemzetek is ily meggondolatlanul fognak eljárni. Ellenkezően, a tapasztalat azt mutatja, hogy olyankor, amikor bármiféle okok a nemzetek haladását megakasztják, amikor a kereskedelem akadályoztatása vagy költséges háború a tőkét csökkenti, az emberek takarékosabban szoktak élni és, mint Smith Ádám helyesen jegyzi meg, a kormányok túlságos költekezését ellensúlyozza az egyes emberek nagyobb önmegtartózkodása. Ha pedig így áll a dolog, akkor alig tévedek, ha azt állítom, hogy a tőke és a hozadék rövid ideig gyorsabban fogyhat ugyan, mint a kereslet, de hogy a tényleges kereslet nem növekedhetik tartósan, sem egyenlő fokon nem maradhat, ha a tőke apad. Ön azt mondja, és én előbb nem értettem meg szavaiból, hogy elfogadja, „hogy az ár emelkedése természetesen csökkenti ugyan a kereslet egész mennyiségét, de hogy a keresletnek a kínálattal való aránya, ami pedig a fennforgó kérdésben a fődolog, minthogy ez határozza meg az árakat és a nyereségeket, mégis egyre növekedhetik, *mint ahogy ezt valamennyi országban látjuk, ahol a tőke hanyatlófélben van.*“ De én még erre a magyarázatra nézve sem lehetek Önnel egy véleményen, sőt úgy látom, hogy ez a magyarázat ellenmondásban van egy másik nézettel, amelyet gyakran volt alkalmam Öntől hallani, nevezetesen a következővel: Az az ösztön, amely az embereket arra indítja, hogy jövedelmükből a tőke szaporítása érdekében valamit megtakarítsanak, mindig arányos a nyereségkulccsal, és ha a nyereségkulcs, valamint a kamatláb a tőke felhalmozódása következtében nagyon alacsony fokra száll le, akkor a tőkegyűjtés majdnem teljesen megszűnik, minthogy jóformán nem is volna többé célja. Önnek ezt az állítását igenis nagyon szívesen elfogadom, de nem tehetek róla, én úgy látom, hogy ez az állítás homlokegyenest ellenkezik avval a tétellel, amelyet leveléből fentebb idéztem. Én fenntartom azt az állítást, és ha jól értettem, ezt Ön is elfogadja, hogy a fogyasztás, a termeléshez mérve, mindig ott a legnagyobb, ahol a tőke leginkább van felhalmozódva. Am tegyük fel, hogy Angolország tőkéje a felére szállna le, akkor a nyereségek kétségkívül növekednek ugyan, de ez a növekedés nem

a kereslet nagyobb arányának, hanem a termelés nagyobb arányának volna a következménye; a termeléshez mért kereslet majdnem feltétlenül csökkenne. Az egyes ember nem az anyagi termelés szerint becsli a maga nyereségét, de a nemzet igenis ezt teszi. Ha valamennyi rendű és féleségű árucikkeink mennyisége 1815-ben pontosan ugyanakkora volna, mint amekkora most 1814-ben, akkor mint nemzet bizony nem volnánk gazdagabbak; pedig ha a pénz értéke a jövő évig leszálna, akkor amaz árucikkeknek a pénz nagyobb mennyisége felelne meg és az egyes emberek magukat gazdagabbnak *hinni* volnának hajlandók. A jövő vagy a rákövetkező héten ismét a városban leszek. Nagyon szeretném, ha Ön is eljönne oda. Árnyas ligetünkben nagyon szépen elbeszélgethetnénk egymással e fontos dolgokról. Malthusné Asszonyának szíves üdvözlömetet jelentve, vagyok, igen tisztelt Uram,

az Ön őszinte híve
Ricardo Dávid.

XVIII.

*Galcomb Park, Minchin Hampton,
1814 augusztus 30.*

Igen tisztelt Uram!

Folyó hó 19-én, egy nappal az Ön levelének megérkezése előtt eljöttem Londonból, miután négy nap alatt minden dolgomat elintéztem. Az állami kölcsön megjelenése nem igen csábított engemet arra, hogy a városban való tartózkodásomat az okvetlenül szükséges időnél hosszabbra terjesszem. Dávid fiam, aki ide érkezett, hogy velünk töltse a szünidőt, elhozta nekem az Ön levelét. Nagyon sajnálom, hogy hosszabb ideig nem láthatom Önt, r-inthogy nem jöhet el hozzánk, én pedig mostanában nem leszek abban a helyzetben, hogy Önt Haileyburyban meglátogassam. Azt reméltem, hogy itt a vidéken több szabad időm lesz, de biz eddig még mindig állandóan el voltam foglalva. Sétákat tettem vagy kilovagoltam családommal és néhány barátunk is volt itt látogatóban. Ehhez járul, hogy az egész házban épen a könyvtárszoba nem készült el, mivel a munkások nagyon sok időt pepecseltek el könyvszekrényeim felállításával.

Azt hiszem, ha előszóval folytathatnánk egymással eszmecsere-t, akkor nem volna közöttünk valami *nagy* eltérés arra a kérdésre nézve, amely bennünket az utolsó időben foglalkoztatott. A fő különbség véleményünk között a hatások tartósságára vonatkozik. Elég gyakran megtörténik, hogy valamely árucikk szűk volta, vagy a reá mutatkozó kereslet növekedése egyideig fokozza a nyereséget. Azért azonban még nem szabad azt mondanunk, hogy ott, ahol a nyereség magas, ez onnan van, mert a kereslet valamely termelvényre nézve nagy a kínálatéhoz képest. Még sok más ok is foroghat fenn, amely a nyereségek tartós magasságát idézi fel. Képzeltünk például két országot; az egyikben a nyereségkulcs tartósan magas és a kamatláb 12% is lehet azért, mert a kormányzat rossz és ennek következtében a tulajdon nincsen eléggé biztosítva, vagy mivel a nép nem igen hajlik a takarékos-ságra; ellenben a másikban, ahol ezek az okok nem forognak fenn, alacsony nyereségkulcsot és 5%-os kamatlábat tapasztalhatunk. Határozottan helytelen volna azt mondanunk, hogy a magas nyereségkulcs oka amott a termelvényekre mutató kereslet aránylagos nagyságában van, ha a két országban a kínálat pontosan épen akkora volna vagy lehetne, mint a kereslet és semmi-vel sem nagyobb. Amerikában a nyereségkulcs magasabb, mint Angolországban, pedig egy percre sem kételkedem rajta, hogy a kínálatnak a kereslethez való viszonya amott nagyobb, mint emitt. Azt hiszem, hogy ennek szükségkép így is kell lennie minden olyan országban, ahol a vagyonosság rohamosan emelkedik. Mert vajjon honnan eredhetne a vagyon, ha nem a termelésnek a fogyasztással szemben való túlsúlyából? A nyereség néha olyankor is magas, amikor a gabona kevés és drága; de ez onnan van, hogy a magas ár ösztönt ad az iparnak. Ha a nép rögtön alkalmazkodni tudna a megcsappant kínálathoz, akkor ezek a hatások elmaradnának, amint hogy tényleg nem is tartanak tovább, mint az idő folyamában való fokozatos kiegyenlítődésükig.

Néha az a gyanú támad bennem, hogy mi ketten nem értjük egyformán a *kereslet* szót. Ha a gabona ára emelkedik, (Ön) ezt talán a nagyobb keresletre vezeti vissza, holott én részemről a nagyobb versengésben (látom az okát). Mert véleményem szerint nem szabad azt mondanunk, hogy a kereslet nőtt, mikor a fogyasztott mennyiség csökkent, ámbár meglehet, hogy a kisebb mennyi-

ség most több pénzbe kerül, mint került korábban a nagyobb. Ha valaki azt kérdezné, hogy mekkora volt a kereslet Angolországban portói borra 1813-ban és mekkora 1814-ben, és ha erre azt kapnók feleletül, hogy a mondott borból az első helyen említett évben 5000 akót, a második helyen említettben pedig csak 4500 akót hoztak be hozzánk, akkor úgy-e bár valamennyien egyetérté-
nénk abban, hogy 1813-ban a kereslet nagyobb volt, mint 1814-
ben? Pedig meglehet, hogy a 4500 akóért kétszer annyi pénzt kel-
lett fizetnünk.

Olvasta Ön a főrendiház bizottságának jelentését a gabona-
kérdésről? Néhány igen fontos tény van benne megvilágítva. De
azok, akik a felvilágosítást adták, tudományos szempontból bizony
nem igen értették a maguk dolgát. A jelentés kiadójának meg-
jegyzései pedig a rájuk fordított papiroost sem érik meg.

. . . Malthusné Asszonynak tiszteletteljes üdvözleteimet
küldöm és vagyok

őszinte híve

Ricardo Dávid.

Jegyzet. Az itt említett kiadó Hardwicke lord volt, aki a bizottság ki-
küldését 1814. június 10-én indítványozta és ennek jelentését 1814. november
23-án terjesztette a ház elé, L. Hansard, 1815. február 17-iki kelet alatt, 796.
l., Ann. Register 1815., Gen. Hist. 130. l. A jelentések kinyomatását 1814. július
25-én határozták el. Az első jelentés csak egy lapból állt és a bizottságnak azt
a panaszát tartalmazta, hogy még nem hallgathatott meg szakértőket. A má-
sodikban az van mondva, hogy a bizottság már meghallgatott ugyan szakértő-
ket, de addig, amíg bizonyos megállapodásra nem jut, helyén valónak tartja,
hogy a vizsgálódást folytassa. A jelentéseknek jegyzetekkel gazdagon ellátott
másolatai megvannak a British Museumban a *Place* című gyűjteményben.

XIX.

Gatcomb Park, 1814. szeptember 16.

Igen tisztelt Uram!

. . . Egy véleményen vagyok Önnel arra a pontra nézve,
hogy oly esetben, amikor a tőke az alkalmazás lehetőségéhez vi-
szonyítva bármely oknál fogva szűken van, a nyereségkulcs ma-
gas. Hogy azután ez az állapot csak ideiglenes avagy tartós-e, az

természetesen attól függ, hogy maga az ok ideiglenes avagy tartós-e. Nagyon fontos természetesen annak megállapítása, hogy miféle körülmények okozták a tőkének szűk voltát az alkalmazás lehetőségeihez képest és hogy mennyiben lehet ezeket a körülményeket ideiglenes vagy tartós hatásúaknak tekinteni.

Ebben az irányban tett kutatásaim arra a meggyőződésre vezettek engemet, hogy a földművelés állapota jóformán az az egyetlen nagy ok, amelynek tartós hatást lehet tulajdonítani. Vannak ugyan más körülmények is, amelyek többé-kevésbé hosszantartó, de mindig ideiglenes hatásúak és amelyek részleges hatása bizonyos iparágakban gyakran válik érezhetővé. Ellenben a földön alapuló termelés állapota, összehasonlítva azokkal az eszközökkel, amelyek a föld termővé tételéhez szükségesek, valamennyi iparágra van hatással és egyszersmind ez az az egyetlen körülmény, amelynek hatásai tartósak.

Egyetértünk arra nézve is, hogy a hatékony kereslet kétféle elemből van összetéve, t. i. a vásárlásra való *képességből* és a reá irányuló *akaratból*. Azt hiszem azonban, hogy az akarat csak nagyon ritkán hiányzik ott, ahol a képesség megvan, mert a felhalmozásra irányuló vagy éppen úgy idéz fel hatékony keresletet, mint a fogyasztásra irányuló, csakis a tárgyak lesznek mások, amelyekre nézve a kereslet érvényesül. Ha Ön azt hiszi, hogy az emberek a tőke növekedése esetében mind a fogyasztás, mind a felhalmozás tekintetében közömbösen viselkednek, akkor egészen helyesen foglal állást Millnek¹ amaz állításával szemben, mely szerint az egész nemzetet véve szemügyre, a kínálat sohasem haladhatja meg a keresletet. Ámde a tőke növekedése nem szül-e fokozott hajlandóságot mindenféle fényűzésre? és noha természetesen látszik, hogy a tőkegyűjtésre irányuló hajlam csökken akkor, mikor a tőke szaporodik és a nyereségkulcs leszáll, époló való-

¹ Ámbár már 1807-ben Spencenek adott válaszában (Commerce defended) bejelenti, Ricardonak Mill James-el való barátsága u. i. csak 1811 körül kezdődött. Mill Mc. Culloch-hoz 1823 szept. 23. írott levelében. (Bain: Life of Jes. Mill 209. o. így emlékszik meg Ricardóról: Az emberiség ügyére való értékének oly fölbecsülésével, mely a legtöbb ember előtt egyszerű túlzásnak tetszenék, 12 évi élvezetes érintkezés emlékéit őrzöm, amely időnek legnagyobb részében alig volt neki gondolata vagy törekvése akár magánügyeiről, akár pedig közügyekről volt szó, amelyekben nem voltam bizalmasa és tanácsadója.“

szinünek látszik, hogy a fogyasztás hasonló arányban fog növekedni. A csere époly élenken működik mint rendesen, csakis a tárgyai változnak meg. A kereslet élénkebbnek *látszik* ott, ahol a tőke szűken van, de ennek okát csakis abban kell keresnünk, hogy a vásárlásra való *képesség* aránylag nagyobb. Mindenütt, ahol a tőke szűken van, az életszükségletek olcsók, feltéve, hogy az ország általában termékeny. De mikor a tőke és a népesség szaporodik, az életszükségletek ára emelkedik, amikor azután a vevőképesség valósággal nagyobb ugyan, de aránylag mégis kisebb. Aránylag kevés tőkével rendelkező országban az évi termés értéke nagyon rohamosan emelkedhetik. Ha már most azt mondja valaki, hogy ez a növekedés a kereslet nagyságának a következménye, akkor én evvel szemben azt állítom, hogy a vevőképesség hiánya az ily országban nem korlátozza annyira a keresletet, mint oly másokban, ahol a tőke bőven van, még pedig azért nem, mert az élelmiszerek ebben a két országban nem emelkednek egyenlő mértékben. Ha a rákövetkező évben (ismét) csak félannyi gabona termeltetnék mint rendesen, akkor annak nagy része kétségkívül tönkremenne. Ugyanezt mondhatjuk bármely más árucikkről, amelyet meg tudnánk nevezni. A kérdést azonban helyesen így kell feltennünk: Vajjon ha a pénznek ebben a következő évben ugyanaz volna az értéke, volna-e valaki, akiben (feltéve, hogy van pénze) hiányoznék az akarat, hogy ismét csak félannyit költsön, mint amennyit most költ? és feltéve, hogy ez az akarat csakugyan hiányoznék, vajjon emberünk nem érezne-e hajlandóságot arra, hogy jövedelmének növekedését a tőkéjéhez csatolja és mint tőkét alkalmazza? Röviden szólva, az én véleményem szerint az emberiség szükségleteinek és vágyainak nincsen határa. Valamennyien növelni kívánjuk vagy élvezeteinket, vagy hatalmunkat. A fogyasztás élvezeteinket, a takarékoság hatalmunkat fokozza, a keresletet pedig mind a kettő egyformán előmozdítja.

Ricardo asszony és én ma reggel Cheltenhamba akarunk menni, amely helység tizennyole mérföldnyire van tőlünk. Holnap ismét hazajövünk.

Smith úr, akivel Önnél találkoztam, körülbelül kilenc mérföldnyire lakik tőlünk.

. . . . Remélem, hogy Önnek eszébe fog jutni, hogy mi nem

egészen huszonnyolc mérföldnyire vagyunk Bathtól. Bizony kedves volna, ha Ön és Malthusné asszony a karácsonyi szünetben¹ néhány napra megörvendeztetnék bennünket látogatásukkal, amikor egyszermind barátait is felkereshetnék. De minthogy Önök ezekkel a barátokkal csak nemrég voltak együtt, még kedvesebb volna, ha az egész időt minekünk szentelnék. Ricardo asszony itt áll mellettem és azért fejezem ki magamat még pongyolábban mint rendesen. Velem együtt legszívesebb üdvözléseit küldi Malthusné asszonynak.

Őszinte híve
Ricardo Dávid.

XX.

Gatcomb Park, 1814. október 23.

Igen tisztelt Uram!

Azon a napon, amikor Ön utolsó levelét írta hozzám, útban voltam Ricardo asszonnyal London felé, ahol dolgaim elintézése végett valamivel tovább maradtam egy hétnél. Visszatérve itt találtam levelét. Nagyon sajnálom, hogy nem jöhetnek hozzánk karácsonyra. De biztosan számítok rá, hogy Ön és Malthusné asszony a jövő nyári szünetben megörvendeztetnek bennünket látogatásukkal, ha csak valami rendkívüli körülmény Önöket ebben meg nem akadályozza. Remélem, nem fogja sajnálni, hogy példáján indulva, én is nagyobb alakú papirost használok. Ha fárasztónak találja hosszú leveletem, akkor bizony magamagára vessen.

Úgy látom, nincs valami nagy különbség felfogásunk között arra a hatásra nézve, amelyet a táplálék megszerzésének könnyűsége vagy nehézsége a tőke nyereségére gyakorol. Azt írja Ön, hogy az én véleményem szerint „a földből eredő termelés állapota, összemérve azokkal az eszközökkel, amelyek a föld termőképességének felidézéséhez szükségesek, majdnem az egyetlen ok,

¹ Malthus a karácsonyi ünnepeket rendszerint a Bath mellett levő St. Catherinesben töltötte, felesége rokonainál. Egy ilyen látogatás tartama alatt halt meg 1834-ben. Lásd Maithus and his Work. 415. o.

amely a tőkéből eredő nyereséget és a tőke előnyös alkalmazásának lehetőségét szabályozza". E szavakkal egészen helyesen fejezi ki véleményemet, nem úgy, mint levelének egy másik helyén, ahol lényegesen másképp azt mondja, hogy „a nyereséget a termés *mennyisége* határozza meg, összemérve a termelés költségével“. Ahelyett hogy elismerné, hogy a táplálék megszerzésének könnyüisége a magas nyereségnek jóformán egyetlen oka, azt hiszi Ön, hogy époly helyesen lehet úgy is mondani, hogy ez csak a főoka, és hogy megfordítva, a táplálék megszerzésének nehézsége ugyancsak főoka az alacsony nyereségnek. Felfogásom szerint a kétféle állítás között csak nagyon csekély különbség van. Az Ön következtetése szerint az én tételelem nem helyes, mivel a mezőgazdaságban vagy az iparban javítások is fordulhatnak elő, mivel megeshetik, hogy új bérletek nem kaphatók pontosan éppen abban az időben, amikor a nyerstermények ára emelkedik, végre mivel lehetséges, hogy a munka ára nem emelkedik rögtön megfelelő arányban. Ámde a mezőgazdaságban vagy az iparban történő oly javítások, amelyek a termelést megkönnyítik vagy növelik, az én elméletem szerint növelik egyszersmind a nyereséget is, mivel „az ilyen termeléshez szükséges eszközökhöz mérve, fokozzák a termelést“. Ugyanezt mondhatjuk a munkabérekről is, ha nem emelkednek olyan nagy mértékben mint a termelvények ára. Ami pedig a régi bérletek hatását illeti, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy midőn a mezőgazdaságban elért nyereséget számítgatjuk, akkor a bérleteket abban az értékben kell számításba vennünk, amellyel a számítás megejtése idejében bírnak, nem pedig abban, amely korábban történt megegyezésen alapszik. Ha valamely gyárnak, mondjuk a példa kedvéért valamely sörgyárnak nyeresége forogna szóban, akkor a nyereséget úgy-e bár az árpának a számítás megejtése pillanatában való értéke alapján kellene számítanunk, noha akadhatna néhány olyan sörfőző is, aki a maga árpáját oly időben szerezte be, amikor ez 25%-kal olcsóbban volt kapható. Az én formulázásom kifejezetten helyt ad az efféle kivételeknek, amelyek semmiképp sem ellenkeznek elméletemmel. Azt mondja Ön továbbá, „hogy a két szélsőség között (t. i. a táplálék megszerzésének könnyüisége vagy nehézsége okozta magas vagy alacsony nyereség között) fekvő időben nagyon jelentékeny ingadozások állhatnak elő és hogy a valóságban egyet-

len ország sem volt soha oly állapotban, hogy a nyerstermények emelkedett árából ne eredhetett volna hosszabb ideig a földön alapuló nagyobb nyereség“. Elismerem, hogy ingadozások csakugyan állhatnak elő azon oknál fogva, mivel a termény előállítására szolgáló eszközök nem mindig egyenlően költségesek, és hogyha ilyenek volnának, maga a termelvény értékesebbé válhatnék, a nyereség tehát mindkét esetben más-más volna. Ámde a nagy ok, t. i. a tőke felhalmozódása ez ideiglenes ingadozások tartama alatt is a nyereségek tartós csökkenésének egyengetné az útját. Felfogásom szerint nagyon fontos annak kiderítése, hogy miféle okok idézhetik fel a nyerstermények árának emelkedését, mert meglehet, hogy emez emelkedés hatása a nyereségre homlokegyenest ellentétes irányú. A nyerstermény árának emelkedését okozhatja a tőkének fokozatos felhalmozódása, amely új keresletet teremthet a munkára, ezáltal pedig ösztönt adhat a népesség szaporodására és okot szolgáltathat a gyengébb minőségű földek művelésére vagy javítására. Ebben az esetben azonban a nyereség nem emelkednék, hanem inkább esnék, mert nem csak a munkabér emelkednék, hanem több munkást is kellene alkalmazni, anélkül, hogy a nyerstermény kapott mennyisége arányosan növekednék. A fizetett munkabérek összes értéke nagyobb volna a most nyerhető nyerstermények összes értékéhez képest. A nyerstermények árának emelkedése eredhet továbbá egy vagy több rossz termésből. Ebben az esetben a nyereség kétségkívül emelkednék, mivel a termény ára jóval nagyobb mértékben szállna fel, mint amekkora a termés csökkenésének megfelelően, és így jelenképpen megelőzné a termelés árát (*sic*). A nyerstermény magasabb ára végre származhatik a folyópénz értékének csökkenéséből. Ebben az esetben a termény ára, legalább egy időre, nagyobb mértékben emelkednék, mint a munkabér és azért nagyobb nyereséget adna eredményül. De Ön bizonyára el fogja ismerni, hogy a két utolsó pontban említettek csak ideiglenesen ható okok, amelyek semmiképp sem érintenék magát az elvet, hanem csupán csak zavarnák annak érvényesülését. A nyerstermény behozatalának korlátozása szintén felszöktheti e termény árát, még pedig tartósan vagy ideiglenesen aszerint, amint az a rossz politika, amely a korlátozást elrendelte, tartósan vagy csak ideiglenesen folytatatik-e. Az első esetben a nyereség emelkednék

ugyan, de utoljára mégis leszálna, még pedig mélyebbre, mint a mekkora előzően volt. A mondottakból kitűnik, hogy az én véleményem szerint a földből eredő nyereség kulcsának tartós emelkedését sohasem előzi meg a nyerstermény árának emelkedése, hanem inkább ennek esése. Megeshetik ugyan, hogy a nyerstermény árának emelkedése a nyereséget is fokozhatja, de ebben az esetben a nyereségkulcs utoljára alacsonyabb szinten állapodnék meg, mint amilyenből kiindult. Meggyőződésem szerint a tétel megfordítva áll, áll t. i. a nyerstermények alacsony árára nézve. Nagyon szeretném, ha Ön szíves volna velem ezekre a dolgokra nézve véleményét közölni. Lehetnek a magas árak még más okai is, de ezek most nem állnak tisztán előttem.

Elismerem, hogy soha ország nem volt és nem is lehet oly állapotban, amely a földből eredő nyereség emelkedését kizárná, mert hiszen nincsen oly ország, amely tőkénének egy részét el ne veszíthetné vagy el ne pazarolhatná. Nincsen oly ország, amely ne volna kitéve rossz termésnek, a folyópénz értékcsökkenésének, a nemes fémek értéke valóságos esésének vagy más oly eseményeknek, amelyek a nyereséget részint tartósan, részint ideiglenesen fokozhatják. Ön erre talán azt fogja megjegyezni, hogy a gazdag országokban a nyereség gyakran sokkal magasabban, a szegényekben pedig sokkal mélyebben áll, mint ahogy az az én elméletemnek megfelelne. Erre azonban csak azt mondhatom, hogy a szegény országban a nyereséget a munkabérek roppant magassága szállíthatja le igen jelentékenyen. A munkabért véleményem szerint úgy lehet tekinteni, mint a tőkéből eredő nyereség egyik részét és ez a munkabér igen gyakran új tőke keletkezésének lehet az alapja. A gazdag országokban a munkabér általában alacsonyan áll, jóval alacsonyabban, mint ahogy azt a munkások jóléte kívánná: itt ugyanis a tőkés a nyers hozadéknak túlságosan nagy részét tartja meg magának és úgy tekinti mint a maga nyereségét.

Nem gondolnám, hogy nagyon alacsonyra taksáltam azt a hatást, amelyet az emberek szükségletei és ízlése a nyereségre gyakorolnak. Ezek a szükségletek rövid időre nagy nyereséget idézhetnek fel bizonyos különleges cikkeknél, de véleményem szerint csak ritkán vannak hatással az általános nyereségekre, mivel csak ritkán vannak befolyással a nyerstermények természetének

növekedésére. Smith Ádám az ő könyvének V. részében az I. fejezet 134. lapján¹ véleményem szerint nagyon helyesen és szabatosan szól arról a hatásról, amelyet a kereslet a jószágok árára gyakorol. Én részemről sokkal messzebbre megyek mint Ön azoknak a hatásoknak megítélésében, amelyeket az emberek szükségleteinek és ízlésének kell tulajdonítanunk, mert véleményem szerint ezeknek a hatásoknak nincsen is határuk. Ám adjuk meg az embereknek a vásárláshoz szükséges eszközöket, akkor valósággal telhetetlenek lesznek szükségleteik kielégítésében. Mill elmélete is ezen a feltevésen épül fel. Nem azt akarja ő megállapítani, hogy a tőke felhalmozódása következtében a jószágok mily mértékben termeljenek egymáshoz viszonyítva, hanem csak azt állítja, hogy csupán csak azok a jószágok termeljenek, amelyek az emberek szükségleteinek és ízlésének megfelelnek, minthogy más jószágokra nem is mutatkozik kereslet.

Maga ez a szó *tőke felhalmozódása* valahol rejlő képességet tételez fel több munka alkalmazására; felteszi ugyanis, hogy a társadalom összes jövedelme fokozódott és hogy ennek következtében kereslet támadt több táplálékra és több árucikkre. Azt kérdi Ön „vajjon lehetsége-e egyenlő jövedelmű embereknek az árucikkekben jelentékenyen nagyobb új mennyiséget szolgáltatnunk, anélkül, hogy a cikkek árát a termelés költségeihez mérve annyira le ne szállítanók, hogy az ily kínálatnak megfelelő tényleges keresletet tönkre ne tennők és hogy ennek következtében a kereslet ily mértékű tartósságának korlátot ne állítanánk“. Erre mi csak azt felelhetjük, hogy nem erről van szó; mi nagyobb jövedelmekről beszélünk, nem pedig egy s ugyanazon jövedelmekről és nem a cikkek árának esésére számítunk, hanem inkább ennek emelkedését várjuk, mivel a nyereség csökkenése, amely a felhalmozódást általában követni szokta, a termelés ára emelkedésének a következménye, értve ezt az emelkedést a termelvény árához viszonyítva, ámbár kétségtelen, hogy mind a két ár tényleg emelkedik. Ön, úgy látszik, azt hiszi, sőt mondja, „hogy a nyereség esésének, amely a felhalmozódással általában együttjár, nem lehet más okát találni mint azt, hogy a termelvény ára a termelés költségé-

¹ V. kiad. (1789) Mc. Culloch kiadásában (1863) 336—337. o. lásd idézetet a levél végén.

hez mérve leszáll, avagy más szóval, hogy a *tényleges* kereslet csökken.“ Később következő szavai szerint pedig Ön ebből azt lát-szik következtetni, hogy a cikkek nemcsak viszonylagosan, hanem valósággal is alacsonyabban állnak. Ime, épen ebben van az alap-ja annak, hogy nem vagyunk egy véleményen Mill elméletét ille-tően.

De tartok tőle, hogy Ön máris nagyon hosszúnak fogja ta-lálni leveletem.

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

Jegyzet. A *Nemzetek Vagyonosodásának* itt idézett szakasza ekkép szól: „A Keletindiai Társaság nagyon erős szavakkal mutatott rá arra az ő vélemé-nye szerint akkoriban (1730.) érezhető rossz hatásra, amely ennek a (közötte és a régi Keletindiai Társaság, valamint magánkereskedők között folyó) ver-senynek nyomában járt. Ez a verseny, mondá annyira felemelte a jószágok árát Indiában, hogy nem is volt érdemes őket megvenni, viszont Angolország-ban a piac készleteinek túlságos szaporításával annyira leszállította az árakat, hogy lehetetlen volt valamely nyereséget elérni. Azt, hogy a verseny a bővebb kínálattal az indiai jószágok árát az angol piacon, a közönség nagy előnyére, csakugyan erősen leszállította, nem is lehet kétségbe vonni; ellenben az, hogy e cikkek árát az indiai piacon nagyon jelentékenyen felszöktette volna, már alig látszik valószínűnek, mert bármily nagy volt is az a rendkívüli kereslet, amelyet ez a verseny felidézett, mégis csak úgy tűnik fel, mint egy csepp víz az indiai kereskedelem mérhetetlen tengerében. Ehhez járul, hogy a kereslet fokozódása eleinte néha felszöktetheti ugyan a jószágok árát, de végső sorban kivétel nélkül mindenkor leszállítja. Mert ösztönt ad a termelés fokozására, evvel pedig növeli a termelők versenyét, akik olyvégből, hogy mennél olcsóbb árakat szabhassanak, újabb munkamegosztáshoz és újabb technikai javítások-hoz folyamodnak, aminőkre különben nem is gondoltak volna. Az a rossz ha-tás, amely miatt a társaság panaszkodik, csak a fogyasztás olcsóságában és a termelés buzdításában mutatkozott, tehát épen abban a két dologban, amely-nek előmozdítása a közgazdasági tudomány legfőbb feladata“.

XXI.

Gatcomb Park, 1814 december 18.

Igen tisztelt Uram!

Utolsó levelének vétele után váratlanul el kellett mennem hazulról, azonfelül néhány barátom is volt nálam vendégül; ez

volt az oka annak, hogy korábban nem írhattam. Azóta kétszer is voltam Bathban, egyszer pedig Cheltenhamban, sőt jártam Devonshireben is, a régi apátságban, ahol Bentham úr most lakik. Elkísértem oda Say urat, az *Économie Politique* íróját, aki megakarta látogatni Bentham és Mill urakat.¹ Ez a kirándulás nagyon kellemes lett volna, ha az eső nem szakadt volna folytonosan. Say úr Mill úrnak ösztönzésére jött el ide hozzám, aki azt óhajította, hogy megismerkedjünk egymással. Hazautazása előtt Önt is meg szándékozik látogatni. Úgy látom, élőszóval nem tud oly jól beszélni azokról a dolgokról, amelyekről oly ügyesen írt; — az igazat megvallva, van bizony könyvében több olyan pont is, amelyet véleményem szerint még egyáltalában nem sikerült egészen tisztázni; — de azért természetesen viselkedő kellemes embernek találtam őt, akitől sokat lehet tanulni.

Terveink szerint január közepén ismét Londonban leszünk. Mindenesetre elég jókor leszünk ott, hogy a nyári szünidőre Malthusné Asszony s az Ön látogatását fogadhassuk, miért is biztosan számítok rá, hogy Önök nem is terveznek máshová kirándulást.

Úgy veszem észre, hogy még egyáltalában nem vagyunk egy véleményen arra a kérdésre nézve, amely az utolsó időben vita tárgya volt közöttünk. Nagyon szerettem volna Önnel elfogadtatni azt az állítást, hogy az iparba s a kereskedésbe befektetett tőkéből eredő nyereség csak ritkán száll le vagy emelkedik tartósan más okból, mint szükségleti cikkek vagy ama más dolgok olcsósága vagy drágasága következtében, amelyekre a munkabérek kiadatnak. A tőke felhalmozódása rendszerint csökkenti a nyereségeket. Vajjon miért? Azért, mert minden ilyen felhalmozódással a tápláló anyagok megszerzésének fokozott nehézsége szokott együtt járni, kivéve azt az esetet, ha egyszersmind a mezőgazdaságban is tétettek javítások, amikor ugyanis a nyereségek nem szoktak leszállni. Ha az a most említett fokozott nehézség nem volna, akkor a nyereségek sohasem hanyatlanának, minthogy az iparcikkek nyereséges termelésének csak egyetlen egy akadálya van, t. i. a munkabérek emelkedése. Ha a tőke felhalmozódása esetében min-

¹ Mill ezen év nyarán (1814) állandóan ott lakott Benthammal. Életrője hosszasan írja le a házat (Life of Jes. Mill 129. stb. o.) Devonshire és Somersét határán, az Arse völgyében négy mértföldnyire Chard-tól fekszik.

díg egy-egy darab új termékeny földet kapcsolhatnánk a mi szigetországunkhoz, akkor a nyereségek sohasem esnének. Megengedem ugyan, hogy a kereskedelem vagy a gépeknek alkalmazása a cikkek bőségét és olcsóságát idézheti fel és hogy amennyiben ezek a tényezők hatással vannak azoknak a cikkeknek árára, amelyekre a munkabérek kiadatnak, ezáltal és ennyiben a nyereségeket is emelik. Csakhogy ebben az esetben az sem szenved kétséget, hogy kevesebb tőke fordíthatnák a mezőgazdaságra, mert hiszen a munkáért fizetett bérek ennek a tőkének egyik részét alkotják. A termés viszonylagos mennyiségének a tőke felhalmozódása következtében beálló csökkenése nem csak a tőkést érinti, hanem vele együtt érinti egyszersmind a munkást is. A kifizetett munkabérek egész mennyisége nagyobb lesz ugyan, de az egyes munkásra eső bér minden valószínűség szerint valamivel kisebb lesz.

Nem emlékszem rá, hogy valaha elfogadtam volna azt az állítást, melyszerint a külföldi kereskedelem terjeszkedése tőkét von el az országból. Ez csak abban az esetben állhatna be, ha mi csak is gabonára nézve volnánk exportáló ország, amely esetben igaznak bizonyulna az az én tétel, hogy a nyereségkulcs csakis akkor emelkedhetik tartósan, ha az országtól tőke vonatik el. Nem táplálom ugyan azt a hitet, hogy tétel, ha csakugyan igaznak bizonyulna, hasznos is volna, ámde ez a kérdés egészen más szempont alá esik; a tétel hasznosságának semmi köze sincsen a tétel igazságával. most pedig én csak arra törekszem, hogy igazságát állapítsam meg. Lehetetlen egyetértennem Önnek avval a mondásával, „amennyiben tőke nem vonatnék el az országtól, új óhajtott cikkeknek piacra dobása fokozza az országban levő árúcikkek egész tömegének értékét, tekintet nélkül arra, hogy ezt az értéket pénzben avagy gabonában és munkában fejezzük-e ki“. Épen mivel azt hiszem, hogy a nyersterményekért avagy pénzért cserében adandó cikkek nagyobb értéke nem állna elő, vonom le ebből azt a következtetést, hogy nagyobb nyereségek sem volnának elérhetők. Ha növeljük a cikkek egész tömegét, akkor egyszersmind csökkentjük csereértéküket azokkal a tárgyakkal szemben, amelyek mennyisége nem fokozódott. Ha megkétsszerezük a mennyiséget, vagy helyesebben mondva, ha megkétsszerezük a harisnyák készítésének könnyűségét, akkor értéküket, az összes többi cikkhez mérve,

épen felére szállítjuk le. Ha ugyanezt tesszük a kalapokra és a cipőkre nézve, akkor visszaállítjuk ugyan a harisnyák, a kalapok s a cipők között a megszokott viszonyt, de nem állítjuk vissza más tárgyakra nézve. Véleményem szerint épen ebben van nézeteink eltérésének szökőpontja. Remélem, hogy nem sokára lesz alkalmam hallani azokat az érveket, amelyekkel Ön saját nézetét támogatja.

Say úr az ő könyvének új kiadásában, az I. kötet 99. lapján, úgy látom szintén azt a tételt vallja, hogy a keresletet a termelés szabályozza. A kereslet mindig egyértelmű az egyik cikknek más cikkért való kicserélésével. Ha a cipőkészítő az ő cipőit kenyérért adja cserében, akkor épúgy fejt ki valóságos keresletet kenyérre, mint ahogy a pék kifejti azt cipőre, és ámbár világos, hogy a cipőkészítő kenyérre irányuló keresletének határt szab az ő szükséglete, mégis áll az, hogy ő mindaddig, amíg csakugyan van cserébe ajánlható cipője, tényleges keresletet fejt ki más tárgyakra. Ha pedig az ő cipőire nem áll elő kereslet, akkor ez azt mutatja, hogy ő bizony nem követte a kereskedés helyes elvét, azaz nem használta fel tőkét és munkáját annak a cikknek előállítására, amelyre a társadalomnak szüksége van. De ha jövőbeli termelésében óvatosabban jár el, akkor még helyrehozhatja tévedését. A felhalmozódás szükségkép fokozza a termelést, de épen úgy szükségkép fokozza a fogyasztást is. A *termelvény* felhalmozása, feltéve, hogy a cikk jól van megválasztva, mindig egyértelmű *lehet* a *tőke* felhalmozásával, és ki van zárva az, hogy a termelvény ne érne többet mint a gabonában vagy munkában reá fordított költség. Ezt a tételt még akkor is fenntartom, ha valamennyi katonánk, tengerészünk és háziszolgánk termelő munkára nyerne alkalmazást. Úgy tetszik nekem, hogy e pontra nézve táplált nézeteink eltérésének a pénzbeli érték figyelembe vételében van az alapja.

Helyet kell hagynom egy kérésem előterjesztésének, amelynek teljesítését, remélem, nem fogja megtagadni. Nem nagyon régen Smith úrnál voltam ebéden, akivel az Ön házában találkoztam először. Smithné Asszony azt mondta nekem, hogy nagyszámú olyan férfi kéziratának van birtokában, akik kiténtették magukat irataikkal. Azt kívánta tőlem, hogy adjam át neki az Ön egyik levelét gyűjteménye számára. Tudva azt, hogy sok ily levél van nálam, amely nem rontaná az Ön hitelét, megígértem neki kérése tel-

jesítését. Most azonban, hogy ismét itthon vagyok, eszembe jutott, hogy ezt nem igen tehetem az Ön beleegyezése nélkül, amelynek szíves megadására talán szabad számítanom. Nagyon sajnálnám, ha Smithné Asszony csalódnék várakozásában, és valóban, nem is tudom, mikép tudnám magamat nála kimenteni. Mindamellett minthogy Ricardo Asszony is úgy gondolkodik, hogy az Ön beleegyezése nélkül semmit sem tehetek a mondott irányban, valahogy majd csak ki kellene magamat vágnom, ha Ön nem hajlandó kérésemet teljesíteni. Kérem, adja át Malthusné Asszonynak szíves üdvözetemet.

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

Jegyzet. Bentham ekkép szokott nyilatkozni Ricardóról: „Millnek én voltam a szellemi atyja, Mill pedig Ricardónak volt a szellemi atyja, ekkép tehát Ricardo tulajdonképen az én szellemi unokám, Ricardóval sokszor volt bizalmas beszélgetésem. Ő bizony inkább kölesönkér egy hat pennyt érő könyvet, semhogy megvenné. Volt közöttünk bizonyos *épanchement* (a szívnek feltárása). Együtt szoktunk sétálni a Hyde Parkban és ilyenkor Ricardo elmondta nekem, mi történt az alsóházban. Többször volt szándékában, hogy a *Fragmentet* idézze, de, mint ő maga mondta, ezt sohasem merete tenni. Ricardónak a földjáradékról szóló könyvében hiányzik a következetes logika. Mondtam is neki, hogy javítsa ki ezt a hibát az én elveim szerint, de biz ő tudatában sem volt tévedésének, Mill pedig nem akarta a helyreigazítást. Összetéveszti a *költséget* az *értékkel*. Tekintve, hogy sokat érintkeztünk egymással, nagyon természetes lett volna, hogy könyvéből nekem is küldjön egy példányt. No, „erre bizony nem is gondolt!“ (*Bentham Élete*, írta Bowring, Műveinek X. kötetében a 498. lapon). Következik rá egy Ricardóhoz intézett levél, amelyben Bentham üdvözlí őt politikai előmenetele alkalmából: „Megmondtam Burdettnek, hogy Ön a három évi ciklusról az egy évi ciklusra ment át, de azért a kettő között még ingadozik, Remélem, hogy az utóbbiban fog megállapodni és hogy hozzájárul majd a kiterjesztéséhez is, le egészen a *családfő*kig. Minthogy én magam az egyszerűségre és korlátozás kizárására való tekintettel az általánoságnak vagyok híve, szívesen járulnék hozzá ennek az elvnek érvényesítéséhez“. Amit Bentham Ricardo fukarságáról a fent idézett levélben mond, azt maga Bentham életrajzában írója helyreigazítja, amennyiben megemlíti, hogy Ricardo is azok közé tartozott, akik a Bentham *Chrestomathic School*-ja alapítókéjének biztosításához hozzájárultak (Bentham, Works, X. 484. l.). Ugyanez a véleménye Mill Jakabnak is (Biography, 191. l.), aki megemlíti, hogy Ricardo nem akart elfogadni fizetést az *Encyclopaedia Britannica* számára írt cikkeért (Sinking Fund*), avval a megokolással, hogy a cikk nem érdemes a díjazásra és hogy cikkét nem a fizetésre való kilátás miatt írta meg.

* Törlesztő alap.

Ami Benthamnak Ricardo általános gondolkodása módjára gyakorolt befolyását illeti, erről más helyen van szó. A közgazdasági elmélet szempontjából a két tudós csak nagyjában volt egy véleményen. Ezt mutatja legalább

Benthamnak *Manuel of Political Economy* című könyve, amely néhány évvel a szóban forgó idő előtt íródott ugyan, de csak jóval később került a nyilvánosság elé.

XXII.¹

Gatcomb Park, 1815 január 13.

Igen tisztelt Uram!

Örömmel hallom, hogy Ön szorgalmasan dolgozik egy könyvön, amely nem sokára meg fog jelenni. A nagyközönség hizelgő figyelemmel fogad mindent, ami az Ön tollából ered, és Ön valóban nem teljesíteni a társadalom iránt való kötelességét, ha nem ragadna meg minden alkalmat a tudatlanság és az előítélet ama felhőinek eloszlatására, amelyekkel mindenütt találkozunk azokra a kérdésekre nézve, amelyeknek Ön kiváltkép szentelte minden idejét és gondolkodását. Remélem, hogy Smith Ádámról írt megjegyzéseivel gyorsan halad előre és hogy ez a munka nemsokára követni fogja most készülöben levő kisebb kiadványait. Meg vagyok győződve, hogy ezek a megjegyzések nemcsak azért lesznek nagyon hasznosak, mert helyes fogalmak elterjesztésére szolgálnak, hanem azért is, mert felhívjuk majd a közgazdasági tudományban járatosak figyelmét is sok olyan pontra, amely eddigelé elkerülte figyelmüket.

Nem tehetek róla, de azt kell hinnem, hogy Lauderdale lord hamis úton járt (pedig azt hiszem, Ön egy véleményen van vele), amidőn azt állította, hogy a földműves bizonyos hátrányban van azért, mert nem monopolizálhatja a hazai piacot, holott más foglalkozások igenis élvezik ezt az előnyt. Ön bizonyára egyet fog velem érteni abban, hogy a hazai piac monopóliuma végső sorban nem valami nagy előny arra a gazdasági foglalkozásra nézve, mely élvezi. Mert igaz ugyan, hogy ez az egyedárúság emeli az illető

Akkoriban a *Grounds of an Opinion on the Policy of Restricting the-Importation of Foreign Corn*, intended as an Appendix to „*Observation on the-corn Laws*” című röpiraton dolgozott. Azonban a földjáradékról szóló röpirat is lehetett, amelyre Ricardo itt alludál (hivatkozik). Lásd a XXIII. levelet.

cikk árát azáltal, hogy a külföldi versenyt kizárja, de ez viszont igazságtalanságot rejt magában az összes fogyasztókra nézve és csakúgy nyomja a földművest mint a többi gazdasági foglalkozásokat. Ha az egyedárúság a munka árát emeli, akkor ennek hátrányát mindazok megérik, akik munkát alkalmaznak, és azért ebből nem ered igazságtalanság különösen a bérlőre vagy a földbirtokosra. Ha a hazai piacon fennálló valamennyi monopólium egyszerre töröltetnék el, akkor a gabona behozatalára irányuló készség legalább is ugyanakkora volna; ha pedig ez áll, akkor azt kell mondanunk, hogy a monopóliumok nem igen zavarják a gabonakereskedés természetes menetét. Lauerdale lordnak az egyedárúságok hatásáról táplált felfogása alapján véleményem szerint egészen következetesen jár el, midőn a gabonabehozatalra vetendő vámat ajánl.

Azt hittem, hogy az Ön felfogása szerint a kereskedésben elérhető magas vagy alacsony nyereség teljesen független a földre fordítható tőke mennyiségétől, és hogy ekkép a magas nyereség mindaddig tarthat, amíg a kereskedelem folyása kedvező, tehát akár húsz, akár száz sztendeig is. Most azonban úgy látom, hogy Ön csak azt akarja mondani, hogy a kereskedelemből eredő nyereség vezető szerepet vihet és hosszabb ideig, mondjuk talán húsz esztendeig, szabályozhatja a mezőgazdaságból eredő nyereséget.

Én mindenkor elismertem, hogy a mezőgazdaságból eredő nyereséget bizonyos körülmények rövid időre eltéríthetik szabályos menetétől. Különbség tehát csak e nyereség tartamára nézve van közöttünk, amennyiben én ezt a tartamot nem húsz, hanem csak négy vagy öt évre vagyok hajlandó szabni.

Ha a cornwalli bányákban ugyanavval a munkával kétszer annyi ónt nyerhetnének, akkor vajjon az árak kiegyenlítődése után az árucikkek egész tömegének értéke nőne-e Angolországban? Vajjon az ónnak bizonyos adott mennyiségeért ugyanannyi deszkát kapnánk-e Norvégiából, mint amennyit most kapunk? Igaz ugyan, hogy az ónnak vagy valamely más jószágnak nagyobb bősége következtében az árucikkek egész mennyisége mind a norvég, mind az angol piacokon növekednék abban az esetben, ha az ón megszerzésére fordított munka más tárgyakra fordíthatnák, mindamellett és úgy látom a dolgot, hogy a két piac összes cikkeinek gabonában, pénzben vagy az ónt kivéve bármely más cikkben kifejezett

értéke változatlan maradna. Maga az a körülmény, hogy a deszkát olcsóbban lehet kapni Norvégiában mint máshol, elegendő arra, hogy a külső kereskedelem egy részét ez ország felé irányítsa, noha ez a rész nem szolgáltatna nagyobb nyereséget, mint a kereskedés többi ágai.

Abban az Ön által feltételezett esetben, ha nyereségtermé-
re a külföldön nagy kereslet mutatkoznék, nem szenved kétséget,
hogy több tőke alkalmaztatnék a föld megművelésében, és a nye-
reségek véleményem szerint csökkennének. Ily kereslet azonban a
világ mai helyzetében lehetetlen. A nyereségtermékek mindig a vi-
szonylag gazdag országba vándorolnak be és innen csakis nagy
szükség vagy éhínség esetében jutnak kivitelre. Véleményem sze-
rint nem foroghat fenn kétség aziránt, hogy abban az esetben, ha
a gabona behozatala ebbe az országba teljesen szabad volna, ez a
behozatal, amennyiben az idegen tőkét idegen ország felé irányí-
taná, a külföldi nyereség kulcsát leszállítani, és ha az egész föld
megművelése *egyenlő ügyességgel* egyenlő fokig történnék, akkor a
nyereségkulcs mindenütt egyenlő volna, ámbár egyes országok
gazdálkodásának és leleményességének fölénye más cikkekben való
nagyobb bőséget biztosíthatna ez országok számára . . .

Az Ön klubja, úgy hiszem, 28-án tartja gyűlését . . . Kérem,
tisztelesen meg bennünket avval, hogy nálunk száll meg . . .

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

XXIII.

(Erre a levélre Malthus plajbászszal az 1815. februári keltet jegyezte rá.
A postabélyeg a február 6-iki keltet mutatja.)

Igen tisztelt Uram!

Nagy figyelemmel olvastam el az Ön értekezését a földjárá-
dék emelkedéséről és haladásáról¹⁾, azt tartva szem előtt, hogy ki-
válasszak belőle minden olyan mondatot, amely jövő megbeszélés-
seinknek anyagot szolgáltatathatna. Nem dicséretképp mondom, hogy

¹⁾ „An inquiry the nature and progress of rent and the principles by
which it is regulated“ 1815.

az értekezésbe lefektetett minden egyes alapvető elvhez teljesen hozzájárulok és hogy sok olyan eredeti véleményt találok az értekezésben, amely nemcsak a földjáradék kérdésének szempontjából fontos, hanem époly fontos több más nehéz kérdés szempontjából is, aminő például a megadóztatás kérdése stb., stb.

Nagyon sajnálom azonban, hogy Ön a földjáradéknak a tőkéből eredő nyereséghez és a munkabérhez való viszonyát nem tette külön-külön vizsgálódás tárgyává. Azáltal, hogy Ön a két utóbbinak hatását a földjáradékra együttesen tárgyalja, azt hiszem, nem világította meg a tárgyat oly jól, mint ahogy lehetett volna.

Vannak az értekezésben oly részek is, amelyekkel nem lehet egyetértenem. Egyik ilyen kérdés arra a hatásra vonatkozik, amelyet a mezőgazdaság üzésében vagy eszközeiben való javítások a földjáradékra gyakorolnak. Véleményem szerint az efféle javítások csakis a bérlőre nézve járnak közvetlen előnnyel, nem pedig a föld tulajdonosára. A nyerhető nagyobb termés, vagy a termés egyenlő mennyisége mellett elérhető megtakarítás, ahogy én látom a dolgot, teljesen a bérlő előnye; a föld tulajdonosának ebből csak annyiban lehet távolabbi haszna, hogy a jelzett előny felhalmozására és a rosszabb földek megművelésére adhat ösztönzést. Táplálom még azt a nézetet is, hogy a járadék sohasem teremt vagyont, hanem mindenkor csak már megteremtett vagyonnak a része, és hogy élvezése szükségkép, ámbár ezen a réven a közérdekre nézve nem kevésbé jótékonyan, a tőkéből eredő nyereség rovására történik.

Ha már most a földjáradékot ilyen világításban veszem szemügyre, akkor kénytelen vagyok visszavonni azt az engedményt, amelyet már-már hajlandó voltam tenni, mikor Ön először vetette fel a kérdést, hogy „vajjon ha a gabonát olcsóbban hozhatjuk be külföldről, mint ahogy magunk termelhetjük, megnyerjük-e evvel az árbeli egész különbséget, avagy nem kell-e az előny egy részét a földjáradékban való veszteség számlájára írunk?” Ma határozottan az a meggyőződésem, hogy az egész árkülönbséget nyereségnek kell tekintenünk, anélkül, hogy belőle bármit is levonnánk. Azoknak érvelése tehát, akik a gabonakereskedés szabadságáért harcolnak, teljes erejében megáll, minthogy a földjáradék mindenkor a tőkén alapuló nyereségből vonatik el. Ha lesz egy kis szabad időm, megpróbálom páirosra vetni e tárgyra vonatkozó gondola-

taimat. Meg akarom mutatni nevezetesen, hogy az adó és a földbér hatása a behozatalra nagyon különbözik egymástól. A gabona termelése gazdaságos lehet még akkor is, ha árát csupán csak a megadóztatás szökteti fel, minthogy gabonának behozatala esetében az importáló ország teljesen elvesztené az adó egy részét. Ellenben a földbér szempontjából egyáltalában nem kellene ily veszteségtől tartanunk.

Amint jól tudja, más véleményen vagyok mint Ön arra a hatásra nézve is, amelyet a megadóztatás a termelés növelésére gyakorol. Úgy látom, Ön nem jár el egészen következetesen, midőn egyrészt félre nem érthető módon megengedi, hogy a művelés alá fogott föld utolsó része semmivel sem nyújt többet, mint a tőkéből eredő nyereséget, nem nyújt tehát különösen járadékot, másrészt pedig azt állítja, hogy az életszükségletekre vagy a nyersterményekre vetett adót csak a föld tulajdonosa viseli, nem pedig a fogyasztó.

. . . Wettenhallnak 2 font sterling 8 s-et fizettem mint két évre szóló előfizetést, de azóta rájöttem, hogy egy évre már fizettem neki és hogy ezt az összeget Ön nekem vissza is térítette. Eszerint tehát csak egy évi előfizetés járna neki. Sziveskedjék velem tudatni, hogy csakugyan így áll-e a dolog, mert akkor 1 font sterling 4 s-et visszakérnék tőle.

Váltig híve
Ricardo Dávid.

XXIV.

1815 február 10.

Igen tisztelt Uram!

Elfogadom szives meghívását és szombat este a szokott időben ott akarok lenni Önöknél. Akkor majd megbeszélhetjük azokat a pontokat, amelyekre nézve eltérő véleményben vagyunk. Majd elviszem magammal azokat az iratokat, amelyekkel Önnek Londonból való távozása óta foglalkoztam. Ellenvetéseim jobban van-

nak bennük kifejtve, mint ahogy ez egy levél szűk keretében lehetséges.¹

Ami a skót bérlők esetét illeti, akik bérleteik utolsó részében oly nagy nyereséget értek el befektetett tőkájük után,² azt hiszem, hogy ők valóságban oly járadékot élveztek, amely nem a mezőgazdaságban tett javításokból, hanem onnan eredt, hogy rosszabb földek vétettek művelés alá. Ha bérletük korábban járt volna le, akkor bizony haszonbérük már jóval előbb emelkedett volna. Nagyon jó volna megtudni, mekkora volt ezeknek a bérlőknek haszonbére akkor, amikor a bérletet eredetileg megkapták, vagy helyesebben szólva, milyen arányban állt ez a haszonbér az akkor befektetett tőkéhez, és hogy milyen viszony áll fenn ma a haszonbér és a befektetett tőke között.

Az egyedárúság hatása véleményem szerint csak akkor válhat érezhetővé, amikor már semmi olyan föld sem áll rendelkezésre, amelyet előnyösen lehetne megművelni. Ön maga mondta, és én nagy élvezettel olvastam ezt az állítását³, hogy a földbe befektetett tőkének utolsó része már csak a tőkéből eredő szokott nyereséget hozza meg, de nem nyújt semmi járadékot. Ha csakugyan így áll a dolog, akkor a gabona árát, épen úgy mint minden más jószágét, a termelés költsége szabályozza és a földművelésbe befektetett tőkének minden más része csak azért kénytelen megelégedni ugyanavval a nyereségkulccsal, mivel már nem lehet több tőkét nagyobb előnnyel alkalmazni. Ha ily nagyobb előny valahol mégis mutatkozik, akkor az földjáradék és nem nyereség.

Nagy figyelemmel olvastam a *Függelék*⁴ is. Nem tehetek róla, de úgy látom, hogy Ön teljesen lemondott arról a pártatlanságról, amelyet a *Megjegyzésekben* még oly fényesen tanúsított.

¹ An Essay on the Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock, shewing the inexpediency of Restrictions on Importation, with Remarks on Mr. Malthus two last Publications" 1815. Ricardo's Works (Mc. Culloch), 367—390. o.

² V. ö. „Nature and Progress of Rent“ 30. o., jegyzet.

³ „Rent“ 21., 34. o. Az utóbbiban Malthus azt mondja „csak a rendes (szokásos) tőke nyereséget hozná, kevés vagy pedig semmi földjáradék nélkül.“ B. ö. u. i.36. o.

⁴ „Grounds of an Opinion“.

Hisz Ön nyíltan és kifejezetten a behozatal megszorításáért emel szót. No de ezért még nem panaszkodom. Bizony nem könnyű dolog helyesen megítélni azokat a veszélyeket, amelyeknek még ki lehetünk téve. Meglehet, hogy azok, akik a gabonakereskedés szabadságáért harcolnak, nagyon is kicsinyeknek tartják ezeket a veszélyeket; viszont meglehet az is, hogy Ön meg túlbecsüli őket. Nagyon nehéz volna e veszélyek valóságos értéket egészen pontosan kiszámítani. Gazdasági szempontból azonban úgy áll a dolog, hogy Ön egyrészt elismeri ugyan, hogy több hasznunk volna az olcsó behozatalból, mint a drága termelésből, de másrészt rámutat azokra a bajokra, amelyek ránk nézve a mezőgazdasági tőke elvesztéséből és más okokból erednének. A kettőt összevetve, úgy tűnik fel a dolog, hogy Ön gazdasági szempontból is azt tartja helyesnek, hogy gabonát importáljunk. Megegyezik e feltevessel, az a körülmény, hogy Ön helyesléssel idézi Smith Ádámnak azt a mondását, amelylyel előbbre teszi a mezőgazdaságot a kereskedelemnél, amennyiben amaz a termelést inkább fokozza.¹ Már pedig ez az egész fel fogás véleményem szerint alig egyeztethető össze Önnek egyébként hirdetett általános nézeteivel.

Amit Ön azokról az előnyökről mond, amelyek a gabona alacsony ára következtében a tőkéseknek (a többi osztályok rovására) jutnának, azt teljesen helyeslem. Azt hiszem azonban, hogy ezeknek az ellenvetéseknek nem volna szabad a közjó útjában állniuk. A tőkések bizony eleget szenvedtek már nem egy alkalommal és ha az adósságtörlesztő alap most más célokra foglaltatnék le,² ak-

¹ Bizonyára a II. K. V. fej.-nek az a passzusa, melyet Ricardo a Pol. Econ. II. fejezetében (a földjradékáról) a 39. o. alján idéz. (Works Mc. Culloch kiad.) Azon fiziokratikus (természetalmi) paradoxont tartalmazza hogy a gyártásban mindent az ember a természet pedig mitsem végez; a földművelésben pedig a természet végez úgyszólván mindent, az ember ellenben csak nagyon keveset.

² Ricardo véleménye, melynek később gyakran és hangsúlyozottan kifejezést adott a képviselőházban, és részletesen fejtette ki írásban is az Encyclopaedia Britannica számára készült törlesztési alapról (Sinking fund) szóló cikkében is, az volt, hogy semminemű biztosítékkal sem védhetni meg a törlesztési alapot attól, hogy azt egy pénzsűkében szenvedő kormány magáéhoz ne váltsa s ennél fogva a közérdek szempontjából tekintve csupán kelepeének és szemfényvesztésnek tekinthető (endő).

kor szembeszökő újabb nagy igazságtalanság érné a tőkéseket. Csak néhány sort akartam írni és ime, hosszú levél lett belőle . . .

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

XXV.

London, 1815 március 9.

Igen tisztelt Uram!

Oly kevés ismeretségem van a közgazdasági tudomány művelői között, hogy alig tudhatom, vajjon azok a nézetek, amelyeket Ön az én különlegesen saját nézeteimnek mond, hozzájárulással találkoznak-e az ő köreikben, sőt azt sem tudom, hogy egyáltalában olvassák és figyelemre méltatják-e azt, amit mondok. Ami a tárgyról való saját ítéletemet illeti, az talán nagyon is részrehajló, semhogy figyelmet érdemelne. Minthogy azonban tölem telhetően elfogulatlanságra törekszem, azt merem hinni, hogy nézeteim helyesek.

Úgy látom, bizonyos módosítást kell tennem azon, amit az árucikkek árának állandóságáról mondtam, amely állandóság megmarad a gabona árának minden változása mellett is, tekintet nélkül arra, hogy a változás egyrészt vagyonosodásból, avagy másrészt külföldről való behozatalból, vagy a mezőgazdaságban tett javításokból ered-e. Kivételt kell ugyanis tennem a bármiféle iparcikké feldolgozott nyersanyag megváltozott értékére nézve.¹ Az összes iparcikkek ára igenis változásnak van alávetve, nem ugyan a munkabérek emelkedése vagy esése következtében, hanem ama nyersanyag árának emelkedése vagy esése következtében, amely az iparcikkbe átment és amely némely iparcikknél meglehetősen jelentékeny. Nagyon bosszankodom rajta, hogy ez a hiba belecsúszott fejtegetésembe. De akkor nagyon sietnem kellett, úgyhogy azt, amit igazán mondani akartam, még azokkal sem tudtam helyesen megértetni, akik ezekkel a kérdésekkel behatóbban foglalkoznak, még kevésbé azokkal, akik ezeket a dolgokat csak felületesen ismerik.

¹ V. ö. Ricardo: Pol. Econ. VI. fejt. 65. o. (ed Mc. Culloch.)

Utolsó találkozásunk óta levelet kaptam West Eduárd úrtól, aki a *University College tagja* név alatt szokott írni. Ő természetesen az én nézeteim mellett foglal állást, minthogy nagyon közel járnak az ő saját felfogásához. Figyelemmel olvastam el könyvét és azt tapasztalom, hogy az ő nézetei igen sok tekintetben meg-egyeznek az enyémeikkel. Ez a fiatal úr tulajdonkép ügyvéd, de úgy látszik, nagyon szeret foglalkozni közgazdasági kérdésekkel. Ha jól emlékszem, azt mondta, hogy Brougham úr be akarja őt Önnek mutatni. Jacob úr¹ övele is. énelem is kissé keményen bánt el, de nem akar velünk vitatkozásba bocsátkozni. No, ha ő volna a legfélelmetesebb ellenség, akinek támadásától tartanom kell, akkor bizony nem kellene valami nagyon aggódnom, mert úgy látom, hogy egyáltalában nem érti a kérdés tudományos oldalát.

Az ellenzék sokkal erősebben támadja az új törvényjavaslatot,² mint ahogy vártam. A képviselőház többsége azonban oly határozottan foglal mellette állást, hogy végre is törvény lesz belőle. Nagyon sajnálom, hogy a nép fellázadásra és erőszakosságra ragadtatta magát. Mint a közrend barátja nem szeretném, ha a siker ilyen eszközökkel éretnék el, ezenfelül pedig meg vagyok győződve, hogy az erőszakoskodás többet árt, mint használ annak a célnak, amely előttem és előttünk lebeg.

Nagyon szeretném, ha Ön jövő szombaton nálunk ebédelhetne. Phillips³ és Dumont urakat is várom vendégekül és igen kelle-
mes meglepetés volna rám nézve, ha Önt is üdvözölhetném társaságunkban. Talán mégis elhatározza magát rá, hogy Londonba

¹) „Letter to Samuel Whitbread esq., M. P., being a Sequel to Considerations on the Protection of Brit. Agriculture, with Remarks on the Publications of a Fellow of University College, and Mr. Ricardo, and Mr. Torrens.“ 1815. febr. 25-i kelettel. West-et hosszú „Jegyzet“-ben bírálja, a másik kettőt pedig egy még hosszabb „Függelék“-ben. Ricardóról, kinek „The Influence of a Low Price of Corn on the Profits of Stock“ című röpiratát éppen elolvasta, azt mondja „Kevés gyakorlati tudással bír,“ de „magától értetődő igazságokat csodabogarakkal keverve, a nemzetgazdaságtan technikai nyelvezetében“ mutat be. Torrens sem szabadul meg sokkal olesóbban.

²) Az új gabona-törvény, amely tiltja a behozatalt, ha a honi buza quarterjének ára 80 s-en alul van.

³) Lehet, hogy Phillips William, F. R. S. F. G. S., a quaker, kiváló mineralógus és geológus, a Geological Society tagja. Szül. 1773-ban, meghalt 1828-ban. Maga Ricardo is buzgón tanulmányozta a geológiát fiatal korában.

jöjjön és Brook Streetben szálljon meg. Ugyan tegye meg, hacsak lehet, de ha mégsem volna lehetséges, akkor nem szükséges, hogy ezt nekem külön is jelentse. Arra azonban biztosan számítok, hogy a klub legközelebbi összejövele alkalmával vendégünk lesz.

Burdett F. úr másokkal együtt úgy vélekedik, hogy gabonánk magas ára a roppant magas megadóztatásnak a következménye és hogy ez az ár nem szállhat le, sőt a földbirtokosok érdekére való tekintettel nem is volna helyes, ha leszállni, amíg tartozásunk nem csökken. Ha én is táplálnám azt a meggyőződést, hogy a gabona árának egy része az adó következménye, akkor szívesen járulnék hozzá ahhoz, hogy a gabonára megfelelő védővám vettessék. Ámde ha öneki volna igaza, akkor a magas árral nem járna együtt magas haszonbér vagy a rosszabb minőségű földek megművelése. Ez a két körülmény véleményem szerint félre nem magyarázható bizonyossága annak, hogy a magas árak a vagyonosodás és a termékeny föld szűk volta az oka. Elméletem alapján azt a hitet kell vallanom, hogy a gabona árát csakis oly adó emelheti fel, amely közvetlenül a földre vagy termékére van kivetve, és hogy még az ilyen adónak sem volna semmi hatása, ha összes exportálható árúinkra ugyanolyan nagy adó volna vetve; mert ha oly országban, amely gabona behozatalára van utalva, a kivitelre alkalmas cikkekre adót vetünk, akkor ennek az adónak hatása majdnem egészen olyan, mintha a gabona behozatalára vetnénk vámot. Szíves üdvözlettel Malthusné Asszonynak, vagyok

őszinte híve
Ricardo Dávid.

XXVI.

Upper Brook Street, 1815 márc. 14.

Igen tisztelt Uram!

Olvastam Torreas úr röpiratát,¹ amelyet egészben véve na-

¹ „Essay on the External Corn Trade“ 1815. II. Rész. II. fej.*: „Is the general principle of free trade liable to limitations in the Case of a Country

gyon ügyesnek tartok. De a 2. fejezet 2. részében kifejtett legtöbb, a 3. fejezetben foglalt nagyon sok és az irat többi részeiben előadott néhány nézetével nem értek egyet. Örömmel hallom, hogy Ön válaszolni készül reá.² Olyan ellenfelet látok ő benne, aki érdemre rá, hogy Ön vele foglalkozzék, az igazság barátai pedig csakis hasznot húzhatnak a vitából. Teljesen Önre bízom, hogy bele akarja-e vonni válaszába az én nézeteimet is. Ha felfogásom helytelen, akkor szívesen várom a cáfolatot, de minthogy azt hiszem, hogy az én felfogásom a lényeges pontokban helyes elvekre van alapítva, nem kérek kiméletet. Csak tessék ellenem a legerősebb támadást intézni; akármi lesz is a mondanivalója, az nem sérthet meg engemet, hacsak megvetése nem nyer benne kifejezést, ettől pedig nem tartok. Csak tessék tehát úgy bánni velem, mintha teljesen idegen ember volnék. Ön fogja legjobban tudni, hogy szóljon-e rólam, avagy ne.

Nem vonakodom egyetérteni Önnel abban, hogy ha a gabona viszonylagos értékének emelkedéséből kevesebb fizetődik a befektetett tőkéért és munkabérékért, a termelés eredményéből több jut a földbirtokosnak is, a bérlőnek is. Hisz ez tiszta dolog. A közöttünk vitás kérdés azonban nem ebben van. Nem tehetek róla, de úgy látom, hogy Ön teljesen figyelmen kívül hagy néhány olyan igen fontos körülményt, amely pedig a kérdéssel szorosan összefügg. Az én véleményem szerint a gabona csereértéke csakis akkor emelkedhet tartósan, ha a termelésére fordított valóságos költség növekedik. Ha 5000 quarter bruttó termésből 2500 quartert kell fordítani munkabérekre és egyéb költségekre, 10.000

more heavily taxed than other growing Countries".* (Amelyre Torrens így felel: „Nem“). III. fej. Legyenek-e határok ott, ahol a folytonos védvám rendszer már mesterséges ársorozatot létesített? (Erre azt feleli: Nem, de a szabadkereskedelemhez való visszatérés fokozatos legyen.) Bizonyára oly tárgyakra nézve, mint a dézsma meg az adózás tért el véleménye leginkább Ricardótól. Egészben véve Torrens mereven tart ki Smith Ádám mellett az ő utódjával, különösen pedig Malthussal szemben. Lásd a XXIX. levélhez fűzött jegyzetet.

² Malthus nem valósította meg szándékát. Bár helylyel-közzel hivatkozik későbbi könyveiben Torrens „Production of Wealth“-jére, nem találunk ezen „Essay“ kemény kritikájára adott választ.

* Korlátozható-e a szabad kereskedelem általános elve oly országban, amely súlyosabb adóterhet visel, mint más termelő országok?

quarter termés pedig kétszer annyiba, vagyis 5000 quarterbe kerül, akkor a gabona csereértéke változatlan marad. Ellenben ha a 10.000 quarter termésből 5500 quartert kell fordítani munkabérekre és egyéb költségekre, akkor az ár 10%-kal emelkedik, mert hiszen a költség is ugyanennyivel növekedett. A gabona árának emelkedése véleményem szerint nem járhat együtt a munka gabonában kifejezett árának esésével, hacsak a folyópénz körül nem állott be valami változás, amelynek hatását nem szükséges e helyen bővebben kutatnom. Jól megjegyzem, nem azt vonom én kétségbe, hogy minden egyes munkás gabonában kifejezett kisebb árt kapna-e munkájáért, mert épen én hiszem, hogy ez csakugyan bekövetkeznék; hanem igenis kétségbe vonom azt, hogy a föld megműveléseért fizetett munkabéreknek stb. gabonában kifejezett egész mennyisége a gabona csereértékének növekedésével csökkenthető volna. Igen ám, ha nem kellene több munkást alkalmazni és a gabona ára emelkednék, akkor Önnek kétségkívül igazna volna; de a gabonaár emelkedésének valószínű oka csakis a termelés költségének növekedése lehet.

Lauderdale lord röpiratát¹ elvesztettem, vagy talán elvitte valaki az irodámból. Ha kapok belőle egy másik példányt, akkor megküldöm e levellemmel. A mezőgazdaságban történt javítások azt hiszem, nagyobb hatással voltak a haszonbérek lenyomására, mint ahogy valaha gondoltuk volna. Az én elméletem szerint ezek a javítások teljesen kielégítő magyarázatát adják annak, hogy a haszonbér miért nem magasabb; viszont az Ön elmélete szerint ennek épen ellenkezője következne belőlük.

Legközelebbi találkozásunk alkalmával szemrehányást szándákoztam Önnek tenni azért a nagy dicséretért, amellyel Jacob úr röpiratáról nyilatkozott, midőn Basevi úr a véleményét kérdezte. No de legalább Ön is elismerte, hogy Jacob úrnak tudományos ismerete nagyon fogyatékos.

Az előadottakból látni fogja, hogy az én véleményem szerint a gabona árának emelkedésével mindig együttjár a termésnek bizonyos kisebb anyagi föbblete, de hogy azért a termés értéke mégis egyforma maradhat a többi tárgyakhoz hasonlítva. Ebből

¹ Bizonyára egyike azon röpiratnak, melyet a pénzről 1812-ben és 1813-ban kiadott.

a termésből a föld tulajdonosának oly nagy rész jut, hogy a bérlő helyzete a nagyobb termés dacára mégis egyre rosszabbodik.

Őszinte híve
Ricardo Dávid.

XXVII.

London, 1815 március 17.

Igen tisztelt Uram!

Ha az Ön¹ állítása helyes volna, akkor a következő különös tételt kellene belőle levezetni: Abban az arányban, amelyben a népesség nő és rosszabb föld vétetik művelés alá, ugyanabban az arányban fokozódik a termés mértéke a termés megszerzésének gabonában kifejezett költségéhez képest. Ha ma húsz millió quarter gabonánk volna, amelynek költsége öt millió quarterbe kerül, akkor tíz millió quarter ráfordításával többet kapnánk negyven milliónál,² noha az utolsó időben a föld megművelésében, a föld rosszabb minősége következtében, több mint kétszer annyi munkást kellett volna alkalmazni. Ha ez igaz volna, akkor a népesedés elvét hamisnak kellene mondanunk, mert hiszen annál nagyobb bőségföbblet mutatkoznék, mennél inkább szaporodik a népesség. Az Ön állítása mindamellet nagyon szellemes és első tekintetre nagyon valószínűnek látszik. A tévedés, azt hiszem, abban a feltevésben van, mely szerint a gabonában kifejezett egész költség aránya a nyert terméshez eshetik, noha a gabona ára emelkedik. Ez a két tétel ugyanis nem állhat meg egymás mellett. A termésnek gabonában kifejezett összes költsége ugyanis vagy emelkedik, vagy nem. Ha emelkedik, akkor a gabona ára is emelkedik; ha pedig nem emelkedik, akkor nem látok okot arra, hogy a gabona ára emelkedjék. Megengedem ugyan, hogy a földművelésben alkalmazott tőkének csak legutolsó része az, amellyel gabonában kifejezett nagyobb költség jár együtt; de ha nem az egész termés

¹ Valószínűleg az az állítás, mely a következő levél elején található.

² Valóban ez történik azon esetekben, melyeket Carey a „Social Science“ I—IV. fejjében (1858.) emel ki, ahol történeti körülmények következtében a termelést nem a termékeny, hanem a nagyon is közepes minőségű földeken kezdték meg.

együttvéve van összekötte fokozott költséggel, akkor a termés ára nem emelkedik. Tegyük fel, hogy az ország termése tíz millió quarter és hogy az ár 4 font sterling quarterenként; hogy az alkalmazott munkások száma két és fél millió, akik közül mindenik két quarter gabonát kép évi munkabérül. Tegyük fel továbbá, hogy a népesség nő és hogy öt millió quarterrel több szükséges, de hogy ezt a többletet csakis két millió ember munkájával lehet elérni. Ha most feltesszük, hogy az ár az alkalmazott emberek számának arányában emelkedik, akkor az ár 4 font sterling és 16 s lesz, mert olyégből, hogy tíz millió quartert nyerhessünk, most atlagosan három millió embert kell alkalmaznunk a korábbi két és fél millió helyett. Tegyük fel most, hogy mindegyik ember évenként egy quartert használ fel táplálkozásra, a többit pedig egyéb szükségletek beszerzésére fordítja. Tizennégy bushel elegendő bér lesz az ő számára,¹ munkabérekre tehát tizenöt millió quarter termés nyérése végett 7,875.000 quartert, tíz millió nyérése végett pedig 5,250.000 quartert kell felhasználni. Előbb ez a költség csak öt milliót tett, következésképp a termés többletének aránya csökkent.

E számítás megtételében igen nagy mértékben kedvezni törekedtem az Ön felfogásának; mert véleményem szerint a gabona ára nem az alkalmazott emberek nagyobb számának arányában, hanem a fizetett bérek nagyobb mennyiségének arányában emelkednék; az új ár tehát nem a 4 font sterling 16 s, hanem csak 4 font sterling 4 s volna, mert $5:5\frac{1}{4} = 4$ font sterling : 4 font sterling 4 s. Igen ám, de ha a gabona ára csak 4 font sterling 4 s, akkor a munkásnak több gabonára volna szüksége mint tizennégy bushelre, minthogy ez a szám a gabonának nagyobb csereértékére volt alapítva. Úgy látszik továbbá, hogy az Ön állítása, ha ugyan igaz volna, nem adja okát annak, hogy most miért nyerne a földművelésben a népességnek aránylag csak kisebb része alkalmazást, mert hiszen Ön mindig azt tételezi fel, hogy több ember alkalmaztatnék ugyan, de kevesebb gabonabeli bér mellett. Az én véleményem szerint teljesen ki van zárva, hogy a nyereség csökkenthetne és mégis az én táblámban feltett módon a rossz minőségű föld megművelésére adna ösztönt, anélkül, hogy

¹ Mert a fönmaradó hétnek akkora volna a vásárló ereje, mint az előtt nyolcnak.

a gabona ára ne emelkednék. A gabona árának emelkedése az, ami minden más nyereség arányát a mezőgazdasági nyereséghez képest szabályozza. Ha a gabona ára alacsony marad, akkor a pénzbeli munkabérek nem emelkedhetnek, az általános nyereségek pedig nem eshetnek. Ha igaznak bizonyulna az, hogy a földművelésbe befektetett tőke egyre produktívabb lett, akkor véleményem szerint ennek magyarázatát csak ama feltevés alapján lehet megtalálnunk, hogy a mezőgazdaságban nagy javítások történtek és hogy a munkabéreket mérsékelt fokon tartották az olyan iparágakban tett javítások, amelyek a szegény embereket ama szükségletekkel látják el, melyekre ők munkabérük egy részét fordítani szokták.

Mily rettenetes változás állt be néhány nap alatt a politikai szemhatáron!¹ Vajjon lehetséges lesz-e békében maradnunk, ha Bonaparte Franciaország urának teszi meg magát? Bizony nagyon komor jövő elé nézünk.

Váltig híve
Ricardo Dávid.

XXVIII.

London, 1815 március 21.

Igen tisztelt Uram!

A közöttünk tárgyalt kérdésekben még sohasem voltunk egymáséttól annyira eltérő nézetben, mint abban a kérdésben, amely most foglalja le figyelmünket. Ha áll az Ön tétele, akkor azt hiszem, egyformán felforgatná az Ön saját elméletét mind a földjáraadék, mind a népesedés tárgyában. Felfogásom szerint ugyanis Ön azt állítja, hogy mennél magasabbra emelkedik a gabona ára azon oknál fogva, hogy a rosszabb minőségű földek megművelésére több embert kell alkalmazni, annál nagyobb lesz nemcsak a termés többlete a munkások kifizetése után, hanem e többletnek aránya is a földművelésbe befektetett egész tőkéhez képest. Ha ez igaz volna, akkor semmi sem tartóztathatná fel a népesség szaporodását, az élelmiszereket pedig nagyobb mértékben

¹ Napoleon 1815. február 26-án Fréjus közelében partra szállott.

lehetne szaporítani, mint aminőben maga az emberiség szaporodik. Az Ön állítása szerint úgy állna a dolog, hogy minden egyes újabb munkás beállítása útján nemcsak egyenlő, hanem nagyobb terméstoppletet lehetne elérni. Eszerint tehát korlátlanul lehetne több munkást alkalmazni, a földjáradék és vele együtt a nyereség pedig nemcsak növekednék, hanem mértani sor arányában növekednék. Biztos vagyok benne, hogy helyesen fejtem ki az Ön tételét, mert ha az Ön mondása szerint a termelésnek gabonában kifejezett egész költsége quarterenként az ár emelkedése arányában csökkenne, akkor a többletnek a befektetett tőkéhez képest mértani arányban kellene növekednie. Ha Ön csak annyit mondana, hogy a terméstopplett a földben fekvő tőke minden felhalmozódásával növekednék, csak hogy a földművelésben alkalmazott tőkéhez képest kisebbedő arányban, akkor ez teljesen összevágna avval, amit az én elméletem nemcsak megenged, hanem egyenesen alapul vesz, és ugyanezen az alapon van felállítva az én táblám is. Utolsó levelem egyik mondatát Ön határozottan félreértette. Én bizonyára sohasem mondtam és soha nem is gondoltam, hogy valamiféle elfogadható okból nagyobb számú ember alkalmazása válhatik szükségessé olyvégből, hogy ugyanazon a földön ugyanakkora mennyiségű gabonát termelhessünk. Hanem igenis mondtam azt, hogy ha az egyik időszakban tíz millió quarter gabona termesztésére két és fél millió munkást kell alkalmaznunk, a következő időszakban pedig a kereslet fokozódása következtében tizenöt millió quarter rosszabb földnek bevonásával csakis négy és fél milliónyi munkaköltséggel lehetne előállítani, akkor ebben az utolsó időszakban tíz milliónak termeléséhez három millió emberre volna szükség, minthogy tizenöt úgy aránylik a négy és félhez, mint tíz a háromhoz, és ha most feltesszük, hogy a gabona ára a mondott körülmények között oly arányban emelkednék, mint $2\frac{1}{2}$ a 3-hoz, amely feltevéssel pedig már túlságosan is kedveznénk az Ön felfogásának, e feltevésből mégsem lehetne levezetni azt, amit Ön következtet belőle, hanem ellenkezően, a feltevés csakis az én elméletemet bizonyítaná helyesnek. Azt mondja Ön, hogy a számítást helyesebben azon az alapon kellene meg ejteni, hogy a növekedés tíz millióról csak tíz és fél millióra rúgna; ámde az eredmény ebben az esetben is ugyanaz volna, csak a tizedes törtek okoznának zavart, amelyekkel ebben az esetben dol-

goznunk kellene. Teljesen egyetértek Önnel abban, hogy „a gabona természetes ára egészen az utolsó hozzáadás árától függ és hogy e tekintetben semmit sem határoz az a kérdés, hogy vajjon a régi földeket tartva szem előtt, valamely tőke 50 avagy csak 20% járadékot és nyereséget nyújt-e. Az ilyen földből eredő gabona árának sem az egyik, sem a másik esetben semmi köze sincsen a termelés költségéhez.“ Nem tudom azonban belátni, hogy ennek a ténynek elismerése mennyiben támogathatja az Ön érvelését, amely csakis arra az arányra vonatkozik, amelyben a terméstöbblet az egész alkalmazott tőkével áll.

Nem tudom belátni, mily okoskodás alapján tudná Ön kimutatni annak lehetőségét, hogy egy újabb munkásnak alkalmazása a föld megművelésére nem fizetné meg ennek a munkásnak költségét, még abban az esetben sem, ha a népességnek csak egy negyed része nyerne alkalmazást a földművelésben. Készséggel megengedem ugyan, hogy semmiféle nyomás sem teheti tönkre a járadékot, minthogy azonban a földbe befektetett tőke utolsó részei nem nyújtanak járadékot, nem tudom felfogni, hogy ne mutatkoznék ösztönzés több munkás alkalmazására, holott az ő átlagos termelésük háromszor annyi élelmiszert adna eredményül, mint amennyit ők maguk elfogyaszthatnak. Ha e többlet a tőkéseknek nagyon sovány eltartása után járadék alakjában egészen a földbirtokosoknak jutna, akkor az ő jövedelmük fokozódnék és ők több munkást alkalmaznának a földművelésben, hacsak egy is akadna köztük, aki a maga jövedelméből valamit megtakarítana és azt a közönséges kamatláb mellett kölcsönadni hajlandó volna. Nagyon sajnálom, hogy Ön a klub legközelebbi gyűlésére nem jön a városba.

Öszinte híve

Ricardo Dávid.

XXIX.

London, 1815 március 27.

Igen tisztelt Uram!

Nem emlékszem oly eseményre, amely valaha akkora szomorúságot okozott volna, mint az utolsó sajnálatos fordulat. Teljesen el lehetünk készülve a háborúra és a háborúnak pénz-

ügyeinkre való visszahatására. Én azt hiszem, hogy bátorságunk nincsen eléggé felkeltve. No de tizennégy nap mulva, mint rendszeren, majd csak beleéljük magunkat az új helyzetbe. Csak annak örülök, hogy egyéb dolgokra fordíthatom figyelmemet.

Azt látom a rúdaranyról szóló röpiratból,¹ hogy sokan, akik mindig azt hajtogatják, hogy a pénzt csak olyan árucikknek tartják, amelynek értéke épúgy változik a kereslet és a kínálat törvényei értelmében, mint minden más árucikké, a pénzre vonatkozó fejtegetéseik során csakhamar elárulják, hogy a pénzt mégis csak valami különleges dolognak tekintik, amelynek értékváltozásaira egészen más okok vannak befolyással, mint a közönséges cikkek-nél. Vajjon nem esik-e Ön is ebbe a hibába, midőn azt mondja: „Elsősorban minden a gabonának a többi cikkekhez való viszonyától függ és minthogy a munka és a gabona valamennyi cikk árába belejátszik, a gabona és a többi cikkek között való különbség semmiesetre sem növekedhetik arányosan a gabona pénzbeli árának növekedésével.“ Ha a pénz is csak közönséges jószág, akkor vajjon a gabona és a munka nem játszik-e bele a pénz árába vagy értékebe is? Ha pedig belejátszik, akkor vajjon a pénz miért ne változhatnék a gabonához s a munkához képest ugyanazon törvény szerint, mint az összes többi jószágok? Amennyiben ez a kérdés a gabona behozatalának kérdésével is összefügg, Önnek sokkal inkább van oka rá, mint nekem, hogy a cikkek egynemű értéke mellett kardoskodjék; mert ha a gabona és a munka árának emelkedése, ahogy Ön mondja, felhajtja a mi árucikkeink árát is, akkor ez újabb ok arra, hogy miért nem ajánlatos a gabona behozatalát megakadályoznunk, mert hiszen a korlátozás következtében árucikkeink eladására nézve határozottan hátrányban volnánk a külföldiekkel való versengésben.

De nem akarván tovább késni e nagyon lényeges pont fejtegetésében, én is elfogadom Önnek azt az állítását, hogy a gabona árának emelkedése a régi földekből eredő termények eltérő megoszlását vonja maga után. Teszi pedig ezt azáltal, hogy leszállítja a nyereségeket. Nem a kézművesnek lesz immár hatalmában, hogy olyan szolgát vagy munkást tartson, aki az ő élvezetét fokozhatná, mert ez a hatalom a földbirtokosra szállna át, még pedig azért,

¹ Inkább az ahhoz fűzött függelékben 292. o. (Mc. Culloch ed.)

mert az ipari készítményeknek gabonában kifejezett értéke leszálna. Valóban én nem látok oly körülményt, amely határt szabna a jószágok gabonában kifejezett értéke esésének, hanem ha abban, hogy senki sem fog jószágokat termelni, ha nincsen kilátása valamelyes nyereségre. Ennek lehetősége pedig csak akkor következhetnék be, amikor a földbirtokos a földnek majdnem egész terméstöbbségét földjáradék alakjában a maga számára foglalja le. Én úgy látom, hogy a vagyonosodás haladása, amidőn a felhalmozódást fokozza, természet szerint törekszik e hatás felidézésére. Olyan bizonyos ez, akár csak a gravitáció elve.

Felfogásom szerint Ön teljesen megváltoztatta álláspontját. Korábban Ön azt erősítette, hogy a növekvő vagyonosság és a rosszabb minőségű földek megművelése következtében a földön való termelésnek *gabonában* kifejezett egész költsége *kisebb* arányban áll az egész *gabonatermés*sel; most pedig azt mondja Ön, hogy a földön való termelésnek *pénzben* kifejezett egész költsége válik *kisebb* arányúvá az egész termés *pénzbeli* értékével. A két rendbeli állítás között igen lényeges különbség van, mert az utóbbi állítás igaz lehet, az előbbi pedig hamis. Az Ön újabb állítása, ha elfogadom is, semmikép sem érintené az én elméletemet, mert noha azt bizonyítaná, hogy a földbirtokos és a bérlő (együttvéve) több pénzbeli jövedelemhez jut, vagy, ahogy Ön fejezi ki a dolgot, a befektetett pénztökhöz képest nagyobb arányban jut pénzbeli jövedelemhez, mégis megeshetik, sőt véleményem szerint bizonyosan úgy esik meg, hogy a bérlőnek *kisebb* arányú rész jutna és ennek következtében a nyereségkulcs csökkenne. Az árnak illetén állása nagyon jól összeegyeztethető avval, hogy a nyert terméshez viszonyítva, több ember nyerne alkalmazást a földművelésben, de semmikép sem egyeztethető össze avval, hogy a tiszta gabonatermés nagyobb arányban álljon a bruttó gabonatermésel, pedig Ön előbb épen ezt állította. Teljesen egyetértek Önnel abban, hogy a gabona emelkedett ára a dolgok rendje szerint inkább oka, semmint következménye annak, hogy a rendesnél nagyobb számú ember alkalmaztatik ugyanazon mennyiségű terménynek új földön való előállítására, mivel a tőkének ily irányú alkalmazásából nagyobb nyereség eredhet más természetű nyereségnél. Ámde a nyereségnek ez a különbsége talán inkább vezethető vissza a nyereségkulcsnak más okokból eredő általános csökkenésére, sem-

mint a földből eredő nyereség valóságos emelkedésére. Én legalább abban a véleményben vagyok, hogy a gabona árának emelkedése mindenkor csökkenti az általános nyereségkulcsot azáltal, hogy fokozza a munkabéreket. Sehogysem tudok megbarátkozni avval a gondolattal, hogy az általános nyereségkulcs a gabona árának emelkedésével szintén emelkedhetik, esésével pedig eshetik. ha csak azt az esetet nem veszem, hogy ezt az emelkedést, illetve esést a munkabéreknek esése, illetve emelkedése okozza, amikor pedig a változás csak nagyon rövid tartamú lehet. Rendes körülmények között a munkabérek valósággal magasan állnak, mint-hogy a gabonának magas ára haladó állapottal jár együtt, a nyereségkulcs pedig nem emelkedhetik csak azért, mert a munkabér alacsony.

Határozottan merem állítani, hogy Torrens¹ igazságtalan volt Ön iránt könyvének előszavában. Ha jól emlékszem, Ön *Observations on the Corn Laws* című munkájában (Megjegyzések a gabonatorvényekhez) maga is elismerte, hogy a gabonatorvényekre vonatkozó véleménye megváltozott, amióta a népesedésről szóló értekezését megírta. Én pedig azt hiszem, hogy Ön mindig azon a véleményen volt, amelyen most is van, hogy t. i. az arany és a papir között mutatkozó különbség részben az arany értékének emelkedésére vezethető vissza. Vajjon Torrens bírálata nem látszik-e erőszakoltnak, midőn ő az elértéktelenedés szónak használatán lovagol? Még ha egészben véve igaza volna is, a példa, amelyet felhoz, nagyon is kevés arra, hogy éles megjegyzését igazolja. A geológiai klubban¹ minap nagy helyesléssel beszélgettek könyvéről. Blake² és Greenough³ urak azt mondják, hogy ő teljesen kimerítette a tárgyat és hogy érvelését lehetetlen volna megcáfolni. Azt hiszem, nagyon sokan olvassák a könyvet. Azt kérdi Ön: „Ha adót vetnék a külföldi gabonára azért, mert a mi saját

¹ Lásd a jegyzetet e levél végén.

¹ Ricardo a Geológiai Club első tagjainak egyike volt. Lásd: Works ed. Mc. Culloch XVII. o.

² Blake, valószínűleg Blake William „Observations on the Principles which regulate the course of Exchange and on the present depreciated state of the Currency“ 1810. szerzője.

³ Valószínűleg Greenough B. G. F. R. S., F. S. L., és a geológiai társaság elnöke, akj 1819-ben geológiáról irt.

gabonánk is meg van adóztatva, vajjon nem ugyanúgy állna-e a dolog a közvetett adókkal is, amelyek a munka árát felemelik?“ Én azt hiszem, hogy nem, mert a gabonára vetett adó kétszeresen is emeli a gabona árát, egyszer magával az adóval, még egyszer a munkabérek emelkedésével. Mivel azonban ez a második emelés valamennyi tárgyra kiterjedne, amelyhez a munkának köze van, és minthogy azt a pénznek új értékelése helyreütné, az emelkedés nem tartana sokáig. A közvetett adók, amelyek csak a munkabéreket emelik, véleményem szerint ugyanazt a hatást idéznék fel, mint a gabona árának a második helyen említett okból való emelkedése, amelyről épen most volt szó. Ha valamely adó egyenlőtlen hatással van a földre, ha nem érinti azt a munkát, amely más foglalkozásokban nyer alkalmazást, akkor véleményem szerint a behozatalra is kell vetni ellensúlyozó vámot. Tartok tőle, hogy szombaton nem lehetek majd Önnel együtt. Ha a szerdai postával nem adnék újabb hírt, akkor ez annak lesz a jele, hogy nem mehetek el hazulról . . .

Váltig híve
Ricardo Dávid.

Jegyzet. Torrens Róbert, a katonáskodó gazda, „*The Economist Refuted*“ (1808. a megcáfolt gazda,) című könyvével kezdte meg irodalmi pályáját. Ezt a könyvet Spence Vilmosnak szóló feleletül írta, aki 1807-ben arról akarta volna meggyőzni honfitársait, hogy a Napolentól elrendelt szárazföldi zárlat nekik nem igen árthat, minthogy Británia „kereskedelme független“. Torrens az 1810/11-iki tél folyamában, mint parancsnokló őrnagy a hadi tengerészetben helyőrségi szolgálatot teljesített Anholt szigetén a Kattogatban. Az uralkodó hideg következtében elég ideje maradt, hogy még egyszer elolvassa Smith Ádám műveit és megírja „*Essay on Money Paper-Currency*“ (Értekezés a pénzről és a papiros folyópénzről) című könyvét (megjelent 1812-ben). „*Essay on the External Corn Trade*“ (Értekezés a külföldi gabonakereskedésről) című könyvében Torrens azt mondja Malthus iratairól, hogy gondolat-keltők és őszinték, hogy teli vannak *tényekkel*, de helytelenek és ingadozók az okfejtésben. Malthus úr, úgy mond, alig küzdött valaha oly elvért, amelyet később önmaga el ne hagyott volna; a népesedésről szóló értekezése egyszerűen Wallace könyvéből van leírva; önmagát cáfolta meg, midőn az erkölcsi önmegtartóztatás elvét bevezette; a gabona-jutalmakra és a folyópénzre nézve pedig későbbi iratai ellenmondásban vannak a korábbiakkal (Előszó, VIII—XII. l.) *Production of Wealth*“ (Vagyon termelése, 1821.) című könyvében Torrens összehasonlítja Malthus közgazdaságtanát Ricardóéval, még pedig ez utóbbinak javára. *L. Malthus and his Work*, 265—266. l. V. ö. a XLIV. levélhez tartozó jegyzettel.

Ricardó levelei Malthushoz.

London, 1815 április 4.

Igen tisztelt Uram!

Ön azt mondja, hogy a nyereségkulcs csökkenéséről szóló elméletem, amely ezt a csökkenést arra vezeti vissza, hogy rosszabb minőségű földet vagyunk kénytelenek művelés alá fogni, nem vág össze annak elismerésével, hogy a régi földek nagyobb terméstöbbletet és nagyobb pénzbeli értéket nyújthatnak. Ez az ellenvetés igaz volna, ha a mennyiség-többlet vagy az érték-többlet valamely része a tőke tulajdonosát illetné meg. Ön azonban kifejezetten azt mondja, hogy ez a több érték vagy mennyiség „a bérlő és a földbirtokos kezében marad.“ Ha valaki meg akarja ingatni elméletemet, akkor előbb be kell bizonyítania, hogy nem az egész marad a földbirtokosnak, mert ha a bérlő semmit sem kap belőle, akkor az ő nyereségkulcsa nem emelkedhetik.

Egyetértek Önnel abban, hogy amikor a gabona cseréértéke emelkedik, „akkor az országban meglévő gabona egész mennyiségeért több ruhát lehet cserében kapni, mint előbb, és hogy ennek következtében meg van adva a képesség is, az akarat is, hogy az ország nyerstermésén nagyobb mennyiségű iparcikket és külföldi árút vásároljunk.“ Haladó országban igenis nagyon jól el tudom képzelni, hogy ez a képesség és akarat megkészsereződhetik, sőt háromszor akkorává is lehet, épúgy, mint maguk az árúcikkek is, amelyekben ama képesség és akarat gyakoroltatik. Csakhogy ennek elismerése egyáltalában nem érinti a nyereség kérdését. A hazai és a külföldi cikkekre nagy kereslet mutatkozhatik anélkül, hogy ezek ára tartósan emelkednék, amennyiben e cikkek termelése nem járna új nehézségekkel. Ha majd Amerika valamikor olyan arányban lesz népes és gazdag, mint Európa leggazdagabb országa, akkor vajjon az ő gabonája nem fog-e magasabb értékben kicseréltetni akár pénzért, akár árúcikkekért, noha e gabona mennyisége jelentékenyen nagyobb lesz? Vajjon a külföldi és a honi cikkek mennyisége nem lesz-e Amerikában kétszer vagy háromszor is akkora, mint most és nem lesz-e a tőkéből eredő nyereség ott akkor mégis kisebb, mint amekkora jelenleg? Nem is hittem volna, hogy e kérdésre nézve a legcsekélyebb kétség forog-

hatna fenn. Az elmélet és a gyakorlat egyformán emellett a fel-fogás mellett szól.

Mindaddig, amíg tíz ember munkája valamely haszonbért nem hajtó földön száz quarter búzát adhat termésül, én részemről lehetségesnek, sőt valószínűnek tartom, hogy azon a földön egy harmaddal több munkát is lehet nyereségesen alkalmazni, most már természetesen nem csupán száz quarter búzának, hanem oly nagyobb mennyiségnek termelésére, amely meghaladja a több munkás nagyobb fogyasztását. Amíg tíz ember munkájával száz quarter búzát lehet termelni, nagyon nehéz feltennünk, hogy a nyereség csak tíz százalék, de még nehezebb annak megértése, hogy az ilyen föld termésének növelésére ne lehessen még jóval több embert nyereségesen alkalmazni. Az Ön feltevése szerint elméletben úgy áll a dolog, hogy a járadékot nem szolgáltató földre egyre több tőkét lehet nyereségesen költeni mindaddig, amíg a nyerhető terméstöbblet meghaladja azt a mennyiséget, amelyet az új munkásoknak kell fizetni. A tőkének ilymódon való befektetése csakugyan lehetséges mindaddig, amíg a befektetett tőkéből eredő nyereség valamelyes hozadékot nyújt, csakhogy ez a hozadék nem lesz tíz százalék, hanem legfeljebb egy, vagy talán csak egy fél százalék.

A pénz változása az Ön részéről felhozott okból kétségkívül lassabban történik, mint a többi cikkeké; értéke mindamellet, épen úgy, mint a többi külföldi cikkeké, attól a munkától és költségtől függ, amelybe piacra hozatala kerül.

Szombatra néhány barátomat várom ebédre, hétfőre pedig én vagyok máshová meghíva, mindamellet, ha az idő vasárnap elég szép lesz, templom után Önnél akarok lenni, csakhogy másnap okvetetlenül haza kell jönnöm. Ha ez Önnek nem felelne meg, akkor kérem, tudassa azt velem.

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

XXXI.

London, 1815 április 17.

Igen tisztelt Uram!

Ön, azt hiszem, megegyezik Torrens úrral abban, hogy a gazona árának emelkedését rendszerint a honi cikkek árának emel-

kedése szokta követni. Ámde az Ön elmélete szerint ily emelkedésnek nem volna szabad beállnia ama cikkek árában, amelyekre a munkabérek elkötetnek; mert ha ezek ára is oly mértékben emelkednék, mint a gabonáé, akkor a munkának gabonában kifejezett bére nem eshetnék. De vajjon nem valószínű-e, hogy itthon az összes készítmények emelkednének és mégis azok, amelyekre a munkabérek elkötetnek, ne emelkednének? Vajjon a szappannak, a gyertyának stb. árára, noha ezek külföldi cikkek, nem hat-e szükségkép ama honi cikkek árának emelkedése, amelyeket a nevezett cikkekért cserében adunk? Torrens úr elméletét a kérdésnek erről a részéről hiányosnak tartom, mert az én véleményem szerint a gabona árának akár emelkedése, akár esése csak nagyon kis mértékben érinti a többi cikkek árát. Ha pedig így áll a dolog, akkor a gabona árának minden emelkedése szükségkép befolyással van a kézművességből eredő nyereségre, az pedig ki van zárva, hogy a mezőgazdaságból eredő nyereség amattól valami lényegesen eltérjen. Fel akarom tenni azonban, hogy Önnek és Torrens úrnak igaza van, nevezetesen, hogy a cikkek ára a gabona árának emelkedésével csakugyan emelkedik. A földművelésben alkalmazott állótökének, valamint a forgótökének értéke tehát szintén emelkedik, és noha a termés pénzbeli értéke nagyobb volna a régi földeken, mégis egyenlő arányban maradna a befektetett tőke pénzbeli értékével; és minthogy ez a termés különböző arányban oszolnék meg a föld tulajdonosa és a bérlő között, ez utóbbinak nyereségkulcsa leszállna. A hatások jobb megvizsgálása érdekében tegyük fel, hogy a gabona árának emelkedésével az összes cikkek ára is emelkedik, kivéve azokét, amelyekre a munkabérek elkötetnek, és hogy ennek következtében a munkának gabonában kifejezett ára esik. Legyen például a gabona ára 4 font sterling és tegyük fel, hogy a régi földeken nyolc ember munkája szükséges ahhoz, hogy nyolevan quarter gabonát nyerjünk, továbbá hogy haszonbér nem fizettetik, végre hogy minden egyes munkás nyolc quartert kap évi bérül, amelynek felét különböző árúcikkekre költi el. A bérlő nyeresége 4 font sterling-os ár mellett 64 font sterling, avagy tizenhat quarter volna, állótökéjén, lovain, vetőmagján stb. kívül pedig hatvannégy quarter értékére, vagyis 256 font sterling-ra volna szüksége olyvégből, hogy munkásainak évi bérét kifizethesse. Ezen az alapon az ő nyeresége úgy aránylanék

a munkabérekhez, mint 25 font sterling a 100 font sterling-hez, mert $256:64 = 100:25$. Tegyük fel most, hogy a gabona ára 4 font sterling 10 s-re emelkedik, a munkabérek csak 10 s-gel változnak minden négy quarter után, fejenként évi 34 font sterling-ra, vagy az egész régi földön 272 font sterling-ra emelkednének. Ámde a nyolcvan quarter gabonát most 360 font sterling-ért lehetne eladni és így 88 font sterling többlet maradna, amely a bérlő és a föld tulajdonosa között oszlanék meg és 88 úgy aránylanék a 272-hez, mint 32 a 100-hoz.

Ámde az új földön nyolc és fél ember munkája lehetne szükséges ahhoz, hogy nyolcvan quartert vagy 360 font sterling értékű termést kapjunk. A nyolc és fél ember munkája, fejenként 34 font sterling-et számítva, 289 font sterling-be kerülne, a nyereség tehát 71 font sterling volna, ami úgy aránylik a 360 font sterling összes költségéhez, mint 19.7 a 100-hoz.

100 font sterling tőke vagy összes költség adna a régi földön 32 font sterlinget.

100 font sterling vagy összes költség adna az új földön 19.7 font sterlinget.

A járadék tehát volna 12.3 font sterling.

Kitűnik ebből, hogy az új földön elérhető nyereség, amely pedig minden más föld nyereségét szabályozza, 4 font sterling 10 s gabonaár mellett 19.7% volna. 4 font sterling ár mellett 25% volt.

Ha ugyanazon körülmények között azt tettük volna fel, hogy a gabona ára 8 font sterling-re emelkedik, akkor a nyereség fokozódna és jóval több volna mint 25%. Ily nagyfokú emelkedésnek megfelelő okát is kell keresnünk, amelyet nem szabad csak úgy tetszés szerint feltételeznünk. Az Ön elmélete azt is felteszi, ami pedig lehetetlen, hogy az iparcikkek kereslete ugyanabban az arányban nőhet, mint a gabona kereslete, még pedig olyankor is, amikor több embert kell alkalmazni a földművelésben, hogy aránylag kevesebb termést kapjunk. Ebben az egész okoskodásban én a nehézségek egész zűrzavarát vagyok kénytelen látni; az egyikkel jóformán még nem is végzünk, már előáll a másik, és így tovább szakadatlan sorban. Arra kérem, szenteljen valamivel több figyelmet az én egyszerű elméletemnek, akkor bizonyára el fogja ismerni, hogy ez könnyű és természetes magyarázatát adja az összes tüneményeknek.

Tegnap Phillips úrnál találkoztam az Ön barátjával,

Smyth úrral, valamint Torrens úrral is. Nagyon kellemes napot töltöttem el társaságukban. Különösen Smyth úr igen kedves volt. Mondhatom, nagyon szeretem őt. Szóba került a gabonakérdés is és így alkalmam nyílt előadnom néhány ellenvetésemet Torrens úr elmélete ellen. De alig hiszem, hogy sikerült őt meggyőzőm. Iparkodtam bebizonyítani, hogy az *elértéktelenedés* szót helyesen csakis abban az értelemben lehet használni, amelyben Ön is használta, és azt hiszem, hogy ebben valamennyi jelenlevő egyetértett velem. Úgy gondolom, hogy a folyópénzről írt könyvének érvelése a szónak ama használatában van felépítve, amelyet önála találunk. Beszéltünk az Önök kettejük között fennforgó egyéb ellentétekről is. Smyth, Phillips és Torrens urak mind a hárman elfogadták meghívásomat ebédre jövő szerdára. Azért írok egy pár nappal korábban, mint ahogy különben tettem volna, mert arra akarom Önt is kérni, hogy csatlakozzék hozzánk. Ha későbbre kívánja tenni az ebédet, csak egy szót kell írnia. Lesz ágy is, ha nálunk akar meghálni, amivel csak fokozná látogatásán való örömemet.

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

Jegyzet. Ricardo többször mutat rá beszédeiben, így például az 1822. június 12-én tartott beszédében is, hogy az *elértéktelenedés* szó kétértelmű. Ő maga mindig azt akarja a szóval kifejezni, hogy a folyópénz mélyebbre szállt le saját rendes értékénél, mint például mikor az érmek meg vannak esonkftva. Mások ellenben a folyópénz értékének azt a változását értik a szó alatt, mely szerint a pénzért egyszer több, másszor kevesebb javakat lehet vásárolni. Valamely folyópénz elértektelenedhet az először említett értelemben, noha bizonyos ellentétesen ható okoknál fogva valósággal nagyobb értékűvé válhatik a második értelemben. Malthus a szót az *Edinburgh Review*nak 1911. februári számában az első helyen említett értelemben használja (l. a 341., 356. és 365. l.), Torrens pedig a pénzről 1812-ben írt értekezésében (*Essay on Money*) a második helyen említett értelmet adja neki. Az *appreciáció* vagy értéknövekedés szó Tookenál az ő *High and Low Prices* (Magas és alacsony árak, megjelent 1823-ban) című könyvében az I. rész 76. lapján fordul elő. Tooke maga különbséget tesz a folyópénz elértektelenedése (az első helyen említett értelemben) és a pénz elértektelenedése (a második helyen említett értelemben) között (ugyanott 8. l.).

XXXII.

London, 1815. április 21.

Igen tisztelt Uram!

Nagyon sajnáltam, hogy Ön nem lehetett velünk mult szerdán. Smyth úr nagyon kellemes benyomást hagyott hátra mindazoknál, akik vele érintkeztek, és én is megerősödtem abban a kedvező véleményemben, amelyet magamnak felőle mindjárt első találkozásunk alkalmával alkottam. Torrens úr a szó teljes értelmében úri ember. Mielőtt eljött volna hozzám, megküldte nekem a nyersaranyról írt könyvét és tartok tőle, hogy a beszélgetés túlságos mértékben is folyt akörül az ellentét körül, amely a papírpénzre s az árfolyamokra nézve az ő és az én felfogásom között felforog. Én úgy látom, hogy ő az árfolyamok helyes értelmével nincsen egészen tisztában. Váltig állítottam, hogy az Ön mai véleménye az ércpéz kérdéséről teljesen megegyeztethető avval a véleménnyel, amelyet Ön a dologról korábban nyilvánított, és azt kérdeztem tőle, hogy vajjon honnan ismeri az Ön felfogását. Erre ő azt felelte, hogy Dr. Crombie és Ön egyszer éppen ennek a kérdésnek megvitatása végett jöttek össze egymással és hogy ő Dr. Crombie szavaiból azt vette ki, hogy Ön a nyersarany árában mutatkozó összes hatásokat a papírpénz túlságos bőségére vezeti vissza. Éppen úgy mint Say úr, ő is azt mondja, hogy a maga felfogását ebben a kérdésben nagyon nehéz élőszóval támogatnia és az ellentétes felfogást megcáfolnia. Szerinte az efféle kérdéseket csakis írásban kellene tárgyalni. . . .

Szombaton találkozni fogok Önnel a Klubok Királyában, ahová Whishaw úr hívott meg engemet, vasárnapra pedig a feleségemmel együtt arra kérjük Önt és Malthusné asszonyt, hogy bennünket ebédre megtiszteljenek. Ha erre nézve az Önök részén nem forog fenn akadály, akkor meg fogom híni Whishaw és Smyth urakat is. Talán reggelire is együtt lehetnének akár már szombaton, akár pedig csak vasárnap.

Úgy látom, az én táblázatos összeállításom nagyon jól alkalmazható minden esetben, amikor a gabonának viszonylagos ára azért emelkedik, mert több munka válik szükségessé a gabona termeléséhez. Emelkedésről semmiféle más esetben nem is lehet szó,

bármily nagy legyen is a kereslet, ha csak a többi cikkek ára nem száll le azon oknál fogva, hogy az ő előállításukhoz kevesebb munka válik szükségessé. Nem valószínű, hogy a gabonának viszonylagos ára annyira leszállhatna a tőkében bővelkedő országban, mint ott, ahol a tőke csak korlátolt mértékben van meg; de ha ez az eset mégis beállhatna, hatása a nyereségre s a földjáradéokra ugyanaz volna, mert az eset csak azt bizonyítaná, hogy az illető országban csakis a legjobb minőségű föld van művelés alá fogva. Ön is elismeri, hogy abban az esetben, ha ehhez a mi szigetünkhöz jó nagy darab gazdag földet lehetne csatolni, akkor a táblázatos összeállításomban jelzett állapot csakugyan bekövetkezhetne. De noha a következtetésre nézve egyetértünk, nagy és lényeges különbség van felfogásunk között arra a kérdésre nézve, hogy miféle körülmények idéznék fel ezt a következményt. Ön úgy vélekedik, hogy „már mielőtt az ár némiképp leszállna, a tőke rohamosan hagyná el a régi földet, *valamint az iparokat is*; én pedig azt hiszem, hogy a tőke a régi földről éppen az iparokhoz vándorolna át, minthogy a tápláló szerekből csak bizonyos meghatározott mennyiségre lévén szükségünk, ezt a mennyiséget a szigetünkhöz kapcsolt új és gazdag földön sokkal kevesebb tőkével lehetne előállítani, mint a régi földön, a felesleg tehát teljesen átvándorolna a különféle iparágakba, hogy ott másnemű élvezeteket teremtsen a társadalom számára, a földből eredő nyereség pedig a földbirtokos földjáradékának rovasára emelkednék, míg másrészt a gabonának olcsóbb ára fokozná az iparba befektetett tőkéből eredő nyereséget. Megvallom, én részemről lehetetlennek tartom, hogy az Ön részéről feltételezett körülmények között a gabonának viszonylagos értéke csökkenhetne, csökkenne pedig nem azért, mert megszerzése könnyebbé vált, hanem azért, mert az iparcikkek értéke emelkedett. Ön azt teszi fel, hogy a gabona ára változatlan maradna, noha az iparcikkek ára emelkednék, én pedig éppen ellenkezően az hiszem, hogy az iparcikkek ára mutatkoznak majdnem állandónak, a gabona ára ellenben leszállna. Mert nem természetes következménye-e ez annak a körülménynek, hogy most több tőke nyerne alkalmazást az iparban és kevesebb a mezőgazdaságban? Hisz velem együtt Ön is támogatta azt a felfogást, hogy a gabona árának esése ugyancsak esést idézne fel a többi cikkek árában is. Ha a kettő

olyan hatással van egymásra, ahogy Ön gondolja, de amit én el nem fogadhatok, akkor vajjon hogyan emelkedhetnék az iparcikkek ára a gabona árának állandósága mellett? Valóban, azt hittem volna, hogy az Ön elvei szerint ilyen hatást kizártnak kellene tartanunk.

Váltig híve
Ricardo Dávid.

XXXIII.

(Ez a levél a Claverton House-ba van címezve Bath közelében.)

Upper Brook Street, 1815. június 27.

Igen tisztelt Uram!

Két-három napra Tunbridge Wellsben voltam, ahonnan ma Londonba visszatérve, kellemesen lepett meg azoknak a nagy eseményeknek híre, amelyek Franciaországban Wellington hercegnek s az ő derék hadseregének Bonaparte felett aratott győzelme következtében beállottak. Bonaparte elvesztette trónját és így most már azt remélem, hogy semmi akadályja sem lesz a béke helyreállításának és hogy végre azért a sok vérért és pénzért, amelyet áldoztunk, a nyugalom hosszú korszakát lehet majd élveznünk: a nyugalommal együtt pedig beáll majd a jólétnek hosszú korszaka is. Teljesen egyetértek Whitbread úrral, hogy nagy elismeréssel tartozunk minisztereinknek azért az erélyességért, amelyet ennek a harcnak folytatásában tanúsítottak. Ha már egyszer háborúra határozták el magukat, erre akkép is készültek, hogy a jó sikerre kezdettől fogva lehetett számítanunk. Végre, úgy látjuk, mi is rászántuk magunkat annak a bölcs politikának követésére, amely helyesebbnek tartja az egyszer való nagy erőfeszítést, mint az apró-cseprő, erőfeszítések hosszú sorát, amelyek mindegyike éppen csak arra elegendő, hogy a küzdelmet fenn-tartsa, de nem elég arra, hogy a végső célhoz közelebb juttasson bennünket.

Az állami adósságok árára való hatás egészen olyan, amire el lehattunk készülve. Nagyon sajnálom, hogy Önnek az emelkedésből semmi nyeresége sem volt. Ami engemet illet, megvan

az egész tőkém, amivel azt akarom mondani, hogy minden pénzem kötvényekbe van befektetve; ez pedig most oly nagy előny, amelynél nagyobbat remélni sem mertem volna. Az új kölcsönből meglehetősen nagy nyereségem eredt, elsősorban azért, mert a kötvényeket, amelyeket eladtam volt, mielőtt a szerződés a miniszterrel (*sic*) megkötöttetett volna, jóval olcsóbb áron újra visszaszereztem; másodsorban azért, mert meglevő kötvényeim állományán felül az új kölcsön egy részét is megszereztem, ami szintén némi nyereséggel járt. Ezt a részt ugyanis 3—5%-ra menő nyereséggel adtam el újra és így elég okom van rá, hogy az üzlettel meg legyek elégedve. Azt hiszem, még soha kölcsön nem hozott a tőzsdének akkora általános nyereséget, mint a mostani.

No de most térjünk át egy kicsit régi tárgyunkra. Véleményem szerint kétféle körülmény idézhet fel áremelkedést, t. i. egyszer a pénz elértéktelenedése, másszor a termelés nehézsége. Ez az utóbbi a társadalomra nézve semmiesetre sem lehet előnyös. Mindenkor jele ugyan a jólétnek, de nem az okozója. Ellenben a pénz elértéktelenedése jó hatása is lehet, mert rendszerint annak az osztálynak kedvez, amely hajlik a tőkegyűjtésre. De mindjárt hozzá kell tennem, hogy növeli ugyan a gazdagságot, de csökkenti a boldogságot, és hogy előnyös volta csak onnan ered, hogy nagy nyomást gyakorol a munkásosztályra és azokra, akik állandó jövedelemből élnek. Mi ketten egyetértünk ebben a felfogásban, mert hisz Ön is mondja, hogy meg van győződve, hogy a gabona s a munka magas árával bizonyos első tekintetre észre sem vehető előnyök járhatnak együtt akkor, „ha ez a magas ár nem származik csupán a termelés nehézségéből“, amivel véleményem szerint azt is akarja mondani, hogy ily előnyök nem járnak együtt a magas árakkal, ha ezek a termelés nehézségének következményei.

Ámde ez a felfogás kissé elüt attól, ami mellett Ön régen kardoskodik, mert Ön azt mondta, hogy a gabonának s a munkának magas ára ebben az országban a mostani időben előnynek tekinthető, noha általában mindenki elismeri, hogy ez a magas ár főképp a termelés nehézségéből ered. Hiszen igaz, a bérlők és a boltosok meglehetősen általános kárt szenvednének, ha az árak általában és hirtelen leszállnának; ámde véleményem szerint eb-

ből a körülményből még semmikép sem lehet következtetést vonni az egész ország általános vagy tartós jólétére.

Attól tartok, hogy az elszámolások miatt, amelyekkel most el vagyok foglalva, egészen július legvégeig kénytelen leszek Londonban maradni. Nagyon sajnálnám, ha Ön elutaznék Bathból anélkül, hogy mihozzánk is eljönne. Biztosan számítottam rá, hogy az idén meg fog bennünket látogatni Gatcombban, és még most is remélem, hogy meg fog bennünket örvendeztetni. Londonból mindenestre elmegyek, mihelyt csak lehet.

A munka árát Amerikában roppantul magasnak tartom a búza árához viszonyítva; de nem szabad elfelejtenünk, hogy ott a búza esereértéke nagyon alacsony és hogy ennek következtében ott igen sok búzát kell adni cserében, ha iparcikkeket vagy a kényelemnek szolgáló dolgokat akarunk rajta beszerezni. . . .

Őszinte híve
Ricardo Dávid.

XXXIV.

Gatcomb Park, 1815. július 30.

Igen tisztelt Uram!

Nagy türelemmel viseltem el az utolsó két hét fáradalmait Londonban, abban a reményben, hogy ide érve, élvezhetem majd az Ön társaságát néhány napra, mielőtt Londonba visszatérne. Nagy csalódás ért tehát engemet, amidőn meghallottam, hogy Ön éppen azon a napon utazott Londonba, amikor én onnan eljöttem. Most hát jó hosszú ideig alig számíthatok az Ön látogatására, amennyiben valószínűnek tartom, hogy a jövő esztendőben az ország valamely más vidékét lesz hajlandó felkeresni.

Teljes szívemből osztom Önnek azt az óhaját, hogy Wellington herceg győzedelme legalább némileg tartós nyugalmat hozzon Európa számára. Nagyon valószínűnek is látszik, hogy a győzelemnek ez lesz a kedvező eredménye. Remélem, hogy az utolsó idők viharai jó leckéül fognak szolgálni mind a fejedelmeknek, mind a népeknek és hogy a világ megszabadul mind az anarchiának, mind a zsarnoki uralomnak bajaitól.

Dávid fiam gyengélkedése arra kényszerített bennünket, hogy idehozzuk őt a karthausi kolostorból. . . .

Clerk úr, aki itt Gloucestershireben egyik szomszédom és testvére a vele egy nevet viselő keletindiai igazgatónak, György nevű fiát éppen mostanában a keletindiai kollégiumba küldte és mivel tudja, hogy Önnel szíves baráti viszonyban vagyok, arra kért engemet, hogy a fia számára netán előforduló szükség esetére az Ön szíves pártfogását és jóakarátát kérjem. Remélem, nem veszi tőlem rossz néven, ha az apának ezt a kérését szíves figyelmébe ajánlom.

Az utolsó időben fejem annyira teli volt különböző nagy fontosságú üzleti dolgokkal, hogy nem is gondolhattam a közgazdasággal összefüggő kérdésekre. A mondott üzleti dolgok most el vannak ugyan már intézve, de azért amióta itt vagyok, folytonosan dolgom van számadásaim rendbe hozásával és lezárásával. Most azonban végre nagy élvezettel fordulhatok ismét a gabona, a munka és a nyersarany kérdése felé. A gabonának valósággal magas ára mindenkor bajnak mondható. Ebben, azt hiszem, Ön is egyetért velem, mert az ilyen magas ár okát mindig a termelés nehézségében kell keresnünk. Én legalább nem tudnék más okot találni, azt pedig Ön is elismeri, hogy a termelés nehézsége magában véve sohasem tekinthető kívánatos dolognak. A mi most fennforgó esetünkben a gabonának aranyban kifejezett magas ára nem vezethető ugyan egészen vissza a művelés alá veendő föld terméketlen voltára, de bármely okból származott is, azt hiszem, nem tehet bennünket képesekké arra, hogy nagyobb segélyösszegeket fizessünk, mint amekkorákat különben fizettünk volna, mert a segélyösszegeket épúgy, mint a számunkra tett szolgáltatásokat Angolország földjének hozadékából és népének munkájából kell megfizetnünk. Bizonyára kézenfekvő ellenmondás van abban, ha valaki azt mondja, hogy mások szolgáltatával rendelkező képességünk növekedett, mikor termelésünk, amelyből ama szolgáltatások árát megfizetjük, csökkent. Az ilyen felfogás csak akkor állhatna meg, ha csak néhány oly árucikkről volna szó, amelyek termelésére nézve monopóliummal avagy különleges könnyebb-ségekkel rendelkezünk. Általánosságban azonban véleményem szerint nem egyeztethető össze a legjobban megállapított tanokkal.

Ha gabonában Amerikával szabadon kereskedhetnénk, ak-

kor a nálunk és az ott előálló árak véleményem szerint csak a küldés költségének és a nyereségnek mértékéig különböznenek egymástól. Annál inkább meglepő tehát reám nézve, hogy az ár valósággal oly magasan áll. A munkabérek magas pénzbeli árát egészen természetesnek tartom.

Váltig híve
Ricardo Dávid.

XXXV.

Gatcomb Park, 1815. szeptember 10.

Igen tisztelt Uram!

Milyen nagy baj az, hogy az idén nem találkozhattunk egymással! A jövő évben talán lehetséges lesz, hogy mi valamivel korábban jöjjünk ide a városból és akkor, remélem, végre oly szerencsések leszünk, hogy Malthusné asszonyt és Önt itt vendégül fogadhatjuk.

Ezen a vidéken általában azt tartják, hogy már nagyon régen nem volt szebb nyár mint az idei. Az eső, amelyből határozottan kevés volt ugyan, éjszakára rendszeren megjött, az utána következő nappalok pedig nagyon szépek voltak. Annyira vágyódtunk a kellemes időjárás élvezésére, hogy vendégül itt tartózkodó majd egyik, majd másik barátommal folytonosan a szabadban voltunk, hol sétáltunk, hol pedig kilovagoltunk. Ez azután annyira lefoglalta minden időmet, hogy még annyira sem jutttam olvasáshoz vagy tanulmányozáshoz mint Londonban. Mielőtt idejöttem volna, gyakran találkoztam Grenfell úrral,¹ aki nagyon erősen kikelt a Bank dolga, valamint amaz előnyös üzletek ellen, amelyeket a Bank a kormánnyal mindig kötött, akár a nemzeti tartozás ügyének intézését, akár a bélyegekért eddig fizetett átalányt, akár végre azt a kompenzációt vesszük tekintetbe,

¹ Grenfell Pascoe a „Bullion Committee“ tagja Wilberforce elszánt híve az emancipáció kérdésében. A parlamentben előterjesztett indítványai a Bank of England tárgyában, Ricardo „Economical and secure Currency“-jéhez fűzött appendixben található (Wks. 451. o.), amely röpirat, amint azt a szerző is bevallja (395. o.) neki sokat köszönhet.

amelyet a kormány a Banknak átadott és átlagosan óriási letétek fejében a Banktól kölcsön alakjában kapott. Én teljesen osztom az ő felfogását, sőt még jóval tovább megyek mint ő. Véleményem szerint a Bankot teljesen felesleges intézménynek kell tekintenünk, amely meggazdagszik azokból a nyereségek-ből, melyek tulajdonkép a közönséget illetik. Nem tehetek róla, de én a papírpénz kibocsátását olyan jognak tartom, amely kizáróan csakis az államot illetheti meg. Ezt a jogot én úgy tekintem, mint a pénzverés jogának egyik ágát. Ha az emberek helyesen fognák fel a folyópénz elveit, akkor meggyőződésem szerint megbízottak rendeltetnének ki, akik függetlenül minden miniszteriális ellenőrzéstől, egyedül volnának jogosítva papírpénz kibocsátására. Ily eljárás mellett, azt hiszem, két-három millióra menő nyereség volna biztosítható a közönség számára, emellett pedig meg volnánk védve a vidéki bankok visszaélései ellen, amelyekből igen sok baj ered az ország egész területén. Az említettem megbízottak kezelnék a nyilvános adósságot is és ugyancsak ők működnének mint a különféle közhivatalok bankárjai. Azt a tizenegy milliót, amennyire az állami letétek átlagosan rúgnak, kincstári utalványokba fektethetnék bele, amelyek egy része szükség esetében mindenkor el volna adható. Ezt az én tervemet egész terjedelmében természetesen csak 1833-ban lehetne végrehajtani, amikor a Bank szabadalma lejár. De az ilyen nagy kérdéseken mindig jó idejekorán gondolkodni, mert na nem oldhatjuk is meg őket rögtön, legalább tisztába jöhetünk velük. Ha végig olvassuk a parlament elé időnként terjesztett jelentéseket, akkor könnyen meggyőződhetünk róla, hogy a Bank óriási nyereségekhez jutott. Alig tévedek, ha azt hiszem, hogy ezek a nyereségek együttvéve majdnem felérnek a Bank alaptőkéjével. A Bank a maga szabadalma értelmében arra van kötelezve, hogy a nyereséget évenként kiossa és hogy számadásait a részvényeseknek bemutassa; de a Bank igazgatósága, úgy látszik, nem sokat törődik a törvényekkel. Mindig élvezettel látom, ha valaki támadást intéz a Bank ellen; ha volna elég bátorságom, magam is részt vennék az ilyen támadásokban.

Noha az utolsó időben különösen ez a dolog járt az eszemben, mégis érdeklődtem a mi régi kérdésünk iránt, nevezetesen ama kérdés iránt, hogy a nyerstermény magas ára előnyös avagy

hátrányos-e. Ha egyet tudnék érteni Torrens úrral abban, hogy az ilyen magas árral mindig az árúcikkek árának emelkedése jár együtt, és ha azt hinném, hogy az ilyen áremelkedés nem akadályozná meg az idegen országokkal folyó rendes cserét, akkor természetesen én is elfogadnám Önnek azt az állítását, hogy ily általánosan magas árak mellett a mi cikkeink bizonyos adott mennyiségeért több idegen cikket kaphatnánk cserében. Amde én először is nem fogadhatom el azt az állítást, hogy a gabona árának emelkedése kövekeztében a többi cikkek ára is emelkednék; másodszer pedig azt tartom, hogy amennyiben a cikkek ára csakugyan emelkednék, a magasabb ár mellett csak nagyon kevés cikket ajánlhatnánk fel az idegeneknek hasonló mennyiségben cserére. Ha pedig mi kevesebbet adunk el önekik, akkor kevesebbet is vásárolhatunk ö tőlük, kereskedelmünk tehát egészben véve csorbulna. Én igenis nagy előnyökkel látom együttjárni az árak általános alacsonyosságát, de semmi előnyt sem látok a magas árakban. Úgy látszik, erre a kérdésre nézve sohasem leszünk egymással egy véleményen. Remélem, hogy Ön szorgalmasan dolgozik és hogy ebben az évben olvashatunk majd valamit az Ön tollából. Nagyon kíváncsi vagyok egy éppen mostanában hirdetett röpiratra, amelynek címlapján az Ön neve is említve van.

Váltig híve
Ricardo Dávid.

. . . . Vajjon látta-e Ön már Say úrnak *Catechisme d'Économie Politique* című könyvét? Kissé enyhítette ugyan, de nem küszöbölte ki teljesen a kifogás alá eső meghatározásokat.

Jegyzet. A Ricardo és Say J. B. között folyt levelezés közölve van az utóbbinak *Oeuvres Diverses* című könyvében, amely Comte Ch., Daire és Say Horace jegyzeteivel ellátva, az ő halála után jelent meg (Guillaumin, 1848.) Say J. B. (született 1767-ben) egy hugenotta származású lyoni kereskedőnek volt a fia. Fiatal korában Horace testvérével együtt Londonba került, hogy ott az üzletet megtanulja. E városban sok egyéb dolog között nagyon meglepte őt, hogy croydoni házigazdája befalaztatta a lakás egyik ablakát olyvégből, hogy kikerülje az ablakokra kivetett adót. Miután megismerkedett az angol nyelvvel és az angol szokásokkal, 1789-ben visszatért Franciországba, ahol egy életbiztosító társaságnál nyert alkalmazást. A társaság intézője (Clavière) kölcsönadta neki a *Wealth of Nations* című könyv egy példányát, amely

munka akkor még nem volt lefordítva, francia nyelvre. E könyvnek elolvasása után, épúgy, mint tíz évvel később Ricardo, egész életét a közgazdasági tudományoknak szentelte. Az 1792. évben a forradalmi hadseregben katonai szolgálatot teljesített, majd otthagyta a kereskedői pályát és újságíró lett. Alapvető könyve, *Le Traité de l'Économie Politique*, 1803-ban jelent meg. Mivel független szelleme nem engedte, hogy Napoleonnak kedvében járjon, kénytelen volt új pályáját elhagyni és régi hivatásához visszatérni. Üzleti utazásában eljutott Genovába, ahol megismerkedett Neckerrel, Stael aszonynyal és Constant Benjaminsal. Franciaországba (Auchy-ba, Pas de Calais) visszatérve, gyapotfonó gyárat állított fel, amely vállalatától 1813-ban mérsékelt vagyonnal vonult vissza. A béke helyreállása után a kormány Angolországba küldte, hogy ez szág gazdasági állapotát tanulmányozza és róla jelentést tegyen. Ricardo, Bentham és más közgazdasági frók itt nagyon szívesen fogadták. Párizsba visszatérve, büszkén beszélt el hallgatóinak a *Conservatoire des Arts et Métiers* nevű intézetben, hogy a glasgowi tanárok Smith Ádám székébe ültették. Tanítással és irodalmi munkával eltöltött élet után meghalt Párizsban, 1832. november 15-én.

Ricardo 1815. augusztus 18-án levelet írt neki Gatcomb Parkból, amelyben köszönetet mondott neki *Catechisme de l'Économie Politique* című könyve (első kiadás) egy példányának megküldéséért. Nagyon dicsérte ugyan a könyvet, de nem hallgatta el, hogy véleménye szerint Say még most sem különbözteti meg egymástól elég világosan az *érték* és a *hasznosság* fogalmát. Kétségtelen, úgy mond, hogy valamely jószágoknak csak akkor lehet *értéke*, ha *haszna* is van, de ennek az értéknek egyetlen helyes mértékét csakis a jószág termelésének *nehézségében* kell keresnünk. „A leggazdagabb ember az, aki a legtöbb értékkel rendelkezik és aki ez értékek cserébe adása útján képes arra, hogy megszerezze magának nem ugyan azokat a dolgokat, amelyeket ő maga és mindenki más a legkívánatosabbaknak tart, s amelyek oleső áron kaphatók, hanem azokat, amelyeket csak nehezen lehet termelni s amelyek épen azért drágák. Az embert nem vágyainak mérséklése teszi gazdaggá, hanem a birtokában levő jószágok mennyisége“. Ricardo felfogása szerint Say többször azt is elfelejtette, hogy valamely gyáros tőkájének növekedését nem lehet egészen biztosan pénzben felbecsülni, ha csak tekintetbe nem vesszük a pénz értékének változását is. Ricardo így fejezi be levelét: „Az az élvezet, amelylyel jó közgazdasági munkákat olvasni szoktam, egy cseppet sem csökken, amióta Önnel találkoztam. Ha írni tudnék, magam is minden időmet oly kérdések megvitatásának szentelném, amelyek véleményem szerint még nincsenek eléggé tisztázva. De noha jól ismerem gyengeségemet, mégis csak megírtam azt a kis füzetet, amelyet Önnek megküldtem, és nagyon örülnék, ha közölné velem véleményét arról a tanról, amelyet ebben a füzetben a földjáradékról és a nyereségkulesről Malthusszal ellentétben felállítottam. Azt hallom Mill úrtól, hogy hazámban többen azért nem értik meg könyvemet, mert nem fejtettem ki benne véleményemet kellő terjedelmességgel. Mill úr épen azért arra buzdít engemet, hogy újra kezdjem a dolgot és elejétől végig hosszasan fejtssem ki nézeteimet. Én azonban attól tartok, hogy nem volna elég erőm ily vállalkozás-

hoz". (*Oeuvres Diverses* de Say, 409—11. l. Ricardo angol nyelven írt ugyan Saynek, de a kiadók itt is, úgy mint más helyen, csak francia nyelven közlik leveleit).

Az itt említett levélre Say (411—13. l.) 1815. december 2-án következőképp felelt: „Ön és én szerencsére olyan dolgokkal foglalkozunk, amelyek nemcsak a jelen pillanatra, hanem minden időre tartoznak. Ezek a dolgok bizony nem valami örvendetések, noha nincsen hiány az ünnepegekben, amelyekkel azt akarnák a népekkel elhitetni, hogy csakugyan boldogok“. Majd az érték kérdésére térve át, azt mondja, hogy ő a hasznosságot *nem* mondta az érték mérőjének, hanem úgy akarja érteni a dolgot, hogy „az az érték, amelyet az emberek valamely tárgynak tulajdonítanak, annak a hasznosságnak a mértéke, amelyet az illető tárgyban találnak“. Még kevésbé akarta ő fenntartani a stoikusoknak azt a tanftását, mely ezerint „a gazdagságot annál nagyobb, mennél kevesebb az igény“, hanem csak annyit mondott, hogy az ember akkor gazdagabb, ha mindazok a dolgok, amelyeket őhajt (bármifélek legyenek is), nem drágák, hanem olcsók, és akkor volna a leggazdagabb, ha valamennyi dolog minden költség nélkül állna rendelkezésére. Elismeri különben, hogy Ricardonak igaza van abban, amit a gyáros tőkéjének növekedéséről mond; igéri egyszermind, hogy a Ricardo ajánlotta megszorítást fel fogja venni könyvének újabb kiadásába. A Malthus és Ricardo között fenforgó vitában, úgy, mond, nehéz neki pártállást foglalni, mert ő a maga részéről a nyereség kérdésében nem hagyhatja figyelmen kívül „az embernek azt a képességét és ipari ügyességét, amely akár a föld, akár a tőke hozadékának tulajdonkép való megteremtője.“ Azt a nyereséget, amely pusztán a földben vagy a tőkében úgyszólván benne rejlik, ő a maga részéről jelentéktelennek tartja, a jelzett forrásból eredő nyereséghez képest. Mindamellett, így folytatja, nem meri a maga véleményét erőszakolni, hanem inkább bevárja majd Ricardo bővebb fejtegetését a tervbe vett nagyobb munkában. A levél vége ekkép szól: „Mennyire irigylem Önt, hogy nyugodtan foglalkozhatik közgazdasági tanulmányokkal Gatcomb Parkban levő szép magányában! Sohasem felejttem el azokat a, sajnos, csak nagyon rövid pillanatokot, amelyeket ott töltöttem, sem azt a nagy élvezetet, amelyet nekem az Önnel való beszélgetés nyújtott“.

XXXVI.

Igen tisztelt Uram!

Midőn a termelés könnyűségéről szólok, nem csupán a talaj termékeny voltára gondolok, hanem arra az ügyességre, gépezetre és munkára is, amely a föld természetes termékenységgel összekapcsolódik. Nem következik tehát szavaimból, hogy mivel Otahaitában bőven van termékeny föld, a nyereségkulcs ott a legmagasabb, mert meglehet, hogy az ügyesség és a munka csökkentésének eszközei, amelyekkel mi itt Európában dolgozunk,

nemcsak kiegyenlítik, hanem még meg is haladják Otahaité természetes előnyeit. A kérdés ekkép áll: Ha Angolország ügyességének és tőkájének egy része Otahaitében olyvégből nyerne alkalmazást, hogy vele 100.000 quarter gabonát termesszünk, akkor vajjon az ilyen tőkét alkalmazó emberek nem jutnának-e nagyobb nyereséghez Otahaitében, mint ha ugyanazt a tőkét ugyanarra a célra itt Angolországban alkalmaznák, és vajjon a földjáraadék nem volna-e alacsonyabb ott, mint itt? Annyit mindenesetre el kell Önnök ismernie, hogy a gabonának az a mennyisége, amelyet a tőkének bizonyos meghatározott mennyiségével elő lehet állítani, feltéve, hogy az alkalmazott ügyesség egyenlő, okvetetlenül nagyobb ott mint itt, mert ha nem így volna, akkor semmi értelme sem volna a talaj nagyobb termékenységének. El kell ismernie továbbá azt is, hogy a földjáraadék a hozadék bő kulcsa dacára, abban az arányban lesz alacsony Otahaitében, amilyen arányban termékeny az ottlevő föld és amilyen arányban mondható ez a föld terjedelmesnek a lakosság számához képest. Ha tekintetbe vesszem azt a felületes szántást, amellyel Otahaité lakosai a maguk földjét ma művelik, akkor nagyon jól *meg tudom érteni*, hogy ez a lakosság épen elegendően nagy számu lehet arra, hogy az egész földet művelés alatt legyen kénytelen tartani, és hogy ennek következtében ott földjáraadékot is kell viselni. Ámde küldjünk csak oda száz európaít, akik sokkal jobban értik a gazdálkodást és magukkal viszik a mi javított eszközeinket is, akkor ennek az lesz a rögtön beálló következménye, hogy ott a földnek háromnegyed része a lakosságra nézve legalább egy bizonyos időre haszonnélkülivé válik, mivel már a föld egy negyed részén is több élelmiszert lehetne termelni, mint amennyit az egész lakosság elfogyaszthat. Azt kérdezem már most, vajjon lehetséges-e, hogy valamely országban a földnek háromnegyed része a megművelt állapotbel a természetes állapotba menjen át anélkül, hogy ennek a földjáraadék leszállása ne volna a következménye? Ha a földre mutatózó kereslet kisebb, akkor nem szükségkép esik-e földjáraadék? Ha Ön erre nemmel felel, akkor mi értelme van annak a tételnek, mely szerint az érték a kereslet s a kínálat egymáshoz való viszonyától függ? Tegyük fel most, hogy Angolország volna abban a helyzetben, aminőt Otahaitében elképzeltem. Ez valósággal így is van, mert hiszen Angolországban az összes föld vagy

legalább is a legtöbb föld csakugyan művelés alatt áll. Tegyük fel továbbá, hogy van valahol egy előttünk teljesen ismeretlen ország, amelynek a földművelésben való ügyessége és alkalmazott eszközei oly mértékben haladják meg a mieinket, mint meghaladják ma a mieink az otahaitiaiékét. Ha ebből az ismeretlen országból száz ember jönne el hozzánk és magával hozná ügyességét, eszközeit stb, akkor nem ugyanaz volna-e a következménye, mint amilyent az imént leirtam? Már pedig a szerszámoknak minden javítása azt idézi fel kicsinyben, amit itt feltételesen festettem nagyban. Nem tudom tehát megérteni, hogyan állíthatja Ön, hogy általában mindenütt, ahol a föld csak korlátoltan áll rendelkezésre, a földön való termelés könnyüségé túlnyomó részben földjáradékká válik, továbbá hogy valamely ország talajának termékenysége akkora lehet, hogy nem nyolc- vagy tizszeres, hanem hatvanszoros termést ad, azért ott a tőkéből eredő nyereség mégis lehet csak hat százalék, a munkabér pedig névleg is, valósággal is mégis alacsonyan állhat. A föld, épúgy, mint bármely más dolog, a kereslet arányában esik vagy emelkedik, minden javítás, amely azt teszi lehetővé számunkra, hogy kevesebb földön ugyanakkora mennyiséget termeljünk, vagy, ami egyre megy, hogy ugyanazon a földön többet termeljünk, nem fokozhatja a földre vonatkozó keresletet és épen azért nem emelheti a földjáradékot.

Nem értem tisztán a gazdálkodás termelékenysége és a tőke termelékenysége között való különbséget, amelyet Ön oly nagyon fontosnak tart. Minden gép, amely a munkát csökkenti, fokozza a gazdálkodás termelékenységét, de épúgy fokozza a tőke termelékenységét is. Angolország a maga gépeivel és bizonyos adott tőkével nagyobb valóságos és tiszta hozadékot érhet el, mint Otahaité ugyanavval a tőkével, de gépek nélkül, akár ipari, akár mezőgazdasági termékekről legyen szó. Nagyobb hozadékot ér el már azért is, mert kevesebb munkást kell alkalmaznia ugyanakkora termés nyerésére. A szorgalom termelékenyebbé válik, de ugyancsak termelékenyebbé válik a tőke is. Felfogásom szerint az egyik a másiknak szükségkép való következménye. A vélemény, amelyet én állítottam fel, Ön pedig tagad, azt mondja, hogy a szorgalom hozadéka a társadalom haladásával, tekintet nélkül az ügyesség fokozódására és a gépekben tett javításokra, amely-

nyiben a földről van szó, állandóan csökken és hogy ennek következtében: a tőke is kevésbé termelékennyé válik. A hozadéknak ez a csökkenése előnyös az összes földtulajdonosokra nézve, de ennek az előnynek árát a kézművesek adják meg, akik közé számítani a bérlőket is, először azért, mert a részükről előállított jószágok csereértéke a gabonához képest kisebb lesz, mint volt korábban, másodszer azért, mert a munka ára növekedvén, a termelés költsége is növekszik.

Ezt a levelet majd Londonban adom postára, ahová holnap néhány napra bemegyek. A magam összefüggéstelen és kúszált stílusában papirosra vetettem nézeteimet a bank nyereségéről és a tisztán csak papírra alapított valuta előnyeiről. De avval, amit írtam, sebcgysem vagyok megelégedve és így nem is gondolok arra, hogy közvétegyem. Különben az egész még egy füzetre sem való. Grenfell úr, azt hiszem, nagyon szeretné, ha valaki írna a Bankról, még mielőtt a parlament összeül. Én magam is nagyon szivesen látnám, ha valaki erre vállalkoznék.

Mindig örömmel hallom, hogy Ön valamit sajtó alá készít, mert ha nem osztom is mindenben az Ön felfogását, mégis meg vagyok győződve, hogy Önnek minden sora csak előbbre viszi azt a tudományt, amely iránt én annyira érdeklődöm. Még jobban örülnék, ha felfogásunk között nem volna oly lényeges különbség. Ha én nagyon is elméleti alapon állok, (magam is azt hiszem, hogy túlságosan theoretikus vagyok), Ön viszont mindent nagyon is praktikus szempontból néz. A közgazdasági tudományban oly sok kombináció és oly sok ható ok forog fenn, hogy mindig veszelyes egy bizonyos elmélet támogatása végett a tapasztalatra hivatkozunk, hacsak egészen biztosak nem vagyunk benne, hogy tisztán látjuk a változatos eltéréseknek valamennyi okát és helyesen becsüljük fel ez okok hatásait. Whishaw és Warburton urak néhány napig Smith urnál tartózkodtak. Én sajnálatomra akkor nem voltam otthon és így csak nagyon keveset érintkezhettem velük. Tegnap együtt ebédeltem Whishaw úrral, azt mondta, hogy éppen elhagyni készül Smith urat . . .

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

1815. október 7.

XXXVII.

(Ez a levél nincsen keltezve, de hozzá van kötve az előző levélhez.)

1815. október 3.

Igen tisztelt Uram!

Egy számadás fekszik előttem arról a tőkéről, amelyet egy 200 acre területű essexi bérelt gazdaságba tényleg befektettek. Ez a tőke 3433 font sterling-re, vagyis acre-neként 17 font sterling-re rúg, amely összegből mindössze csak 1100 vagy 1200 font sterling olyan természetű, hogy nincsen alávetve az érték ugyanolyan változásainak, mint maga a föld terméke, mert 2200 font sterling vetőmagba, a munkabérekre adott előlegekbe, lovakba, élelmiszerekbe, takarmányba stb. van befektetve. Ha tehát a földből nyert termés pénzbeli értéke a termelés könnyüségé következtében leszállna, akkor szükségkép egyre nagyobb arányban kellene állnia a földbe befektetett tőke egész pénzbeli értékéhez, mert az acre-enként való átlagos termés nagy mértékben növekednék ugyan, de egyszersmind a pénzbeli érték csökkenése épúgy beállna a tőkére, mint a termésre nézve, eszerint tehát nem állhat meg az, hogy a földjáradék, a nyereség és a munkabér egyszerre és egy időben valósággal leszállhatna.

A magas és az alacsony munkabér hatását a nyereségre én mindenkor tisztán láttam magam előtt: Mindaddig, amíg a népesség oly mértékben nő, hogy a szintén megnövekedett tőke alkalmazást nyerhet, a munkabér emelkedik és aránylag nagyobb részt foglalhat le az egész hozadékból. Ez azonban csak akkor következhetik be, ha a tőke szintén növekedik, és azért semmi köze sincsen a termelés körül elért újabb könnyűségekkel. A munkabér nem függ a jószágnak attól a mennyiségétől, amelyet egy napi munkával elő lehet állítani, és azért, nem tehetek róla, de teljesen tévesnek kell tartanom Önnek azt az állítását, mely szerint ha a termelés könnyüségé annyira nő, hogy egy napi munkával 2 mértékegység gabona, posztó és gyapot helyett 4 mértékegységet lehet előállítani, ennek az volna a természetes következménye, hogy most már nem 2, hanem 4 mértékegység gabona, posztó és gyapot válnék egyenlő értékűvé egy napi munka ára-

val. Én ellenkezően úgy látom a dolgot, hogy abban az esetben, ha egy napi munkával nem 4, hanem 10 mértékegységet lehetne termelni, a munkabérek mégsem emelkednének és a munkás nem kapna nagyobb részt a gabonából, posztból és gyapotból, kivéve azt az esetet, ha a megnövekedett hozadék egy része tőke gyanánt nyerne alkalmazást. Ebben az esetben pedig a munkabér emelkedése a munkára mutató új kereslettel állna arányban, semmiesetre sem a termelt jószágok mennyiségének növekedésével. Ezt a növekedést teljesen és kizáróan csakis a tőke tulajdonosa élvezné és ha ő az egész megnövekedett hozadékot maga használná fel családjában, anélkül, hogy tőkét növelné, akkor a munkabérek a korábbi fokon maradnának, a termelés nagyobb könnyűsége semmiféle hatással sem volna rájuk.

Nem érthetek egyet Önnek avval az állításával sem, „hogy a tőke nyereséges alkalmazásának lehetősége sohasem járhat együtt a tőke és a hozadék bőségével s a lakosság állandóságával, tekintve, hogy a dolgok illető állapotok szükségkép a munka valószínűsítésének emelkedését vonná maga után.“ Felfogásom szerint ugyanis a munkabérek emelkedése semmiképp sem szükségszerű következménye a tőke és a hozadék bőségének, mert hiszen együtt járhat a gabona megszerzése újabb könnyítésével, ebben az esetben pedig a munkabérek, még ha emelkednének is, nem csökkenének a nyereséget, csak alacsonyabb fokon tartanak, mint amekkorát különben elért volna. Abban az esetben, amelyről a múltkor beszélgettünk egymással, ha t. i. minden úrinő maga készítené cipőjét, annak a tőkének egy része, amelyet most a cipőkészítők saját mesterségükre fordítanak, valami más alkalmazást nyerne. Ugyanaz a munka valamely más oly tárgyak készítésére fordíthatnák, amelyek ama cipőkészítő úrinőknek kívánatosak, akik most már képesek is, hajlandók is volnának megszerzésükre azon megtakarítás alapján, amely munkájuk hasznos alkalmazásának volna a következménye. Nagy különbség van a tőke felhalmozódásának közönséges következményei között és a között, hogy ugyanazt a tőkét eredményesebben lehet-e felhasználni. Az elsővel rendszerint a munkabér emelkedése és a nyereség csökkenése jár együtt legalább egy időre, holott a második határtalan ideig is fennállhat anélkül, hogy hasonló következményt volna maga után. Abban az esetben, ha nagy javítások történ-

nek a gépek körül, a tőke felszabadul más fajta alkalmazások számára és felszabadul egyszersmind az ilyen alkalmazásokban szükséges munka is, nem áll tehát elő kereslet újabb és több munkára, kivéve azt az esetet, ha a javítás következtében fokozódott termelés újabb tőkefelhalmozást szül, ekkor pedig a munkabérekre gyakorolt hatást nem ugyanazon tőke jobb alkalmazásának, hanem a tőke felhalmozásának kell betudnunk. Ha a népesség szaporodása feltartóztatnánk és egyszersmind a tőkefelhalmozás tovább is tartana, akkor az Ön részéről említett hatások kétségkívül bekövetkeznének, de okukat abban kellene keresnünk, hogy a munkakereslettel nem állna szemben megfelelő kínálat, a hatást a felhalmozódásra kellene visszavezetünk, amely oly erővel működne, hogy a termelés könnyebbsége csak igen kis mértékben korlátozhatná, de ez a hatás semmiesetre sem volna magának a könnyebbségnek következménye.

Annyi áll, hogy a nyereségkulcs attól függ, vajjon a tőkét a nyereséggel járó alkalmazás lehetőségéhez mérve, szűken avagy bőven kínálják-e, ez a lehetőség pedig, ahogy Ön mondja, a kínálat és kereslet közönséges elve szerint növekedhetik vagy a tőke kevesbedése, vagy a tőke piacának kiterjedése következtében. A mi vizsgálódásunk valósággal a körül a kérdés körül forog, hogy miféle okok idézik fel a tőke piacának kiterjedését. Az én felfogásom szerint emez okok közül a legerősebben ható, egyszersmind az egyetlen tartósan ható a táplálék viszonylagos értékének csökkenése. Ön némi engedményt látszik ugyan tenni abban az irányban, hogy a keresletet a termelésre való képesség szabályozza, de azért még nagyon messzire van az én felfogásom helyességének elismerésétől. Remélem, hogy ebben a hónapban még lesz találkozásunk egymással, ma azonban még nem tudom megmondani, hogy távozhatom-e Londonból.

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

XXXVIII.

London, 1815. október 17.

Igen tisztelt Uram!

Ricardo asszony velem együtt nagyon sajnálja, hogy Malthusné asszony nem jöhet el hozzánk Önnel együtt Gatcombba. Pedig nagyon szerettük volna megmutatni neki a vidék szépségeit. Majd ha eljön hozzánk, ne felejtse el magával hozni puskáját. Én magam ugyan nem vagyok vadász, de rajta leszek majd, hogy Ön ott a lehető legjobb alkalmat találja a vadászásra.

Igazán nagy hálára vagyok lekötelezve Ön iránt, azért a szíves figyelemért, amelyet kéziratomnak szentelt. Én magam teljesen tisztában vagyok vele, hogy stilusom és az anyag elrendezése bizony nagyon tökéletlen, de hát ezek olyan fogyatkozások, amelyeket talán sohasem fogok elkerülni tudni. Ami tőlem telik, rajta leszek, hogy stilusom elérje legalább azt az alacsony mértéket, amellyel Ön összeméri. Mert hát az mégsem járná, hogy most, amikor már több gyakorlatom van, még rosszabbul irjak, mint korábban.

El voltam rá készülve, hogy Ön nem fog teljesen egyetérteni avval a javaslatommal, mely szerint a fémek teljesen ki volnának zárandók a forgalomból. Azt hiszem azonban, hogy ellenvetéseit nem lesz valami nagyon nehéz megcáfolnom. Ön attól tart, hogy érepcéző forgalma nélkül nem tudnók előteremteni azt a nagy mennyiségű nyersaranyat, amelyre az államnak esetleg szüksége lehet. A tények azonban ennek ellenkezőjét bizonyítják, mert hiszen volt rá eset, hogy igenis előteremtettük a megkívánt nagy összegeket olyankor is, amikor a fémpénz teljesen ki volt üzve a forgalomból. Történt pedig ez a peninsularis háború egész tartama alatt. Az Ön ellenvetése csak abban az esetben volna jogosult, ha a Bank az én rendszerem szerint kevesebb aranyat tarthatna kincstárában a közönség igényeinek kielégítése végett. Valósággal azonban a különbség csak abban volna, hogy a Bank kincstára az egyik esetben csakis kivert aranyból-ezüstből, a másikban pedig veretlen fémekből állna. De ha a Bank a maga jegyeit kívánatra feltétlenül beváltaná, akkor a folyópénz mennyisége akár az egyik, akár a másik rendszer szerint csökkene, mihelyt az

arany s az ezüst értéke emelkednék. Amaz ellenvetés tehát egyformán felhozható minden beváltható folyópénzzel szemben, akár vert pénzzel, akár nyersarannyal történik a beváltás, és nem szól erősebben az egyik, mint a másik rendszer ellen. Abban egyetérttek Önnel, hogy egészben véve az ezüst jobb volna értékmérőnek mint az arany, kivált ha a forgalomban csakis papírpénzt használnánk. Ebben az esetben ugyanis elesnék az az ellenvetés, hogy az ezüst nehézkesebb mint az arany.

Ugy látom, nem fogtam fel egészen helyesen azt, amit Ön az Otahaitéban eredő nyereségekről mondott, de azért még mindig igen nagy eltérés forog fenn közöttünk. A legteljesebben s a legvilágosabban megengedem, hogy minden olyan ok, amely a tőke mennyiségének csökkenését idézi fel, csökkenti egyszersmind a nyereséget is, de fenntartom másrészt azt az állítást, hogy a tőkére irányuló keresletet, bármily bőven áll is a tőke rendelkezésre, némiképp tartósan csakis az élelmiszereknek s a munkának viszonylagosan magas ára csökkentheti, továbbá, hogy a nyereségkulcs nem száll le szükségkép, ha a tőke mennyisége növekszik, mert hiszen a tőke keresletének nincsen határa és ezt a keresletet ugyanazon törvény szabályozza, mint magát a népesség növekedését. Mindkettőt, t. i. a népesség és a tőke szaporodását, feltartóztatja az élelmiszerek árának emelkedése, amellyel szükségkép együtt jár a munka értékének növekedése. Ha ilyen emelkedés és növekedés nem léteznék, akkor vajjon mi akadályozhatná meg mind a népességnek, mind a tőkének határtalan növekedését? Feltétlenül elismerem ugyan a kínálat és kereslet nagy elvének hatásait, de a szóban forgó esetben azt tartom, hogy a kereslet ugyanabban a mértékben növekednék, mint a kínálat, ha az élelmiszerek és a nyersanyagok rovására nem forog fenn nehézség. Helyesen jegyzi meg Ön, hogy a föld termékenysége lényeges oka a magas földjáradéknak és hogy a terméketlenségből szükségkép alacsony földjáradék származik, bármily csekély volna is a gabona mennyisége. Egyetérttek Önnel abban is, hogy oly országban, amelyben csak 100.000 acre föld áll rendelkezésre, legyen bár ez a föld a lehető legjobb minőségű, ha a népesség száma és a tőke mennyisége az ország termőképességének legszélső határáig emelkednék, a tőkéből eredő nyereség, valamint a munkabér is egyformán nagyon alacsony volna, noha bizonyos adott tőkének és

a szintén beleértett földjáradéknak hozadéka 100%-ra rúgna. Kérdezem azonban, vajjon ha a mondott ország termését valamely csoda következtében egyszerre megkétszerezni lehetne, a haszonbérék maradhatnának-e oly magasak, aminők korábban voltak, avagy volna-e rá lehetőség, hogy még emelkedjenek is? Jól megjegyzem, mi itt a közvetlen hatásokról beszélünk, nem pedig a legvégsőkről. Az ügyesség fokozódása és a gépeknek javítása 1000 év múlva talán a föld tulajdonosának lesz az előnye, de legalább még 900 évig a bérlő javára szolgál.

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

Annyira el voltam és vagyok foglalva, hogy jövő péntek előtt semmiesetre sem térhetek vissza Gatcombba.

XXXIX.

London, 1815. október 17.

Igen tisztelt Uram!

Levelem már a postára volt küldve, amikor megkaptam Önnek tegnapról keltezett sorait. A küldött csomagot sértetlenül megkaptam. Nagyon sajnálom, hogy annyi baja volt vele.

A Bankra vonatkozó nézeteim teljesen a jövőnek szólnak. A forgalomban levő bankjegyek visszafolyása az utolsó időszakban nagyobb volt, mint bármikor korábban. A kimutatás itt nincsen kezemben, de azt hiszem, hogy a bankjegyek forgalma (1815-ben) 28,000.000-ra vagy még többre emelkedett.

Nem szabad hallgatnunk az üzlet élénk vagy lassú menetéről szóló hírekre. Annyit bizonyosnak tartok, hogy az állam bevétele az utolsó negyedben szokatlanul nagy volt, ami semmiesetre sem lehet hanyatló üzletnek a jele. Minthogy Ön elismeri, hogy az eladók vesztesége a vevők nyeresége, úgy látom, Ön nagyon is nagy hatást tulajdonít a nyerstermények esésének, amely az utolsó időben bekövetkezett. Abból, hogy az árak alacsonyak, még nem következik, hogy a termelés ellankad. Ha a pénz értéke igen erősen leszállna, de egyszersmind az ország jóléte jelenté-

kenyen emelkednék, akkor vajjon a termelés nem fokozódnék-e, noha az árak hanyatlanának?

Azt, hogy a földből eredő nyereség emelkedhetik, ha a népesség gyorsabban nő, mint a tőke, nem akarom feltétlenül tagadni. De ebben az esetben a nyereségnek csak bizonyos foglalkozásban mutatkozó és csak korlátolt ideig tartó részleges emelkedése forogna fenn, ami egészen más valami, mint a nyereségnek valamennyi gazdasági-ágban beálló általános emelkedése. Ennek elismerése tehát nem érinti az én elvemet.

Váltig őszinte hive
Ricardo Dávid.

Bocsánatot kérek, hogy kétszer is irok egy napon.

XL.

Gatcomb Park, 1815. december 24.

Igen tisztelt Uram!

E levelemmel arra akarom emlékeztetni, hogy Ön egyszer azt a bizonyossáig menő reményt keltette bennem, hogy szerencsésletni fog itt látogatásával. Még utolsó találkozásunk alkalmával is azt ígérte Ön, hogy szünidejének egy részét, hacsak lehet, nálunk fogja eltölteni. Az időjárás kedvező, én pedig csakúgy óhajtanám Önt itt látni, mint mindenkor. Jöjjön tehát hozzánk és élvezze dombjaink tiszta levegőjét. Ne aggódjék, azon, hogy látogatása nálunk feltartóztatathatná Önt valamely oly munkájában, mellyel most talán el van foglalva, mert ha kívánja, nálunk is annyi időt szentelhetne zavartalanul akár az írásnak, akár az olvasásnak, amennyi tetszenék.

Elveszett kéziratom megkerült. Mill úr azt ajánlja, hogy közrebocsássam, de szükségesnek látná, hogy bevezetést is írjak hozzá és az egészet fejezetekre osszam. Egyszer már majdnem el akartam dobni, de ujabban ismét dolgoztam rajta és noha nem tudom olyan formába önteni, amellyel magam is meg volnék elégedve, mégis azt hiszem, hogy most jobb, mint amikor Ön elő-

szőr látta. Most már nincsen kizárva, hogy csakugyan elhatározom magamat e munkám kiadására.

A minap jelen voltam a Bank ülésén. Egyáltalában nem volt szándékom felszólalni, de valaki oly helytelenül okoskodott és annyira eltért a szóban forgó kérdéstől, hogy mágis indítatva éreztem magamat a felszólalásra. Talán öt vagy tíz percig beszéltem nem csekély izgatottságban, mégis anélkül, hogy valami szembezőkő badarságot mondtam volna. Az a baj, hogy akár írásban, akár élőszóval nagyon is tömören beszélek. A legnehezebb anyagból is annyit szoktam mennél kevesebbet szóba beleszorítani, hogy a legtöbb olvasó nem érti meg beszédemet. A Chronicle, ugy látom, a maga felfogása vagy hallomása szerint közli beszédemet, de bizony egészen mást mond, mint amit én mondtam vagy mondani akartam. Célzás történt az arany-kérdésre és valaki azt mondta, hogy már rég megjósolták, hogy a Bank igazgatói, ha vissza akarnának élni papírpénzt kibocsátó jogukkal, a legnagyobb bajba keverhetnék az országot. Eddig persze ilyen baj még nem fordult elő. Erre én azt jegyeztem meg, hogy a baj be nem következése még semmikép sem bizonyítja a rendszer jóságát, hogy az előttem szóló csak a Bank igazgatóinak becsületességét ismerte el mondásával, amihez én magam is a legnagyobb készséggel csatlakozom, de, így mondám, ha az igazgatók gazemberek volnának, bizony megvolna rá a hatalmuk, hogy bajt okozzanak. Még egyszer kijelentettem ugyan, hogy teljesen bízom az igazgatók becsületességében, de nem hagytam szó nélkül azt, hogy vannak a rendszernek olyan részei is, amelyekkel lehetetlen egyetértenem, stb. stb. Ez természetesen egészen más, mint amit a Chronicle közöl, azt hallom azonban, hogy az újságírók teljesen ki voltak zárva a gyűlésből.

Remélem, hogy a kollégiumban felmerült kellemetlen ügy teljesen az Ön megalégedésére intéződött el és hogy a nem rég előfordult bosszantó zavar következménye lehetetlenné fogja tenni ilyen dolog megismétlődését.

Szavaiból azt következtetem, hogy Ön immár befejezte azokat a javításokat és változtatásokat, amelyeket könyvén az új kiadás alkalmából tenni szándékozott. Mikor utoljára találkoztunk, már jól előrehaladt volt e munkában, amiért valószínűnek tartom, hogy a könyv talán már sajtó alatt is van. Vajjon mely kérdésre szándékozik figyelmét ezután fordítani? Mert, remélem,

hogy Ön, amint Say úr, szokta mondani, „travaillez toujours“ (sic) . . .

Váltig hive
Ricardo Dávid.

(Itt egy töredék következik, amely vagy ebből, vagy egy korábbi évből való. L. a. XI. sz. levelet.)

Avval a biztosítással kezdtem, hogy nem fogom Önt fárasztani már százszor is elmondott nézetemmel, és ime! szégyenkezve veszem észre, hogy négy teljes lapon egyébről sem beszéltem. De van még néhány más kérdés is, amelyre majd teszek egy pár megjegyzést, mihelyt szerencsés leszek Önnel találkozhatni. Ha bejön a városba, legyen szives engemet az értéktőzsdén felkeresni, feltéve, hogy házam nem esik nagyon félre utjából. Azért ajánlom, hogy a tőzsdén legyen szerencsém, mert a Brook Streetben levő házamat egyidőre épen el készülök hagyni. Ricardo asszony egész családommal holnap reggel Ramsgate-be megy és nem akar engemet egyedül itthon hagyni, miért is ha a városba jövök, leginkább Bowban akarok tartózkodni testvéremnél. Legfeljebb néha-néha egy éjszakát töltök majd el idehaza. Üzleti dolgom annyira bizonytalan, hogy nem tudhatom előre, mikor és mennyi ideig lehetek majd a legközelebb következő két vagy három hónapban a tengerparton. Nagyon valószínű, hogy annyi időt töltök majd a városban, hogy az értéktőzsdén bizonyosan megtalálhat . . .

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

XLI.

Gatcomb Park, 1816. január 2.

Igen tisztelt Uram!

Mindkét levele kezemhez jutott. Igen nagyon sajnálom, hogy ebben a szünidőben nem lesz Önhöz szerencsém Gatcombban. Londonból csakugyan a Bank gyűlése után jöttem el, ahogy Ön is gondolja. Nagyon szerettem volna Önnel ott találkozni. A Brook Streetben levő házam még most sincsen abban az állapotban,

hogy haza mehetnénk, sőt nem is készül el ebben az évszakban és így alighanem kénytelenek leszünk beleköltözni, még mielőtt a falak kárpitozva és festve volnának. Azt mondják a vállalkozók, hogy a ház e hó vége felé mégis lakható lesz, és így körülbelül akkor hagyjuk majd itt Gatcombót.

Minthogy Ön nem örvendeztetett meg engemet itten látogatásával és minthogy beszélni szeretnék Murrayval könyvem ügyében, ezenfelül pedig bepillantani óhajtanék némely parlamenti iratokba, amelyek itt nem állnak rendelkezésemre, a jövő hét elején be akarok nézni a városba. Vajjon van-e rá kilátás, hogy akkor ott találkozhatnánk? Szives emlékezetébe ajánlom, hogy levelét legbiztosabban az értéktözsdeire címezheti, ahol vagy megtalálom, vagy utánam küldik.

Igazán bántó lehet, hogy a kollégiumi ügyek Önt annyira zavarták, hogy nem igen haladhatott előre munkájának új fejezeteivel. Nagyon sajnálnám, ha Ön kényszerítve látná magát, hogy részben vagy egészben kihagyjon a könyvből valamit, amit a tárgyra nézve mondani akart, különösen pedig ha ezt abból az okból tenné, hogy könyvét gyorsabban bocsáthassa sajtó alá. A kiviteli jutalmak és korlátozások kérdése rendkívül fontos és ha Ön még nem mondta volna el ezekről való mostani nézeteit, vagy nem szándékoznék ezt máshol tenni, akkor nagyon kívánatos volna, hogy ezt most készülő könyvében tegye. Hiszen ha a könyv közzététele emiatt egy kicsit késnék is, ez még nem volna valami nagy baj.

Az Ön munkája az első kiadásban van meg nálam és bizony már jó néhány esztendeje, hogy elolvastam. Mikor Ön azt írta, hogy újra át akarja nézni a mezőgazdasági és ipari rendszerekről írt fejezeteket, mivel ezeken változtatni kíván, magam is elolvastam ezeket a fejezeteket és sok olyant találtam bennük, ami elüt a dologról való saját nézeteimtől. Önnél való tartózkodásom alkalmával észrevettem, hogy Ön egy későbbi kiadásban megváltoztatott néhány olyan mondatot, amelyek ellen különösen volt kifogásom, ahogy pedig most írta meg ezeket a fejezeteket, úgy vettem észre, hogy már csak gyenge nyoma van a véleményeink között való eltérésnek, amelyről többször vitatkoztunk egymással. Az általános benyomás, amelyet a könyvről nyertem, a lehető legkedvezőbb. A benne kifejtett tanok oly világosan és teljesen kielé-

gitó módon vannak kifejezve, hogy a könyv alig keltett bennem csekélyebb érdeklődést, mint Smith Ádámnak híres munkája. Ha jól emlékszem, említettem is Ön előtt, Ön pedig, azt hiszem, azt mondta nekem, hogy a későbbi kiadásokban megváltoztatta az illető szakaszokat, hogy több helyen úgy fogtam fel érvelését, mintha azt állítaná, hogy a szegényügyi adó nincsen befolyással a szétosztásra kerülő élelmiszerek mennyiségének növelésére, továbbá hogy felfogásom szerint Ön is kénytelen elismerni, hogy a szegényügyi törvények fokoznák a keresletet és ennek következtében a kínálatot is. Ennek elismerése azonban semmikép sem gyengíti azt a főpontot, amely még bebizonyítandó.

Ami a nyereségekről való véleményünk különbségét illeti, amelyről Ön levelében szól, azt hiszem, hogy Ön nem egészen szabatosan fejezi ki ezt a különbséget. Ön ugyanis azt mondja, hogy az én felfogásom szerint „az általános nyereségek sohasem szállnak le azért, mert az árak a munkához képest általában hanyatlottak, hanem megfordítva azért, mert a munka, az árakhoz viszonyítva, általában emelkedett“. Én pedig nem fogadhatom el, hogy így állítottam volna fel a kérdést. Az én véleményem szerint a gabona és a munka azok a javak, amelyek változásoknak vannak kitéve, míg a többi dolgok sem nem emelkednek, sem nem esnek, hacsak nem azért, mert a termelés nehezebb vagy könnyebb lett, vagy oly körülmény folytán, amely különösen a pénz értékét érinti. Vallom azt is, hogy az árak ilyen okokból eredő változása soha sincsen befolyással az általános nyereségekre, megengedvén természetesen, hogy a nyersanyag olcsósága mégis lehet rájuk valamelyes befolyással . . .

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

XLII.

London, 1816. január 10.

Igen tisztelt Uram!

Tegnap a városba érkeztem és megtaláltam levelét az értéktőzsdén. Egyelőre még nagyon bizonytalan, hogy holnap vagy hétfőn este elhagyhatom-e Londont. Több okból nagyon szeretnék

már ismét otthon lenni, de meglehet, hogy nem intézhetem el azt az ügyet, amely miatt a városba jöttem, oly gyorsan, amint reméltem, ha pedig holnap sem tudnék a végére járni, akkor valószínűen egészen hétfőig leszek kénytelen itt maradni. Így tehát még ma sem tudom megmondani, hogy lehetséges lesz-e találkozunk, sőt azt sem tudom, hogyan tudassam Önnel mozgásaimat. Ha holnap elhagyhatom a várost, akkor ezt mindenesetre megízenem Murray úrnak és ha Ön a Russel Square szomszédságában volna, akkor csak Basevi úrhoz kellene küldenie Montague Street 8. sz. alá, hogy megtudja hollétemet. A Cityben, az értéktőzsdén, akármelyik testvérem szintén megmondhatja Önnek, hol vagyok. Ha nem utaznám el, akkor tegye meg nekem azt a szivességet és jöjjön el velem ebédre Basevi úrhoz. Az ebéd ideje önála hat órákor van és ő azt izeni velem, hogy igen nagyon örülne, ha Ön látogatásával megtisztelné. Azt reméltem, hogy Ön is Londonban lesz és hogy ekkép alkalmat nyerek majd meghallani véleményét könyvemről ennek jelen állapotában, mielőtt sajtó alá bocsátanám. Erről most, sajnos! le kell mondanom, mivel nagyon szeretném, ha könyvem még a parlament összejövele előtt megjelenne. Azt pedig már korábban is tapasztaltam, hogy az ilyen dolgot nem célszerű elhamarkodni.

Véleményem szerint nincsen benne semmi ellenmondás, egyrészt ha feltesszük, hogy a munkának pénzben kifejezett ára emelkedhet olyankor, amikor rosszabb minőségű földet kell művelés alá fogni, másrészt pedig, ha azt mondjuk, hogy a valóságos ár ugyanakkor mégis eshetik. A munka árára egymással ellentétesen ható két ok van befolyással, először némely olyan dolognak felhajtott ára, amelyre a munkások bérüket elköltik, másodsor a munkásnak elérhető élvezetek csökkenése. Ön azt hiszi, hogy ez a kettő épen ellensúlyozhatja egymást, vagyis inkább, hogy az utolsó ok hatása túlsúlyban van. Én pedig ellenkezően úgy vagyok meggyőződve, hogy az első ok gyakorolja a legerősebb hatást. Igazán már könyvet kell írnom a dologról, hogy Önt meggyőzhessem.

Nagyon örülök, hogy Ön nem akar röviden végezni könyvének legközelebb következő kiadásával.

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

Jegyzet. A kézirat, amelyre ebben a levélben célzás történik, valószínűen az „Economical and Secure Currency“ (Gazdaságos és biztos folyópénz) című, amelyről belső okokból kimutatható, hogy semmiesetre sem került előbb sajtó alá 1816. február havánál. A XL. számú levélből kitérünk, hogy Ricardo ezt a kéziratot már előzően megmutatta Mill Jakabnak. Egy Millhez intézett levél töredékében (idézi Bain, *Life of Mill* című könyvében a 153. lapon, a levél 1816. január havából van keltezve) ezt írja Ricardo: „Nyolc lapot tölt be a függelékben, nem lesz ez túlságosan sok?“ Bain tanár azt hiszi, hogy ez a megjegyzés a *Principles of Political Economy and Taxation* (1817) című könyvre vonatkozik. Csakhogy ennek a munkának ninesen is függeléke és különben sem forog fenn semmi ok, hogy miért ne vonatkozhatnék az *Economical and Secure Currency* című könyvre, (1816.) amelynek igenis van függeléke. A Grenfell és Mellish urak részéről előterjesztett javaslatok az Angol Bank ügyében együttvéve hét lapot foglalnak el az eredeti kiadás függelékében. Ricardo a fent idézett levéltöredékben valószínűen azt akarta mondani, hogy ezek a javaslatok kinyomatva közel nyolc lapot foglalnának el, stb.

XLIII.

London, 1816 február 7.

Igen tisztelt Uram!

Tegnap érkeztem meg a városba nagyszámú családommal együtt. Már be is rendezkedtünk Brook Streetben oly kényelmesen, ahogy az adott körülmények között lehetséges volt. Sietek tehát Önnel közölni, hogy találhat nálunk ágyat, amelyet, remélem, már rövid idő múlva el is fog foglalni. Már elfelejtettem, hogy a hónap melyik szombatján szoktak Önök összejönni a Klubok Királyában, de az utolsó összejövételből azt következtetem, hogy ennek rendes ideje a hónap második szombatja. Ha csakugyan így áll a dolog, akkor Ön hihetően már holnap vagy legkésőbb pénteken a városban lesz. Remélem, hogy nálunk fog lakni és annyit juttat nekünk kedves társaságából, amennyit számos barátaira való tekintettel csak lehet.

Gondolom, már látta könyvemet. Magam is elolvastam újra mostani alakjában és végtelenül sajnálom, hogy a szerkesztés nagyon nehéz munkájában egy cseppet sem haladok előre. Azt hiszem, erre kell fordítanom minden gondomat, mielőtt nehézkes nézeteimet újra a nagyközönség elé terjeszteném.

Azt beszélik, hogy a Bank valami megegyezésre jutott a kor-

mánnyal, de senki sem tudja biztosan, miben áll ez a megegyezés. Némelyek úgy mondják, hogy a Bank a már fennálló három milliő kölcsönnek kamat nélkül való meghosszabbítása mellett még hat milliőt előlegez a kormánynak négy százalékra. Node nem soká leszünk bizonytalanságban a dologra nézve, minthogy holnapra a részvényesek közgyűlésre vannak összehívva és az igazgatók bizonyosan közlik majd a feltételeket a közgyűléssel, amelynek a kötött egyezményhez való hozzájárulását kérik. Kérik pedig ezt a hozzájárulást anélkül, hogy megmondanák a részvényeseknek, mennyi a megtakarítás, mennyi a nyereség és mennyi a nyilvános létét. Hát nem nevetségesen bujkáló eljárás ez és nem-e arculesapása a józan észnek? Remélem, hogy a közgyűlésen mégis csak akad majd néhány független részvényes, aki követelni fogja a részletesebb felvilágosítást, vagy lesz legalább annyi (a szabályok szerint kilenc), hogy titkos szavazást lehessen kérni. Nem is hinné Ön, mily alacsony jelleműek ezek a Citybeli emberek és mily nagy az igazgatók befolyása rájuk a váltóleszámitás révén. Meg vagyok győződve, hogy nagyon sok részvényes egészen másképp szavazna titkosan, mint ahogy szavaz kézfelemeléssel.

Nem gondolkodtam valami sokat régi tárgyunkon. Magamra nézve abban látom a nehézséget, hogy nem tudom másoknak úgy előzteni, hogy gondolatmenetük a magaméval párvonalos legyen. Ha le tudnám győzni azokat a nehézségeket, amelyek lehetetlenné teszik nekem, hogy másoknak tiszta bepillantást nyujtsak a viszonylagos vagy csereérték eredeti törvényébe, akkor a csata félig máris meg volna nyerve . . .

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

XLIV.

(E levél hátán néhány odavetett szám és könyvcím látható Malthus kezeírásában.)

London, 1816 február 23.

Igen tisztelt Uram!

Bátor vagyok Önt arra emlékeztetni, hogy a jövő hónap első szombatja holnaphoz egy hétre lesz. Remélem, hogy ezen a napon vagy talán már néhány napal korábban szerencsénk lesz Önhöz

Brook Streetben. Elfoglalható ágyat mindenkor talál nálunk és én legjobban szeretném, ha Ön általában szabállyá tenné, hogy mindenkor minálunk száll meg, valahányszor Londonba jön.

Remélem, most már véglegesen elhatározta, hogy könyvnek új kiadását egy kötettel megtoldja és hogy gyorsan előre is halad e kötet megírásában. Nagyon szeretném látni rendszeres és összefüggő kifejtését az Ön nézeteinek azon kérdés felől, amelyet én részemről a közgazdasági tudomány legnehezebb, de egyszersmind talán legfontosabb kérdésének tartok. Értem e kérdés alatt valamely országnak a vagyonosodásban való előrehaladását és azokat a törvényeket, amelyek a növekvő hozadék szétosztását meghatározzák.

Olvasta-e Torrens levelét Liverpool lordhoz? Úgy látszik, ő teljesen elfogadja az én nézeteimet a nyereségekről és a földjára-dékről. Néhány nap előtt beszélgettünk egymással és ő világosan kijelentette, hogy most már teljesen osztja az én felfogásomat, melyszerint a munka ára, ha az élelmiszerek megszerzésének nehézségéből ered, nincsen hatással a javak árára. Bevallotta, hogy erre nézve korábban táplált felfogása téves volt. Nagyon örülnék, ha valaki világosan és ügyesen adná elő az érveket, amelyek az én felfogásom mellett szólnak. Nem csodálkoznám rajta, ha épen Torrens vállalkoznék erre a feladatra.

Utolsó iratom érdemét meghaladó jó kelendőségnek örvend. Murray máris nyomatja a második kiadást. Nem is hittem volna, hogy ez a tárgy ennyire érdekli a nagyközönséget, de úgy látszik, mindenki kíváncsi rá, hogy mekkora a Bank érckezéslete. A képviselőházban a Bankkal kötött szerződések védelme bizony gyengécske volt. Azok, akik e szerződések érdekében felszólaltak, arra törekedtek a ház figyelmét terelni, hogy a nagyközönség mennyit nyert és takarított meg a Bank műveletei révén. Mintha arról volnának meggyőződve, hogy mind a többi jogosan a Bankot illeti meg.

Vajjon a miniszterek el tudják-e majd fogadtatni a jövedelmi adóról szóló javaslatot?

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

Jegyzet. Torrens a fent említett várakozásnak legjobban *Essay on the Production of Wealth* (Értekezés a vagyonság előállításáról, megjelent 1821-ben) című könyvében felelt meg, amelyről azt mondja az előszóban (V. 1.) hogy „tárgyalni akarja a közgazdasági tudományt általában, összekapcsolván Smith Ádám elveit azokkal az újabb tanokkal, amelyek az igazsággal összeegyeztethetők és egységes rendszerbe öntvén az egészet“, De azért ő egészen önállóan gondolkodik a tárgyról és noha később megjelent összes műveiben Ricardót az ő összes kortársai fölé helyezi, elég gyakran hirdet az övétől eltérő felfogást. Sőt egy alkalommal azt is mondja, hogy Ricardo vette át az ő nézeteit, nem pedig ő a Ricardóéit. Azt mondja például, hogy Ricardó ő tőle vette át azt a tételt, mely szerint ha valamely nemzetnek nagy előnye van a termelés egyik ágából, de még nagyobb valamely másik ágából, akkor kizáróan ezt az utóbbit műveli és még attól sem riad vissza, hogy az első ág termelvényeit behozatal útján szerezzé meg (Ricardo, Works, 76. és 77. l., v. ö. Torrens, *Essay on External Corn Trade* (értekezés a külföldi gabonakereskedésről) című könyvének előszavát, VII. l. Pedig ezt a tételt általában par excellence Ricardo-féle tannak tartották (l. péld. Cairnes, *Leading Principles of Political Economy*, III. r. I. fej. 371. l. és *Logical Method*, 81. l.) A XLVII. számú levelet olvasva, bizony senki sem sejténé, hogy Ricardo ezt a tant, mint mástól eredőt fogadta volna el. A *Production of Wealth* című könyv előszava avval a jóslattal végződik, hogy a közgazdasági írók húsz év múlva teljesen egyet fognak érteni az összes alapvető elvekre nézve.

XLV.

London, 1816 március 5.

Igen tisztelt Uram!

Az újságokban bizonyosan olvasta már az India House-ban tegnap megejtett szavazás eredményét. Jackson úr indítványa huszonegy vagy huszonkét szótöbbséggel szemben megbukott. Jackson úr a záróbeszédében oly szépen nyilatkozott Önről, hogy legjobb barátai is meg lehetnek vele elégedve. Tegnapi beszéde általában sokkal mérsékeltebb hangon volt tartva, mint az, amellyel indítványát előterjesztette. Amit Bosanquet úr az Ön iratának némely szakáról mond, azt a benyomást kelti bennem, hogy ő nem jól értette meg az Ön szavait, mert az én felfogásom szerint, midőn Ön azt ajánlja az igazgatóknak, hogy több fiatal embert fogadjanak fel, mint ahány irnoki állás üresedésben van, evvel semmikép sem akarta azt mondani, hogy az álláshoz nem jutó jelöltek véglegesen és visszavonhatatlanul elessenek az Indiába

való kiküldetés lehetőségétől. Felfogásom szerint Ön azt akarta elérni, hogy az ilyen jelöltek a következő évben ismét pályázhassanak valamelyik díjra és hogy hanyagságuk büntetése csak az alkalmazás elhalasztása legyen, nem pedig a végleges elbocsátás. Pedig úgy látom, hogy Bosanquet úr ez utóbbi feltevés alapján fejt ki érveit.

Elphinstone úr nagyon szépen és sok jóakarattal beszélt a tanárokról. Nekem mégis úgy tetszett, hogy a Kollégiumnak a mai szervezetében épen ő volt a legveszedelmesebb ellensége, akit legalább én a magam részéről legkevésbé tudtam volna megcáfolni. Röviden beszélt, de beszédének mérsékelt hangjával, azt hiszem, nagy hatást ért el és nagy mértékben bátorította Jackson úr pártját. Remélem, hogy ez az ügy nem fog újra feltámadni, vagyis inkább hogy a fiatal emberek előmenetele és minden zavar elmáradása arról fogja meggyőzni az embereket, hogy nem helyesen tesz, ha az intézmény ügyeibe beleavatkoznak.

Nagyon sajnálom, hogy le kell mondanom Önnél tervezett látogatásomról, de szombaton lehetetlen Önhöz mennem . . . . Gloucestershire-be akarunk utazni és azért kedvezőbb alkalomra kell elhalasztanom Önnek szánt látogatásomat. Talán bejön Ön Londonba a Klubok Királyának összejövetelére. Ha csakugyan bejön, akkor, kérem, legyen a mi vendégünk. Szeretném Önnek megmutatni irataira tett megjegyzéseimet, mielőtt sajtó alá menének. Ha pénteken nem találkozánk, akkor néhány nap múlva a kocsipóstával küldöm majd el Önnek megjegyzéseimet. Minthogy ezek az én nagyon is szegényes munkámnak utolsó cikkelyét alkotják, a nyomdának valószínűen nem lesz rájuk szüksége, amíg vissza nem térek. Olvasás után, kérem, sziveskedjék a kéziratot saját megjegyzéseivel együtt ugyancsak a kocsipóstával Brook Streetbe küldeni . . .

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

London, 1816 április 24.

Igen tisztelt Uram!

Jó lesz már most megemlítenem, hogy Ricardo Asszony velem együtt biztosan számít arra, hogy Malthusné Asszony és Ön, a jövő héten Londonba jövén, megörvendeztetnek bennünket látogatásukkal. Remélem, már a hét elején jönnek és hogy Ön nem fog annyira haza sietni, mint rendszeren. Hétfőre a klubban való összejövetel utánra, majd meghívom ebédre Önnek és magamnak néhány barátját, vasárnap pedig, vagy valamelyik más napon Warburton és Mill urak lesznek a vendégeink. Épen most kaptam meg Blake úr meghívását ebédre, még pedig a május harmadiki péntekre és szívesen közvetítem azt a kérését, hogy Ön is örvendeztesse meg látogatásával a mondott napon. Biztosan számítok rá, hogy Ön szíves lesz elfogadni ezt az egész időbeosztást.

Remélem, hogy Ön jobban ki tudta használni az időt, mint én és hogy gyorsan halad előre azokkal a különféle művekkel, amelyeken most dolgozik. Én bizony utolsó találkozásunk óta semmit sem csináltam, mivel igen sűrűn voltam kénytelen a városba menni, amióta pedig ez a sűrű ide-odamenés egy-két napra megszűnt, semmi kedvem sincsen rá, hogy újra hozzáfogjak a munkához. Talán amúgy mulatságból továbbfűzöm majd elmékedésemet, de nem igen hiszem, hogy valaha előremegyek vele. Ennek az előrehaladásnak szinte legyőzhetetlen akadályok állnak útjában. Azt tapasztalom, hogy a legegyszerűbb tétel kifejtésében is csak nagyon nehezen tudom elkerülni, hogy magam bele ne zavarodjam.

Olvasta Ön Torrens leveleit Lauderdale lordhoz a Sun-ben? Azt hiszem, öt levele jelent meg. Főkép a folyópénz kérdésével foglalkozik bennük. Nagyon szellemesen ír, de véleményem szerint néhány teljesen helytelen tételt hirdet. A leveleket neve aláírással tette közzé.

Azt hallom, hogy Horner ellenezni fogja a behozatal korlátozásának fenntartása iránt beterjesztett törvényjavaslatot. Most már ő sem tagadja, hogy a háború befejezése óta az arany s az ezüst értéke leszállott. A Banknak most volna a legjobb alkalm,

hogy a készfzetést megkezdje. Az ezüst ára mélyebben áll, mint aminőben a pénzverő intézet elfogadja. Az árfolyam meglepő és egészen váratlan módon alakult . . .

Őszinte híve

Ricardo Dávid.

XLVII

London, 1816 május 28.

Igen tisztelt Uram!

Azok után ítélve, amiket Ön Londonból való elutazása alkalmával mondott, nem tartom valószínűnek, hogy Ön jövő szombaton a klubban lesz. Ha a városba való jövelele a rákövetkező keddig halasztódik, akkor szívesen bocsátjuk rendelkezésére vendégszobánkat, amelyben most Smith úr és a felesége laknak, a mi gloucestershire-beli barátaink. Ha Ön korábban jönne a városba, akkor, remélem, lehetően sok időt szentel majd nekünk. A reggelit mostanában olyan időben vesszük, hogy a városba való érkezése után mindjárt az első reggelen megoszthatja velünk, amely alkalommal legjobban lehet majd megbeszelnünk, hányszor lesz Ön-höz az ebédnél is szerencsénk.

Utolsó találkozásunk óta, azt hiszem, annyira el volt foglalta hivatalos dolgaival, hogy nem igen haladhatott előre a most keze alatt levő iratokkal. Remélem azonban, hogy mégis elég korán terjesztheti majd a nyilvánosság elé alapos gondolkodásának eredményeit. Mi joggal számítunk Önre, hogy eligazít majd több olyan nehézséget és ellenmondást, aminőkkel a közgazdasági tudomány ma még teli van.

Torrens őrnagytól azt hallom, hogy a legközelebbi néhány hónapban erősen akar dolgozni. A jövő évre tehát ő tőle is várhatunk könyvet ugyanarról a tárgyról. Ő még mindig rágaszkodik bizonyos eretnek felfogásokhoz a pénzről és az árfolyamról, noha Mill úr és én minden ékesszólásunkat kifejtettük, hogy őt az igaz hitre áttérítsük. Annyi azonban mégis sikerült nekünk, hogy kissé eloszlassuk azt a homályt, amely az árfolyam elveiről való felfogását borította. Azt hiszem, most már teljesen elfogadta mind-

azt is, amit Ön a nyereségeket, a földjáradékot stb. illetően az én különleges nézeteimnek mondott. Így tehát bátran mondhatom, hogy nem vallok oly közgazdasági elveket, amelyeket az Ön és az ő tekintélye ne szentesített volna, minek következtében most már nem is annyira fontos, hogy én folytatom-e a megkezdett feladatot és közrebocsátom-e nézeteimet, avagy nem. Akár Ön, akár ő sokkal jobban tudják ezeket a nézeteket megvédeni, mint ahogy én tehetném. Munkálkodásom vagy két hónap óta teljesen szünetel és még ma sem tudnám megmondani, vajjon a vidéki csendben és nyugalomban újra hozzáfogok-e a dologhoz. Hiúságom nem nyert elegendő ösztönt arra, hogy ellen tudjak állni a tétlenségre való hajlandóságomnak.

A szép időjárás épen jókor jött az Ön szünideje számára. Gondolom, nem is fog késni utazásának megkezdésével, és remélem, hogy hazatérése előtt látjuk még egymást Gatcombban.

Vagyok és maradok

váltig őszinte hive
Ricardo Dávid.

XLVIII.

Gatcomb Park, 1816 augusztus 9.

Igen tisztelt Uram!

Nagyon köszönöm, hogy Ön annyira érdeklődik az én hajócskám iránt . . . Igazán örülök, hogy Malthusné Asszony és Eckersall Kisasszony meg vannak elégedve Easton Grey-be és Gatcomb-ba tett kirándulásukkal. De úgy gondolom, hogy ők is és Ön is kellemesebbnek találták volna ezt a látogatást, ha Ön nem sietett volna annyira véget vetni neki. Easton Grey-ben lakó barátaink néhány napra meglátogattak bennünket és Binda úr is velük volt. Vártuk Warburton urat is, de biz ő azt írta, hogy egy pár napra el kell halasztania látogatását . . . Úgy látszik, még mindig nagy kedve van az olaszországi úthoz, noha Austinné Asszony, aki időközben hazajött onnan, a legerősebb színekben írta le neki azt a sok kellemetlenséget, amellyel Italiában találkozott. Igaz, hogy Warburton úr kitűnő utazó, holott az én leányom sehogy sem ért hozzá.

Smithék jövő hétfőn elmennek Easton Grey-ből és visszatérnek Londonba. Ön bizonyosan hallotta már, hogy Wishaw úrral együtt Belgiumba és Hollandiába készülnek utazni. Meg vagyok győződve, hogy ez a kirándulás sok kellemességgel fog járni rájuk nézve. Ők mindig avval a szándékkal indulnak útnak, sőt azt hiszem, az élet útját is avval a szándékkal teszik meg, hogy feltétlenül jól akarják magukat érezni. Meg van nekik az a szerencsés természetük, hogy mindent kedvező szemüvegen át látnak és nem igen kutatják az útjukba kerülő dolgok fogyatékoságait.

Szívesen értek Önnel egyet abban, „hogy a tőkéből eredő nyereség kulcsa főképp attól függ, milyen arányban áll a tőke kínálata és kereslete a munkára mutató kereslettel és kínálattal“, feltéve, hogy Ön e szavakkal a munkabérek emelkedését és esését érti. Hisz akkor tulajdonképp én is ugyanazt állítom. A dolog tehát így áll: Ha a munka bármily okból emelkedik, akkor a nyereségkulcs lezár. Ámde a munkabérek emelkedésének kétféle oka lehet: először az, hogy a munkásokra a kínálatához képest nagy kereslet mutatkozik, másodsor az, hogy a munkásoknak szükséges élelmiszerek és egyéb életszükségletek előállítására nehézségekkel jár, vagy nagy munkát kíván. Mennél többet gondolkodom a dolgról, annál inkább meg vagyok győződve, hogy ez a második ok szakadatlanul hat. Csak nagyon ritkán tapasztalható az, hogy az egyenlő mennyiségű munkával nyert több hozadék egészen azoknak a munkásoknak jutna, akik előállították, ha ilyesmi mégis megtörténnék, én még akkor is azt állítanám, hogy a nyereségkulcs lezárna, még pedig azért, mert a termelés fokozódott könnyebbsége következtében a gabona ára is lezárna, a tőke visszavonulna a földtől, a haszonbér lemenne, a nyereségek pedig emelkednének. Azok az okok, amelyeket Ön említ, igenis hatással lehetnek Lengyelországban és Amerikában, amit én sohasem tagadtam. A munka és a tőke között fennálló arány kétségkívül hatással van a munkabérekre, csakhogy ez nem az egyetlen tényező, amellyel a nyereségkulcs elbírálásánál számolnunk kell, mert vannak más okok is, amelyek a munkabérekre hatással vannak. Vajjon az a kereslet, amely az árak emelkedését idézi fel, általános lehet-e, azt az én felfogásom szerint attól a kérdéstől kell függővé tennünk, hogy vajjon a nemesfémek szolgáltathatók-e oly gyorsan, mint a többi árucikkek. Ha a munka megtakarításai

és szerzeményei egyenlő arányban cseréltetnek ki valamennyi más jószágért és ha a kereslet is ugyanabban az arányban emelkedik, akkor, megvallom, én részemről nem látok rá okot, hogy egy bizonyos árú cikk ára emelkedjék. Ellenben ha a posztóra vagy aranyra mutató kereslet akár nagyobb, akár kisebb lesz a kínálatnál, akkor ezeknek a cikkeknek csereértéke igenis emelkedhetik vagy eshetik. Helyesebben szólva, piaci értékük az, amely emelkedhetik vagy eshetik, holott természetes értékük minden valószínűség szerint alig szenvedne változást, miért is bizonyos idő múlva ismét a rendes kereslet szerint cserélődnének. Valamely új értéknek piacra dobása mindenkor épúgy tételez fel bizonyos mennyiségű eladást mit vételt. Ha ennek az új értéknek egyetlen része sem vezethető vissza a nemesfémekre, akkor én részemről nem tudom belátni, hogy az összes cikkek mikép emelkedhetnének. Az igenis bekövetkezhetik, hogy az egyik cikk ára emelkedik, a másiké pedig esik, de bátran állítható, hogy az általános irányzat inkább az utóbbi eset felé hajlana.

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

XLIX.

Gatcomb Park, 1816 október 5.

Igen tisztelt Uram!

A rossz időjárás dacára igen jó dolgom volt, mert voltam Cheltenhamban, Malvernben és Worcesterben, legutóbb pedig Bathban. A folytonos eső miatt ez a kirándulásom természetesen nem volt olyan kellemes, mint különben lett volna, minthogy azonban én a szobámban is találok szórakozást, úgy intézem a dolgot, hogy szép időben egyet sétálok, esős időben pedig könyvtáramat keresem fel . . .

Remélem, hogy a pótló kötet nemsokára követni fogja könyvének új kiadását. Nagyon fogok örülni, ha majd összefüggésben olvashatom az Ön megérlelődött nézeteit a földjáradékról, a nyereségkulcsról és a munkabékekről, valamint arról, hogy milyen hatással van ezekre az élelmiszerek megszerzésének fokozódott

nehézsége, a tőke növekedése és a gépek javítása. Félek, hogy e kérdésekre nézve nem fogunk egyetérteni, és nagyon örülnék, ha egymástól eltérő nézeteinket mindketten a közönség elé terjeszthetnők, amikor bizonyosan akadna egy pár gondolkodó és tehetséges ember, aki hozzászólna a dologhoz. Ezt azonban alig merem remélni, mert noha erősen meg vagyok győződve saját elméletem igaz voltáról, sajnos! nem tudom azt világosan előadni. Nagy akadály volt nekem e tekintetben az ár s az érték kérdése is, mert azt látom, hogy ezekre nézve korábban táplált nézeteim nem egészen helyesek. Lehet, hogy e mai felfogásom szintén hibás, mert oly következtetésekre vezet, amelyek nagyon is eltérnek korábbi nézeteimtől. De azért csak dolgozom tovább, ha másért nem, hát a magam kedvéért. Talán mégis sikerül majd elméletemet elfogadható alakba öntenem.

Azt mondja Ön, hogy én olykor-olykor elismertem, hogy abban az esetben, ha a népesség szaporodása valami csoda következtében hirtelen megakadna és egyszersmind a legtermékenyebb föld megművelés nélkül maradna, a nyereségkulcs leszállna, feltéve, hogy a tőke szaporodása tovább is tartana. Ma ezt csakugyan elismerem. Felfogásom szerint a nyereségkulcs a munkabérektől függ, a munkabérek pedig a munkakereslettől és a munkakínálattól függenek, valamint attól a költségtől, amelybe azok az életszükségletek kerülnek, amelyekre a munkások bérüket elköltik. Ez a kétféle ok egyszerre is lehet hatással a nyereségkulcsra, még pedig vagy ugyanabban, vagy egymással ellentétes irányban. Az Ön által előadott esetben a munkabéreknek az volna a tendenciájuk, hogy állandóak maradjanak legalább annyiban, amennyiben az élelmiszerek kínálata jön tekintetbe, ellenben a munkakereslet növekedése következtében emelkedés felé törekszenek, amíg a munkakínálat változatlan marad. Ilyen körülmények között a nyereségkulcs természetesen hanyatlanék. El kell azonban ismernie, hogy ez az eset rendkívüli volna és kívül esnék a dolgok közönséges menetén, mert a mi társadalmi viszonyaink között a népesség általában nagyobb mértékben törekszik szaporodni, mint aminőben a tőke növekedik. Jövő csütörtökön vagy pénteken Londonban leszek . . . Nagyon örülnék, ha valamely szerencsés véletlen folytán ugyanakkor Ön is a városban volna. Ha csakugyan ott lesz, akkor, kérem, sziveskedjék velem tudatni, hogy hol talál-

hatnám. Ha egy sor írást küld az értéktözsdére, azt mindenesetre megkapom. Véglegesen a vidékről csak januárban vagy februárban költözünk el. Nagyon szeretném, ha Ön a karácsonyi szünet alatt kissé több időt szentelhetne Gatcombnak . . .

Őszinte hive
Ricardo Dávid.

L.

Bow, Middlesex, 1816 október 11.

Igen tisztelt Uram!

Ma reggel érkeztem meg Londonban és itt találtam az Ön kedves levelét, amelyre ugyan rögtön kellett volna válaszolnom, mert hiszen Ön különben nem tudhatja, elfogadom-e szíves meghívását, és talán hiába vár engemet. De megvallom, hogy én bizony elfelejtettem, hogy a hétnek milyen napja volt, és csak mikor haza értem, jöttem rá, hogy már annyira közel voltunk a szombathoz. Végtelenül sajnálom, hogy nem felelhetek meg Malthusné Asszony és az Ön szíves meghívásának, de olyan dolgaim vannak, amelyek miatt nem hagyhatom el a várost addig, amíg vissza nem megyek majd Gatcombba.

Ön teljesen félreérti szavaimat, ha azt az értelmet tulajdonítja nekik, hogy a termelésnek semmiféle megkönnyebbítése nem okozhatja a nyereségkulcs esését. Én csak annyit mondtam, hogy a nyereségkulcs emelkedik, ha a munkabér esik, és minthogy a munkabérek esésének egyik legfőbb okát az élelmiszerek és egyéb életszükségletek olcsóságában kell keresnünk, valószínűnek tartom, hogy a termelés könnyebbsége, tehát az élelmiszerek és egyéb életszükségletek olcsósága esetében a nyereségkulcs emelkedik. Ugyanakkor, amikor bizonyos számú ember munkájával oly földön, amelyért nem fizetnek haszonbért, 1000 quarter gabona helyett 1100 quartert lehet termelni és amikor a gabona ára ennek következtében 5 font sterling-ről 4 font sterling 10 sh-re száll le, megeshetik, hogy a gabonának akár pénzben, akár gabonában kifejezett ára emelkedik, mert hiszen meglehet, hogy a tőke nagyon gyors lépésben növekedett, holott a munkások számának

szaporodása csak lassú lépésben történt, ebben az esetben pedig a nyereségkulcs nem emelkedik, hanem inkább esik. Ilyen különleges körülmények között, amikor t. i. a pénzbeli munkabérek magasak, az életszükségletek ára pedig alacsony, a munkabérek szokatlan állapotban volnának és csakhamar visszatérnének a régi fokra, aminek előnyét a nyereségkulcs érezné meg. Én mindössze csak azért a tételért harcolok, hogy a nyereségkulcs a munkabérektől függ, a munkabérekre viszont rendes körülmények között az élelmiszerek és egyéb életszükségletek ára van befolyással és hogy ez az ár a művelés alá legutoljára fogott föld termékenysége szerint alakul. Talán mindegyik esetben joggal lehet állítani, hogy a földjáradék a jó föld kínálatának a kereslethez való viszonyától, a munkabér pedig a munkakeresletnek a munkakínálat-hoz való viszonyától függ, ha t. i. elismerjük azt, hogy a munkakeresletre s a munkakínálatra az életszükségletek ára van befolyással.

Nem értem egészen Önnek azt a kifejezését, hogy a nyereségkulcs a tőkekeresletnek a tőkekínálat-hoz való viszonyától függ. Vajjon mikép alakulna Ön szerint a dolog két olyan országban, amelyben a tőke mennyisége pontosan egyenlő, egyenlő a munkabér, valamint a népesség száma is? Vajjon a tőkekínálat-hoz viszonyított tőkekereslet is egyforma volna-e mindkét országban? Ha Ön erre igennel felel, akkor azt kérdezem, vajjon képzelhető-e, hogy a nyereségkulcs is egyforma volna ebben a két országban, hacsak fel nem tesszük, hogy a föld termékenysége is pontosan egyenlő mind a kettőben? Az én felfogásom szerint nagyon könnyen megeshetik, hogy a rendes és szokásos nyereségkulcs az egyik országban 20, a másikban pedig csak 15% volna, vagy valamely más, de egymástól eltérő arányban alakulna . . .

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

LI.

London, 1816 október 14.

Igei tisztelt Uram!

Londonban ez alkalommal semmiesetre sem maradok tovább, mint jövő péntekig. Remélem, hogy addig Ön is eljöhét ide.

Csütörtökön szabad leszek és szívesen felkeresem Önt bármely helyen, amely Önnek legjobban megfelel, de megtehetné azt is, hogy együtt ebédelne velem Bowban a testvéremnél. Az ő háza csak kicsiny, és minthogy most mi lakunk nála, nem igen hiszem, hogy Önnek is tudna ágyat felajánlani. Már pedig meglehet, hogy Ön nem szívesen utaznék este oly messzire. Ha csakugyan így volna, akkor benn a városban találkozhatnánk és együtt is ebédelhetnénk.

Felfogásom szerint a munkának pénzbeli árát a termelés könnyüége szabályozza. Vallom azt is, hogy a bőséges termésből aránylag kevesebb jut a föld tulajdonosainak és több marad a másik két osztály, t. i. a tőkésék és a munkások részére, csakhogy ez a többlet nem egyenlően oszlanék meg e két osztály között, hanem aránylag több jutna belőle a tőkéséknek és kevesebb a munkásoknak. Így állván a dolog, az, amit Ön a munka valóságos bérenek nevez (de amit én helytelen kifejezésnek tartok), növekednék ugyan, de a pénzbeli munkabér hanyatlanék. Nem így a nyereség, az, amit Ön valóságos nyereségnek mondana, emelkednék, de emelkednék a pénzbeli nyereség is. Az én részemről feltételezett körülmények között a nyereségkulcs emelkednék, noha a pénzben kifejezett munkabérek esnének. A kettőnk felfogása között való különbséget következőkép lehetne formulázni. Én azt mondom, hogy a termelés minden könnyébbítésével vagy nehezítésével, tehát az életszükségletek kielégítésére szolgáló jószágok ama mennyiségével, amely a nyereség és a munkabér között megoszlik, mindegyiknek más-más arányú rész jut, és hogy a pénz pontosan mutatja ezt az arányt. Ön pedig, ha jól értem szavait, úgy vélekedik, hogy a nyereség nem függ a termés megosztásától és hogy a munkának pénzben kifejezett bére a termelés könnyébbedése esetében épúgy emelkedhetik, mint eshetik.

A tulajdonkép fennforgó kérdést Ön egészen helyesen következőkép állítja fel: „Melyik az a fő ok, amely a nyereségkulcsot a termékenység valamennyi különböző fokai között meghatározza?” De véleményem szerint nem oldja meg a kérdést, midőn azt feleli rá, hogy „ez a fő ok a tőkének a munkához való aránya.” Gazdag országban, ahol a nyereségkulcs alacsony, és ahol a hozadék nagy részét haszonbér alakjában a föld tulajdonosa kapja meg, a munkának a tőkéhez való aránya a legnagyobb, pedig az Ön elmélete

szerint a legkisebbnek kellene lennie. Azt hiszem, Ön sem tagadhatja, hogy oly országban, ahol a munkabér magas, valamely iparos több tőkét fog alkalmazni ugyanazoknak a cikkeknek előállítására, mint amennyit alkalmazna olyan országban, ahol a munkabér alacsony, és hogy amott a nyereség is alacsony volna. Evvel pedig csak annyit mondunk, hogy a nyereségkulcs magas ott, ahol a tőke nagy arányban van meg a munkához képest, és alacsony ott, ahol a dolog megfordítva áll.

Ezeket a sorokat az értéktőzsde zajában írom és azért nagyon félek, hogy még kevésbé fejeztem ki magamat érthetően, mint rendszeren.

Őszinte híve
Ricardo Dávid.

LII.

Galcomb Park, 1817 január 3.

Igen tisztelt Uram!

Hosszú ideje már, hogy Önt nem láthattam, és minthogy hírt sem hallottam Önről, ismételten akartam Önnek írni. De az én természetes lustaságom mindig felülkerekedett és így egész mostanáig halogattam az írást. Azt a gyenge reményt is tápláltam, hogy Ön ebben a szünidőben talán a szomszédos vidéken fog tartózkodni, amely esetben arra szerettem volna rábírni, hogy nekünk is szenteljen egy kis időt. Azt hallottam azonban Binda úrtól, aki most látogatóban van Smith úrnál, hogy Önnel legutóbb Holland House-ban találkozott és hogy Ön valószínűen nem igen fog hazulról messzebbre elmenni. Már előbb is tudakozódtam Ön felől Clerk György úrnál, az Ön fiatal szomszédjánál, de biz ő csak annyit tudott velem közölni, hogy Ön jó egészségben van. Arról, hogy Ön hová szándékozik utazni a legközelebbi időben, semmit sem tudott mondani.

Az újságokban megjelent egyik hirdetésből azt látom, hogy Ön az utolsó időben a kollégiumáról való írással volt elfoglalva. Hát ezt sajnálom, mert azt hiszem, hogy nem szívesen foglalkozott a dologgal, holott különben idejét olyan munkáknak szentelhetette

volna, amelyekről felteszem, hogy jobban érdeklik. Nagyon örülnék, ha azt hallanám, hogy mindazon, amit Ön a kollégiumban hibásnak tart, segítve van és hogy az intézet most már oly alapra van fektetve, hogy Önnek csak a közönséges felügyeletet kellene gyakorolnia.

Utolsó találkozásunk óta papirosra próbáltam vetni gondolataimat azokról a kérdésekről, amelyekről oly sokat beszélgettünk egymással. Mint rendesen, most is sokat kellett küzdenem a szerkesztésben való gyengeségemmel. De azért mégis kitarítottam mindaddig, amíg az agyamban kóválygó gondolatok mind le nem voltak írva. Van néhány pont, amelyre nézve mai felfogásom egy árnyalattal elüt a korábitól, de ezek nem azok a pontok, amelyekre nézve nem tudtunk egymással egyetérteni. Talán sikerülni fog, hogy kéziratomat némi tűrhető rendbe tudom hozni; ettől függ, vajjon újra megjelenek-e a nyilvánosság előtt. Eddigelé jóformán csak annyira mentem, hogy összeállítottam a magam nézeteit, de még alig tettem kísérletet mások véleményének megcáfolására. A napokban azonban újra elolvastam Smith Ádám, Say és Buchanan műveit és kijegyeztem magamnak azokat a helyeket, ahol különbséget látok fennforogni az ő felfogásuk és a részemről helyeseknek tartott elvek között. Ezekre talán majd bővebben kiterjeszkedem iratomban.

Tartok tőle, hogy Ön nem fog hozzájárulni az én tanaimhoz, tekintve különösen, hogy én újra visszatértem a nyerstermények megadóztatásáról korábban táplált nézeteimhez. De akár nekem van igazam, akár pedig Önnek, az az egy bizonyos, hogy Smith Ádám felfogása erről a kérdéstről semmiesetre sem helyes, mert hiszen erre nézve több helyet is találtam, amely ellenmondásban van egymással.

Remélem, nem sokára újra látjuk egymást és folytathatjuk majd vitatkozásunkat néhány idevágó nehéz kérdéstről. Én jövő pénteken leszek Londonban és remélem, hogy a mondott nap után mennél előbb, mihelyt Önt ügyei vagy kedve Londonba hozzák, vendégül fogadhatom Önt Brook Street-ben.

Nagyon szeretném megismerni vélekedését azokról az intézkedésekről, amelyek legújabban a szegények támogatása érdekében tétettek. Én ugyan nem osztom azt a felfogást, melyszerint tőkének előteremtése oly célból, hogy a szegényeknek valami fog-

lalkozás legyen adható, a segítség hatékony módja volna, mint-hogy evvel ezt a tőkét elvonjuk más olyan alkalmazásoktól, amelyek az egész közönségre nézve legalább is ugyanakkora vagy talán még nagyobb haszonnal járnának. A tőkének az a része például, amellyel a szegényeknek az országutakon adunk munkát, bizonyára arra szolgálhatna, hogy vele más embereknek adjunk valahol alkalmazást. Én részemről e tekintetben minden beavatkozást károsnak tartok . . .

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

LIII.

*London, Upper Brook Street,
1817 január 24.*

Igen tisztelt Uram!

Nagy élvezettel olvastam az Ön iratát és teljesen egyetértek avval az érvelésével, amellyel be akarja bizonyítani, hogy indiai császárságunk bonyolódott ügyeinek intézésére a fiatal embereket nem közönséges iskolában, hanem külön kollégiumban kell nevelnünk. Erősen támogatják ezt az érvelést azok az Indiából jövő bizonyítványok, amelyek sokkal inkább szólnak a kollégiumból kiküldött ifjak mellett, mint azok mellett, akik a kollégium megalapítása előtt mentek ki oda. Az Ön ellenfelei legalább eddig még nem igen tudták megcáfolni e bizonyítványokat. Azt látom az újságokból, hogy ez a kérdés az India House-ban február 6-án újra vita tárgya lesz, amiből azt következtetem, hogy akkor Ön is Londonba jön. Ha így volna, akkor biztosan számítok rá, hogy az én házamban üti majd fel főhadiszállását. Murray úr megígérte nekem, hogy küld majd példányokat az Ön könyvéből azoknak az uraknak, akikre az Ön utasítása értelmében felhívtam figyelmét.

Nekem úgy tetszik, hogy egyik főokát a közöttünk oly gyakran beszéd tárgyát tett kérdésekben való nézeteltérésünknek abban kell keresni, hogy míg Ön bizonyos változásoknak mindig csak közvetlen és múló hatásait tartja szem előtt, én viszont nem igen törődöm e közvetlen és múló hatásokkal, hanem a dolgoknak azt a tartós állapotát tartom szem előtt, amelyet ama változások

felidéznek. Ön talán nagyon is túlbecsüli ezeket a múltó hatásokat, holott én inkább vagyok talán túlságig is hajlandó, hogy a kellőnél kevesebb súlyt vessek rájuk. Ha helyesen akarunk eljárni, akkor, azt hiszem, gondosan külön kell tartanunk és megemlétenünk minden egyes változást és külön-külön kell vizsgálnunk mindegyiknek igazi hatását.

Újra elolvastam az Ön utolsó három füzetét a földjáradék és a gabona kérdéséről és nem tehetek róla, de bizonyos kétértelműséget találok a kifejezésekben. Ez a szó (sic), „a nyerstermény magas ára“, más benyomást tesz az olvasóra, mint amelyet Ön vele tenni akar. Az első és a harmadik, amelyből Ön a magas árt magyarázza, az én felfogásom szerint homlokegyenest ellentmond egymásnak. Első okul ugyanis Ön a föld termékeny voltát, harmadikul pedig a termékeny föld szűk voltát említi. Ami a második okot illeti, véleményem szerint ez sohasem működik. Van a könyvben különösen egy hely, amely teljesen az én felfogásomat fejezi ki. A könyv most nincs itt nálam és azért nem idézhetem a lapszámot, csak annyit mondhatok, hogy ez a hely így kezdődik: „Nem tartózkodom kijelenteni, hogy felfogásom szerint a folyó-pénz körül előforduló szabálytalanságoktól függetlenül“ stb. Ez a részlet a földjáradékról szóló értekezésben fordul elő.

Buchanannak kétségkívül igaza van, az Ön megjegyzése pedig téves, a földjáradék nem teremt vagyont, hanem csak átszármaztatja azt az egyik emberről a másikra. Ez szükségkép következik abból, hogy a földjáradék a magas árnak nem oka, hanem következménye.

Say és én úgy mondanók, hogy a jövedelmet tőkére változtatván át, mind a kínálatnak, mind a keresletnek nagyobbodásához jutunk. De ha a tőke csakugyan ekkép keletkezik, én bizony nem helyeselhetem alkalmazásának mai módját, amely abban áll, hogy kivesszük a tőkét azok kezéből, akik legjobban értenek alkalmazásához, és ösztönt adunk másfajta iparok keletkezésére oly emberek felügyelete alatt, akik semmit sem tudnak az emberiség igazi szükségleteiről és igazi keresletéről, hanem ehelyett vakon és halomra készítik a posztót vagy a harisnyát, amelyből máris túlsok van, vagy megjavítják azokat az országutakat, amelyeken senki sem jár . . .

Őszinte híve
Ricardo Dávid.

LIV.

Igen tisztelt Uram!

Semmit sem értek ugyan ahhoz a tárgyhoz, amelyről az Ön utolsó írata szól, de azért nem látok rá okot, miért ne mondanám meg, hogy mit találok bennük hiányosnak. A 8. lapon Ön a születések számát e számnak $\frac{1}{6}$ -ával toldja meg a valószínű hibák kijavítása végett, a halálozások számát pedig e számnak $\frac{1}{12}$ -ével, de sehohsem mondja meg az olvasónak, miért választotta épen ezeket a számokat, nem pedig $\frac{1}{4}$ -et vagy $\frac{1}{3}$ -ot és én sem tudom kisütni a választás alapját.

Ön néha átlagokat számít ki bizonyos évek ismert adataiból, de míg ezek az átlagok számtani alapon vannak számítva, alkalmazásuk mértani haladványra történik. Vajjon helyes eljárás ez?

Ha amint Ön mondja, a születések ugy aránylanak a temetésekhöz mint 47 a 30-hoz, a halandóság pedig mint 1 a 47-hez, akkor a népesség növekedése csak kevéssel volna több, mint nem $\frac{1}{83}$, hanem $\frac{1}{82}$, mert 1410 emberre 30 halálozás és 47 születés esnek, a növekedés tehát 17-et tenne. Már pedig 1410 osztva 17-te' annyi mint 82.94 vagyis közel 83, ha tehát 1410 emberre 17 növekedés esik, akkor 9.287,000 lélekre 111,970, vagyis tiz év alatt 1.119,700 növekedés jut, úgy hogy a lakosság száma $9.287,000 + 1.119,700 = 10.406,700$ volna, nem pedig 10.483.000.

A 16. lapon a halandóság arányszáma úgy van felvéve mint korábban, t. i. 1 a 47-re, a születések aránya a népességhez pedig 1 a 29 $\frac{1}{2}$ -hez, végre a népesség abszolút számát 9.287,000-nek mondja. Ha ezt az utolsó számot elosztjuk 29 $\frac{1}{2}$ -lel, akkor megkapjuk a születések évi számát, még pedig 314,813-at, ha pedig elosztjuk 47-el, akkor megkapjuk a halálesetek évi számát, még pedig 197,595-öt. Levonva már most a 197,595-öt a 314,813-ból, 117,218-at kapunk eredményül, mint az évi szaporodás mennyiségét, ami tiz évre 1.172,180-nal egyenlő, és ha most ezt a számot hozzáadjuk a lakosság eredeti számához, vagyis a 9.287,000-hez, akkor 10.459,180-at kapunk, nem pedig 10.531,000-et.

A 35. és 36. lapon szintén megjegyeztem néhány kevésbé

jelentékeny tévedést. Mindössze ennyit találtam, midőn a könyvet az előttem fekvő adatokkal összehasonlítottam.

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

1817. február 8.

LV.

London, 1817. február 21.

Igen tisztelt Uram!

Nagyon sajnálom, hogy tegnap nem lehetett Londonban. Pedig biztosan számítottam rá, hogy itt lesz, mivel azt hittem, hogy okvetetlenül meg akarja hallani az India House-ban lefolyt vitát.

Grant úr, mondhatom, nagyon melegen kardoskodott a kollégium érdekében. Gyönyörűen és nagy hatással beszélt, beszéde folyamában pedig egyre erélyesebb és ékeesebben szólóvá lett. Meltányolva emelte ki a tanárok minősítését a részükről elfoglalt és nagy felelősséggel járó állásokra és azt hiszem, semmit sem felejtett ki, ami a részéről ügyesen védett dolog mellett fel volt hozható. Meglehetősen keményen bánt el Randle Jackson úrral, akinek bajos lesz e beszéd egyes részeire visszavágnia. A Times egészen híven közli ezt a beszédet, de nem egész terjedelmében, mert természetesen rövidít rajta. Kinnaird úr a beszéde elején nagy elismeréssel és dicsérével szolt Önről, de később nagyon is hosszasan és helytelenül fejtegette, hogy Ön érdekelve van a kollégium ügyében és azért harcol mellette, majd követte Jackson úr példáját és gúnyosan beszélt azokról akikről előzően azt mondta, hogy teljesen megérdemlik a nagyrabecsülést. Vajjon, kérdem, ki adhatna nekünk jobb felvilágosítást a kollégiumról és ügyeiről, mint azok, akik a dologban érdekelve vannak? Ki beszélhet helyesebben az intézet vezetéséről, eredményeiről és tanítása rendjéről, ha nem azok, akik ismerik az intézetet? Ő azonban nem is foglalkozott azokkal a komoly okokkal, amelyeket az intézet ismerői felhoztak s amelyek, ha alaposaknak bizonyulnának, nagyon is szükségessé tennék a kollégium ügyeinek igen beható megvizsgálását, hanem egyre csak azt feszegette, hogy az ő véleménye szerint az

East India College-ben semmikép sem tapasztalható nagyobb erkölcsstelenség és fegyelmetlenség, mint bármely másik szemináriumban, sőt azt sem akarta elismerni, hogy a tanulók előmenetele nem kielégítő. Érvelése legfőképp arra az általános elvre volt felépítve, mely szerint az értelmi készütségek kínálata époly biztosan követi a rájuk mutakozó valóságos keresletet, mint ahogy az anyagi javakat is nagyobb mértékben kínálják, ha rájuk valóságos kereslet mutatkozik.

Grant úr érvelése evvel ellentétes irányban mozgott. Kinaird úr igen sokat beszélt arról, hogy a szülők kénytelenek gyermekeiket épen ebbe a speciális intézetbe küldeni. Nekem úgy tetszett, hogy ő Mill úr szemével látja a dolgot és hogy okoskodását épúgy lehetne alkalmazni bármely más kollégiumra, amelybe a szülők kénytelenek volnának gyermekeiket elküldeni. De arról nem is szólt, hogy a szülők ugyancsak kollégiumba kénytelenek küldeni gyermekeiket, ha mondjuk például papokat akarnak belőlük nevelni. A vita után alkalmam volt egy pár percig beszélgetni vele és ekkor meg is említettem neki ezt az ellenvetést, de ő erre avval felelt, hogy a szülők minden más esetben több kollégium között válogathatnak, holott a fenntorgó esetben csak erre az egy intézetre vannak rászorulva.

Avval végezte beszélgetésünket, hogy az én barátom, már t. i. Ön, rossz ügyért harcol, amelyet lehetetlen megvédeni s amelynek meg kell buknia. Impey úr nem jó időt választott felszólalásának, nem kellett volna rögtön Grant úr után beszélnie, mert így nem tudott mondani semmi újat, amit pedig ismétléskép mondott, azt sokkal rosszabbul adta elő, mint Grant úr. A vitát kedden folytatni fogják. Ha Ön akkor bejön a városba, elvárom, hogy Brook Streetben fog lakni. De ha nem találkozhatnánk és ha Ön a rákövetkező szombatn este nincsen már lekötve, akkor nagyon szeretnék egy napot Önnél tölteni, evvel kezdve meg látogatásomat . . .

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

London, 1817. március 9.

Igen tisztelt Uram!

Holnap korán reggel Gloucestershire-be utazom, ahonnan az Önöknek a Klubok Királyában tartandó összejövetelénél valamivel korábban szándékozom visszajönni és így remélem, hogy Ön szerencsétlenül fog bennünket Brook Streetben, ha majd erre az alkalomra a városba jön.

... E levelem kapcsán megküldöm Önnek kéziratomnak azt a részét, amely Önre vonatkozik. Remélem, hogy semmi tekintetben sem magyarítottam félre szavait. Bármily nagy legyen is az eltérés közöttünk a sokszor megvitatott kérdésekre nézve, mégis szeretem hinni, hogy nem mentem túl a méltányos bírálat határain, midőn az Ön irataihoz néhány megjegyzést fűztem. A nyomás serényen halad. Eddig minden nap egy-egy ívet kaptam és tizenegy ív már ki is van javítva. Így nyomtatva még rosszabbnak látom a dolgot, mint korábban a kéziratban és bizony nagy szükségem van a javításban segédkezők bátorítására, hogy eleven maradjon bennem a jó fogadásra számító remény utolsó szikrája. Legjobban szeretnék már túl lenni az egész dolgon és azért gondoskodtam róla, hogy a nyomtatás az én távollétemben se szenvedjen fennakadást. Hiszen ami magukat az előadott tanokat illeti, ezekre nézve legalább eddigelé nem volna semmi aggodalmam, de a nyelvezettel és a tárgy elrendezésével sehogysem vagyok megelégedve, különösen pedig attól tartok, hogy nem tudtam elég világosan előadni azokat a nézeteket, amelyeket beható vizsgálódás tárgyává óhajtok tenni.

Remélem, hogy a kollégium ügyei immár nem kötik le túlságos mértékben az Ön figyelmét és hogy Ön végre teljesen elkészítheti sajtó alá, azokat a műveket, amelyeket közzétenni szándékozik. Marcetné asszony már a legközelebbi időben bocsátja közre könyvének második kiadását. Megmondtam neki véleményemet könyvének néhány részéről, kiemelve azokat a részeket is, amelyekről tudom, hogy mi ketten nem leszünk majd egy véleményen. Ha Marcetné asszony netán be akarná várni a mi vitatkozásunkat, akkor könyve bizony még soká nem kerülne ki a sajtó alól.

Véleményem szerint helyesebben tenné, ha velünk nem törődve, neutrális vonalon mozogna. Azt hiszem, nagy zavarba ejtenők Karolina kisasszonyt, amelyet talán maga B. asszony sem tudna elosztatni.

Tegnap egy kis beszélgetésem volt Murray úrral, amelyből azt következtetem, hogy Torrens úr öneki ajánlotta fel könyvét kiadás végett. Murray azonban nagyon lanyhán fogadja a dolgot és nem méltányolja eléggé Torrens tehetségét. Azt mondja, hogy Torrens legjobb könyvéből, abból, amelyet a gabonakérdésről irt, csak nagyon kevés példány kelt el, összesen talán csak 150. Azóta, hogy e levelem elejét megirtam, találkoztam Hume úrral. Azt hallom tőle, hogy maguk az igazgatók is vizsgálatot akarnak indítani a kollégium ügyében . . .

Őszinte hive
Ricardo Dávid.

LVII.

London 1817. március 22.

Igen tisztelt Uram!

Vártam Önt tegnap is, ma is és csak hosszú számitgatás után kezdem gyanítani, hogy az Önök klubjának összejövele csak jövő szombaton lesz. Remélem tehát, hogy jövő pénteken, vagy talán már előbb, vendégül fogadhatjuk Önt Brook Streetben. Ricardo asszony azt üzenteti velem, hogy végtelenül örülne, ha Malthusné asszony is megtisztelne bennünket ez alkalomból látogatásával. Ha Ön pénteken vagy valamivel előbb jön hozzánk, akkor a nyomdának nem lesz addig szüksége kéziratomnak arra a részére, amelyet Önnek megküldtem, de ha a nyomda kellő szorgalommal dolgozik, akkor ez a kézirat a mondott időben már csakugyan sorra kerül. Ha volnának Önnek oly megjegyzései, amelyek hosszasan kellene gondolkodnom, akkor, kérem, sziveskedjék a kéziratot már korábban hozzám visszaküldeni, mert mennél inkább közeledik az az idő, hogy könyvem nyilvánosságra kerül, annál elégedetlenebb vagyok vele és annál kevésbé tudom gondolataimat a benne tárgyalt kérdésekről nyugodtan összeszedni.

Most 5 óra van és noha kétkedésem ma reggel óta egyre erősödött, mégis csak most győződtem meg igazán róla, hogy ma hiába várnám látogatását, miután t. i. Hitchings úrral együtt utána néztünk, hogy mikor is volt Ön itt tulajdonképen legutoljára.

Nagy sietségben,

őszinte hive

Ricardo Dávid.

Gloucestershire-ből mult kedden jöttünk haza.

LVIII.

London, 1817. március 26.

Igen tisztelt Uram!

Ma reggel azt volt szándékom Önnel levelemben közölni, hogy a jövő szombati és vasárnapi napot az Ön társaságában lesz szerencsém tölteni Haileyburyben. De közben olyan ügy adódott elő, amely miatt jövő pénteken Bathba leszek kénytelen utazni, ahonnan csak a jövő hét elején térek majd vissza Londonba. Minthogy Ön azt írja, hogy csak husvét után jön majd be a városba, talán úgy lehetne a dolgot intézni, hogy szombathoz két hétre találkozhatnánk Haileybyryben. Ha ez lehetséges, akkor a mondott napon az ebéd idején Önnél leszek. Ha addig nem kapnék Öntől levelet, akkor ebből azt fogom következtetni, hogy Önnek semmi olyan elfoglaltsága nincsen, amely alkalmatlanná tenné látogatásomat.

Ma akarom az utolsó kéziratot a nyomdába adni és remélem, hogy elkészül vele, mielőtt Önhöz utaznám. Erre nézve azonban mégis vannak némi kétségeim, minthogy a nyomda mostanában nem halad úgy előre mint rendesen.

Igazat adok Önnek abban, hogy miután oly gyakran hallottam már Önnek az enyémeiktől eltérő nézeteit, most, midőn könyvem már sajtó alatt van, nem volna semmi célja, hogy újra kiterjeszkedjem ellenkező felfogásunk okaira. Kéziratomat nem is evvel a szándékkal küldtem meg Önnek, hanem csak azért kívántam, hogy kéziratomnak Önt érdeklő részét a sajtó alá bocsátás előtt

átnézze, nehogy akaratlanul rosszul fejezzem ki egyik-másik tételét. Semmi kifogásom sincsen ellene, hogy kinyomassam az Ön által említett megjegyzést, noha nagyon sajnálom, hogy a valóságos ár kifejezésnek helyes használatára nézve sehogysem tudunk egymással egyetérteni. Majd ha készen láthatja könyvemet, talán nem fog közöttünk oly messzire menő eltérést tapasztalni, mint most. Hiszen semmikép sincsen kizárva, hogy Ön kifogást tesz majd több műkifejezésemnek helyessége ellen, amelyeket talán nagyon is önkényeseknek és többször rosszul alkalmazottaknak fog találni, de ha leszámítom véleményünknek ebből eredő különbségeit, akkor azt hiszem, hogy tárgyi tekintetben Ön a legtöbb pontban egy véleményen lesz velem. Hiszen több pontra nézve nincsen is különbség felfogásunk között, ahol pedig van, ott főképp csak az előadás módján alapszik. E levelet csak több megszakítással lehetett megírnom, mivel hol egy, hol más ügyel folytonosan háborgattak. De most már hallom a postás csengetyűjét és be kell fejeznem soraimat.

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

LIX.

Igen tisztelt Uram!

A mult éjjel postakocsin jöttem haza Salisburyből és csak most olvashattam el levelét. Whishaw úr azt mondta nekem utolsó találkozásunk alkalmával, hogy szombaton meglátogatja Önt, és azért attól tartottam, hogy mivel nagyon sokan is volnánk, tervezett látogatásom nem lesz Önnek alkalmas . . . De ime, Ön azt ajánlja, hogy majd szerez számomra ágyat a házon kívül, én pedig már előre is kijelentem, hogy meg leszek vele elégedve, tekintet nélkül arra, hogy puha lesz-e vagy kemény, szűk avagy tágas . . . Kérem, sohase törődjék énvelem olyan sokat és ha baj van az ágy dolgában, hát akkor egyszerűen nem megyek el.

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

London, 1817. június 3.

London, 1817. július 25.

Igen tisztelt Uram!

Épen most jöttem vissza hat heti kirándulásomról, amely alatt nagy örömöm telt mindenben, amit láttam. Végtelenül sajnáltam, hogy Ön nem volt velem, mert meg vagyok győződve, hogy Ön is gyönyörködött volna Flandria városaiban és Namur környékében, a Rajnában és a heidelbergi várban. Lunevilleben Hamilton úrral találkoztam, aki épen arra a vidékre szándékozott utazni, ahonnan én épen jöttem. Remélem, neki is volt benne annyi élvezete mint nekem. Attól tartok, hogy a kollégiumban való kötelezettségei miatt kevesebb időt szentelhetett e gyönyörű vidéknek, mint amennyi szükséges, ha valaki minden szépségét élvezni akarja. Mindketten azon panaszkodtunk, hogy gyorsabban voltunk kénytelenek rajta átutazni, semmint óhajtottuk volna. Ricardo Asszony egy hétnél jóval tovább Gatcombban volt. Holnap én is elhagyom a várost és kimegyek hozzá. A keddi reggel óta, amikor Párizsból eljöttem, nappal szakadatlanul utaztam és éjjel is csak kevés időt szentelhettem az alvásnak. Néhány napi pihenés bizony jól fog esni. Az Ön kollégiumából sokan mentek Franciaországba, mert nemcsak Hamilton úrral találkoztam ott, hanem Le Bas úrral is, valamint avval az úrral, aki az intézetben a francia nyelvet tanítja, de akinek nevét bizony elfelejtettem.

Remélem, hogy Önnek is sok öröme volt utazásában és hogy kevesebb nyomort talált Irlandban, mint amennyiről általánosan beszélni szoktak. Jó aratásra van kilátás és ez mégis némi vigasztalásul szolgálhat a szegényeknek azért a sok szenvedésért, amelyet elviselni kénytelenek voltak. Hiszen az idén Európa mindenik országában volt baj elég, de mist legalább mindenütt bőségre számítanak.

Say úr nagyon örült az Ön ajándékának és arra kért engemet, hogy hozzam magammal az Ön számára levelét és egy tizenkettő rétü kis könyvét, amelyet épen mostanában tett közzé. A levelet itt küldöm, de a könyvet, valamint Saynek nagy közigazdasági művét, amelynek harmadik kiadását ugyancsak Önnek szánta, ott tartották a doveri vámhivatalban, hogy kényelmesen kiszámít-

hassák az értük járó vámot. Minthogy nem akartam Doverben még egy napot késni, arra kértem a fogadóst, hogy fizesse meg a vámot és küldje el hozzám a könyveket Osmannal, aki néhány nap múlva szintén haza jön Franciaországból. A könyv, amelyről szó van, Rochefoucauld módjára megirt igen érdekes kis munka, véleményem szerint nagyon ügyesen van megcsinálva. Say úr nagyon kedves és barátságos volt hozzám, egyszer ő ebédelt velem, másnap pedig én ő vele. Valami üzleti vállalattal van elfoglalva, amelynek, úgy hiszem, nagy gondot szentel.

Félek, hogy hosszú ideig nem találkozhatunk egymással, noha én a legközelebb következő három hónap folyamában egyszer vagy kétszer is Londonban leszek. Remélem, hogy ön a téli szünetben hajlandó lesz nyugat felé venni útját és meglátogat bennünket Gatcombban. De akkor hosszabb időre kell ám nálunk maradnia mint legutóbb, amolyan hirtelen látogatással sehogysen volnék megelekedve. Talán Whishaw úr is megtisztel engemet Önnel egyidőben. Ha csakugyan így volna, akkor Smith barátom segítségével mindent elkövetnék, hogy jól érezzék magukat nálam. Nagyon fáradt és álmos is vagyok és azért zárom soraimat.

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

LXI.

Gatcomb Park, 1817. szeptember 4.

Igen tisztelt Úram!

Nagy köszönettel fogadtam augusztus 17-éről kelt szives levelét. Örömmel olvasom benne, hogy Irlandba tett utazása oly jól ütött ki. Amit Ön az ott tett, de az utolsó két évben kissé fennakadt javításokról, valamint a lakosság helyzetéről mond, teljesen megfelel a magam várakozásának. Humboldt az ő Uj-Hiszpániáról szóló leírásában ugyanazokat a bajokat említi, aminőket Ön Irlandban tapasztalt s amelyek ugyanazon okokból is erednek. A föld ott is kevés munka mellett nagy bőségben szolgáltat banánt, maniókát, burgonyát és búzát és minthogy a lakoságnak nincsen

hajlama a fényűzésre, élelmiszere pedig bőven van, az emberek nem kénytelenek erősen dolgozni. Abból, hogy a rendelkezésre álló munkaerő a kézműipar különböző ágaiban nyer alkalmazást, az én felfogásom szerint mindössze az az előny származik, hogy elfordítottatik oly gonosz és kártékony vállalkozásoktól, amelyek a közbékét veszélyeztetnék. Mindenki csak a boldogságot keresi, már pedig semmikép sem bizonyos, hogy az ember, feltéve, hogy enni-valója egyformán bőven van, ne lehetne époly boldog a semmittevés fényűzésében, mint a szép lakás és jó ruházat élvezetében. Ehhez járul, hogy még azt sem tudjuk biztosan, vajjon ha nem lustálkodik, hanem dolgozik, hozzájuthat-e a most említett jókhoz, mert hiszen meglehet, hogy munkájával csak a munkaadó élvezeteit szaporítaná.

Smith úr kapott hírt Whishaw úrtól, aki Párizsból írt neki, éppen amikor újra meg akarta kezdeni utazását. Remélem, hogy élvezetet talál majd benne. Milyen kár, hogy nincsen valami kedves utitársa. Whishaw úr nagyon szereti a társaságot és bizonyára nagy örömet találna benne, ha érzelmeit valamely értelmes emberrel közölhetné és ennek benyomásaival összehasonlíthatná. Smith úr Warburton úrtól is kapott levelet, aki ugyanazt az utat teszi meg, amelyet én is megtettem, avval a különbséggel, hogy Hollandiát is be akarja járni. Neki igen értelmes utitársa van dr. Woolaston úr személyében.

Már-már kétségbe voltunk esve az időjárás miatt és íme, most megváltozott és szépre fordult. Talán nem csalódunk reménykedésünkben és biztosan behordhatjuk majd a bő termést, amely országunk minden vidékét elárasztja. Én részemről nem merném biztosan állítani, hogy az utolsó rossz években mint nemzet nem mentünk előre a vagyonosságban. Annyi pedig bizonyos, hogy most újra nagy lépéseket teszünk előre a jólétben. A rossz termés talán nem is akasztja meg valami nagyon a vagyonosság előremenetelét, de azért mégis igen lényeges befolyással van az általános boldogságra.

Nagyon jól esik hallanom, hogy Ön másodszor is elolvassa könyvemet és hogy csak kevés olyan fontosabb pontot talál benne, amelyre nézve nem vagyunk egy véleményen. Elismerem, hogy az értékről adott elméletem nem állja meg helyét, olyan különböző országokban, amelyekben a nyereségkulcs különböző. Ha elolvassa

a 156. és a következő lapokon mondottakat, akkor tisztában lesz vele, hogy mi az én felfogásom erről a kérdésről.

Doverből csak tegnap kaptam meg a könyvet, amelyet Say úr az Ön számára reám bízott. A könyvet is és ezt a levelet is Ricardo asszonnyal küldöm meg Önnek, aki néhány napra Londonba megy. Ő vállalta magára, hogy majd elküldi a csomagot a hertfordi kocsipostával.

. . . Ha Ön Bathba menne és nem jönne át mihozzánk, ezt talán meg sem tudnám Önnek bocsátani.

Nem rég levelet kaptam Mill úrtól, aki még mindig erősen dolgozik, javitgatja könyvének kefelenyomatait és be akarja fejezni a művet. Azt közli velem, hogy Ford Abbeyban sir Samuel Romilly lady látogatását várják. Biztosan hiszem, hogy ellátogat majd ide hozzám, mielőtt Londonba visszatérne. Ma még nem tudom, hogy én magam mikor leszek kénytelen a városba menni, de ha ennek szüksége beállana, mindenesetre megírom Önnek, mert sehogysem szeretném elszalasztani az alkalmat az Önnel való találkozásra. Smith úr most valóságos gyülekezőhelye az ő jeles londoni barátainak és ő oly szíves, hogy mindig megengedi nekem az ő kellemes társaságukban részt vennem. Warburton és Belsham urak már itt voltak, néhány nap mulva pedig Mallet urat várjuk ide. Smith úr még mindig első helyen áll valamennyi szomszédjának nagyrabecsülésében, de én nem is ismerek olyan embert, aki vele e tekintetben a versenyt felvehetné . . .

Váltig őszinte hive

Ricardo Dávid.

No, ilyen hebehurgya levél még éntőlem is sok! De bizonyára mentséget talállok Ön előtt, ha megmondom, hogy épen csak most kezdem kiheverni azt a levertséget és gyengeséget, amelyet az utolsó időben kényszerűségből szedett orvosi szerek nálam hátrahagytak . . . Tegnapelőtt éjjel bizony nagyon rosszul voltam, tegnap már jobban éreztem magamat, ma pedig már csak a nagy gyengeség miatt van okom panaszkodni.

LXII.

Gatcomb Park, 1817. október 10.

Igen tisztelt Uram!

Azt mondtam utolsó levelemben, hogy majd megirom, ha Londonba kell mennem, most tehát meg is teszem, ámbár nem igen remélem, hogy Önnel ott találkozhatom . . . Ha el tudom végezni dolgomat, akkor nem szándékozom tovább ott maradni mint kedden reggelig, kivéve ha volna rá lehetőség, hogy a városban Önnel is találkozhatnám, mert ebben az esetben szívesen elhalasztanám hazajöveletem . . . Dr. Roget néhány napra látogatóban volt Smith úrnál és nálunk Gatcombban is töltött egy estét. Valamennyien bámuljuk az ő igénytelen fellépését és szívesen adózunk neki nagy-rabecsülésünkkel és ragaszkodásunkkal. Sir Romilly Sámuel és Romilly lady látogatóban voltak Phelps úrnál, egyik közeli szomszédomnál. Innen Bowoodba mentek, onnan pedig Ford Abbeyba, Bentham úr otthonába, szándékoznak utazni. Hallottam, hogy már voltak is ott, most pedig valószínűen már visszatértek Londonba.

. . . A termés ezen a vidéken már csaknem teljesen be van hordva. A gabona, azt hiszem, általában jól fizet, nagy szerencse, hogy az idő ilyen jóra fordult és lehetővé tette, hogy az aratás és a behordás alatt sem történt a termésben semmi kár. Remélem, most néhány esztendőre kedvező széllel haladunk majd előre. Mi ketten mindig egyetértettünk abban, hogy ez az ország hatalmas és gazdag, és nem estünk kétségbe, midőn az utolsó években oly sok kedvezőtlen körülménnyel kellett megküzdenünk. Mi reméltük a helyzet javulását, amely most, ime, csakugyan bekövetkezett . . .

Öszinte hive

Ricardo Dávid.

Ha irni akarna nekem egy sort, tessék azt az értéktözsére címezni, mert akkor gyorsabban kapom meg.

LXIII.

Galcomb Park, 1817. október 21.

Igen tisztelt Uram!

Remélem, ha újra Londonba megyek, szerencsésebb leszek és találkozom ott Önnel.

Azt mondja Ön, hogy a munkának az utolsó időben tapasztalható alacsony ára ellentmond az én elméletemnek, mely szerint a nyereségkulcs a munkabérektől függ, mert hiszen mostanában kamatláb is nagyon alacsony. Igen ám, ha a kamatláb és a nyereségkulcs mindenkor egy irányban mozogna és egymással lépést tartana, akkor elméletem csakugyan meg volna támadható. Én azonban úgy látom, hogy ama feltevés semmikép sem állhat meg. Igaz ugyan, hogy a kamatlábat végső sorban a nyereségkulcs szabályozza, hogy magas nyereségkulcs mellett a kamatláb is emelkedik és esik, amikor amaz alacsonyan áll, de vannak meglehetősen nagy időközök, amelyek tartama alatt alacsony kamatláb nagyon jól együtt járhat magas nyereségkulccsal. Különösen beáll ez olyankor, amikor a tőke a hadi céloknak szolgáló vállalatokból a békés céloknak szolgálókra terelődik át. Ha a javak ára nem változik, előállításuk költsége pedig esik, akkor a nyereségkulcs természetesen emelkedik, ha pedig a javak ára általánosan esik, akkor nem a javaknak vagy a munkának értéke az, ami esik, hanem annak a csereeszköznek értéke emelkedik, amelylyel a javak árát megfizetjük, és ilyenkor az én elméletem nem követeli meg azt, hogy a nyereségkulcs emelkedjék, sőt ennek még esését sem zárja ki.

Azt kérdi Ön, hogy be tudom-e bizonyítani a következő tétel hamis voltát: „A tőke teljesen a munkának anyagaira, eszközzeire és fenntartására fordíttatik. Ha emez anyagoknak, eszközöknek és a munkás fenntartásának pénzbeli értéke bármily okból jelentékenyen leszáll, akkor lehetséges-e, hogy az országban a pénzzé tett tőkének ugyanaz a mennyisége nyerjen alkalmazást?” Erre csak azt felelhetem, hogy lehetségesnek lehetséges ugyan, de nem valószínű. Tegyük fel, hogy a bányákban kevesebb nemes fém termeltetnék ugyanakkor, amikor az anyagok s az eszközök mennyisége jelentékenyen növekednék. Ebben az esetben nem lehetséges-e,

hogy az anyagoknak és eszközöknek együttes megnövekedett mennyisége nagyobb pénzbeli értéket képvisel mint korábban, noha e mennyiségnek egyes részeire nézve megfordítva áll a dolog? Nem képzelhető-e, hogy mi behozatal útján aránylag nagyobb részéhez jutunk a pénz ama tömegének, amely a világ összes országaiban van szétosztva? Én részemről nem is kételkedem rajta, hogy ennek lehetősége csakugyan megvan.

Abban az érvelésben, amely a megnövekedett érték ösztökélő befolyására és a keresletnek és kínálatnak a jövőendő vagyonságra gyakorolt hatására vonatkozik, nincsen is akkora eltérés fel fogásunk között, mint Ön hiszi, mert hiszen a nyereség és a vagyon az Ön véleménye szerint épúgy függ a munka valóságos olcsóságától, mint az én véleményem szerint, amennyiben Ön is mondja, hogy az inségből eredő bajokat a vagyonság szempontjából nemcsak ellensúlyozhatja, hanem még jóra is fordíthatja az az ösztökélés, amelyet az inség a gazdálkodásnak ad. Én szintén állítom ezt, mert hiszen amellet kardoskodom, hogy az inségből eredő bajok kizáróan a munkásosztályok terhére esnek, mert a munkások gyakran több munkát végeznek anélkül, hogy az élelmszerekből és egyéb életszükségletekből ugyanakkora részt kapnának, sőt teszik ezt, amikor minden megdrágul, elég gyakran még anélkül is, hogy munkabérükben ugyanakkora értéket, vagy pénzben kifejezve, agyanakkora díjazást kapnának. Ha ilyesmi bekövetkezik, akkor a nyereségkulcs, amely mindig a munka értékétől függ, szükségképen emelkedik.

Azt hittem, hogy már irtam Önnek a kitünő művében foglalt új anyagról, noha nem vizsgálhattam azt meg oly gondnal, mint óhajtottam volna. Utközben olvastam a könyvet és megjegyeztem benne minden olyan szakaszt, amelyre nézve a legcsekélyebb eltérést láttam közöttünk fennforogni. Az volt a szándékom, hogy haza érve, újra előveszem majd ezeket a helyeket és a legnagyobb figyelmet szentelem majd nekik. Mikor Franciaországból visszatérve, Londonon átutaztam, kerestem is a könyvet, mert meg voltam győződve, hogy Ön ígérete szerint küldött belőle nekem egy példányt. De biz Ricardoné asszony több más könyvvel együtt valami ruhaszekrénybe gyömöszölte bele ezt a példányt, amely azután csak akkor került elő, amikor újra a városba mentem. Most hát a könyv a kezemben van. Ujra átolvastam benne az új

anyagot és meglepődve látom, hogy a legnagyobb figyelem dacára alig tudok benne találni olyan pontot, amellyel egyet nem értenék.

(A következő rész jegyzet alakjában van adva, amely kiszorítja a szöveget). Önnek előadása a könyv minden részében rendkívül világos és idővel bizonyára meg fog győzni minden gondolkodó embert. A fő különbség közöttünk abban van, hogy vajjon az élelmiszerek mennyisége, vagy a lakosság száma szaporodik-e gyorsabban. Ugy, ahogy a kérdés a harmadik rész 47. lapján van felállítva, majdnem teljesen hozzájárulok az Ön felfogásához, amely véleményem szerint teljesen megegyezik Steuart J. úr nézetével. Ott ahol a munkabérek eséséről van szó, Ön csak egyszer beszél kifejezetten gabonában értett bérekről, pedig világos, hogy mindenütt gabonában kifejezett és nem pénzbeli munkabéreket akar érteni. Ugyancsak a harmadik rész 438. lapján a jegyzet teljesen megegyezik az én elméletemmel, úgy látszik azonban, hogy a 446., 456., és 457. lapokon Ön elfelejti azt, amit előzően már elfogadott, 497 (sic). Smith-tel egyetértően Ön is azt mondja, hogy a gyarmati kereskedés monopóliuma emeli a nyereségkulcsot. Az 502. lapon mondtak az én véleményem szerint nem állhatnak meg és ellenmondásban vannak a 438. lapon mondottakkal. Nem írom teljesen alá az 506. lapon előadottakat. Ön, úgy látom, nem ismeri el mindenütt, hogy a szegényügyi törvények növelik a szétosztásra kerülő élelmiszerek mennyiségét, mert némely helyen abból indul ki, hogy ugyanazt a mennyiséget nagyobb számú ember között kell szétosztani. Nem érthetek egyet sem Smith Ádámmal, sem Önnel arra nézve, ami a 326. és 328. lapokon van mondva, hogy t. i. a maximum csökkentően hat a jövő termelésre, a bérek helytelen növekedése pedig, valamint a szegényügyi törvények inkább fokozzák azt. A 360. lapon az van mondva, hogy a javak árának esése és a pénz értékének emelkedése egyértelmű. A 361. lapon a termelés csökkenése van mondva a kereslet hanyatlása helyett. A 371. lapon azt olvassuk, hogy a munkások szövetkezése növelheti a pénznek azt a mennyiségét, amely a munkásosztály között szétosztásra kerül. Amint látni tetszik, ezek csak apró kifogások, amelyeket csak azért adok elő, hogy önmagammal következetes maradjak. Az olvasók nagy tömege meg sem értené kifogásaimat, de Ön

előtt, aki nagyon jól ismeri az én sajátos nézeteimet, azt hiszem, nem szükséges megjegyzéseimet bővebben kifejtennem . . .

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

LXIV.

Gatcomb Park, 1817. december 16.

Igen tisztelt Uram!

Azt hiszem, most van az az idő, amelyben Ön levele szerint látogatást akart tenni Surreyben, és így biztosan remélem, hogy ez a levelem ott éri Önt. Nagyon sajnálom, hogy Ön nem tartotta szükségesnek, hogy most, mikor szabad ideje van, ő Felsége a királyné előtt Bathban megjelenjen, mert különben ott találkozhatunk volna egymással. Most erre a találkozásra már csak Londonban merek számítani, ahol valószínűen egyidőben leszünk. Eddig még nem állapítottuk meg véglegesen elutazásunk napját, de azt hiszem, semmiesetre sem maradunk tovább, mint a jövő hó közepéig. Remélem, hazatérése előtt még láthatom Önt.

Nagy örömmel hallok, hogy nemsokára ismét várhatunk egy kötetet az Ön tollából, ámbar jól tudom, hogy ha Ön támadást intéz ellenem, az olvasók kilenc tizedrésze az Ön pártjára fog állni. Nekem valami ügyes tollú emberre volna szükségem, aki világosan tudná előadni nézeteimet, hogy ne tűnjenek fel oly fonákoknak, mint most. Szívesen segitenék Önnek valamely jó cím kieszelésében, de másrészt tudom, hogy senki sem tudja oly jól megadni könyvének a megfelelő külsőt és berendezést, mint épen Ön. Olvasta a bírálatot Say könyvéről és az enyémről a Britisben? A bírálók néhány megjegyzését, azt hiszem, Ön is magáévá tenné. Némi vigasztalást találok abban, hogy a bírálók, miután könyvemnek valamennyi részét képtelennek és értelmetlennek tüntették fel, Önt is megtámadják a földjáradék kérdésében és azt mondják, hogy mindketten alaposan elhomályosítottuk a földjáradék természetét, amely pedig korábban oly világos volt. A földjáradék semmi más, mint a földért fizetett haszonbér. A bírálók legalább kedves ársaságba juttattak engemet. A Ccitsman című skót ujságban va-

laki ügyesen kel védelmemre, világos, hogy a cikk írója megértette azt, amit én mondani akartam, az imént említett bírálóról ezt bizony nem lehet mondani.

Az egész utolsó hetet Mill könyvének olvasásával töltöttem és az első kötetnek körülbelül felével végeztem is. Nem tartom magamat feljogosítva arra, hogy véleményt mondjak róla, de annyit mégis mondok, hogy nekem nagyon tetszik. A könyv rendkívül érdekes és meggyőződésem szerint nagy feltűnést fog kelteni, mert nemcsak részletesen tárgyalja a hindúk vallását, szokásait, törvényeit, művészetét és irodalmát, hanem össze is hasonlítja ezeket oly más népek vallásával, szokásaival, stb., akiről a világ általában azt hiszi, hogy mélyebb fokon állnak mint a hindúk. Már pedig ha ezekben a hindúknál a civilizáció magas fokának jeleit látjuk, akkor Afrika, Mexikó, Perú, Perzsia és Kína szintén tarthatnak igényt hasonló méltánylásra. Mill elmondja a maga véleményét is arról, hogy mi teszi a jó törvényeket, a jó vallást és műveltség magas fokát, kimutatván, hogy e tekintetben Hindosztánnak ugyancsak alacsony ponton kell kijelölnünk helyét. A könyv közgazdasági részét kitűnőnek tartom, azt a részt, amelyet én olvastam belőle, úgy lehet tekinteni, mint az írónak az emberi szellem haladásáról táplált nézete kifejtését. Remélem, hogy ez a könyv növelni fogja írójának jó hire-nevét, amit ő kitartásával és egyéb jó tulajdonságaival teljesen meg is érdemel . . .

Mint a régi patriarkák most én is körül vagyok véve összes leszármazottaimmal, fiaimmal, leányaimmal és unokáimmal, akik most mind itt vannak nálunk látogatóban. Ha nem kellene attól félnem, hogy szűk házunk nemsokára már be sem fogadhatja nagy számukat, akkor rendes szokássá tenném, hogy minden évben eljőjenek hozzánk. Bizonyosan olvasta már az ujságokban, hogy én is ama három jelölt között vagyok, akik közül majd a sherif választják, és minthogy Berkeley ezredes, aki első helyen van jelölve, minden valószínűség szerint vissza fog lépni, mivel a lordok házába akar bejutni, amely méltóság különben a teljeskorúsághoz immár közellevő öccsére szállna át, kétségkívül engemet fognak megválasztani. Pedig nagyon jól meglettem volna e méltóság nélkül is . . .

Öszinte hive
Ricardo Dávid.

Jegyzet. S. vynek *Ceuvres Diverses* című munkájában (I. k. 413. l.) közölve van egy levél, amelyet Ricardo, Gateombból 1817. december 18-iki kelettel, Sayhez intézett. Ebben többek közt ezeket olvassuk: „Mióta Ön Angolországban járt, én apránként visszavonultam az üzleti ügyektől, és mint-hogy a mi állami adósságunk óriási nagy, a kötvények ára pedig igen magas, lassan-lassan kivontam belőle tőkémét és jó részét földbe fektettem bele . . . Életemben szakadatlanul váltakozik a siker a gonddal, azért rajta vagyok, hogy a jövőt tőlem telhetően biztosítsam és megszabaduljak minden aggodalomtól. Mill barátunk épen most akarja közzétenni Indiáról írt könyvét, amelyen több évig dolgozott. Az ő nagy tehetsége elegendő biztosíték arra nézve, hogy akármit ír is, érdekes és tanulságos lesz. Meg vagyok győződve, hogy könyve még legbizalmasabb barátainak várakozását is meg fogja haladni. A könyv már sajtó alatt van és Mill oly szíves volt, hogy már az első leuzásból küldött nekem egy példányt. Az első kötetnek már több mint felét elolvastam és remélem, hogy illetékes bírálók is oly jónak találják majd a művet, mint én. Amit Mill az ország kormányzatáról, törvényeiről és szokásairól mond, nagyon fontos. Összehasonlítja Hindosztán korábbi állapotát a mostanival és ezzel eldönti azt a kérdést, hogy Hindosztán korábban csakugyan oly magas fokán állott-e a műveltségnek . . . Az Ön *Traité d'Économie Politique* című könyve annál nagyobb méltánylásban részesül minálunk, mennél ismertebbé válik. A *British Review* nemrég szemelvényeket közölt belőle, valamint az én könyvemből is, és nagy elismeréssel szól a munkáról. Nekem bizony nincsen ily jó sorom, a bíráló sok olyant talál könyvemben, ami öszerinte kifogás alá esik, és alig valamit, amit dicséretre méltatna.“

LXV.

London, 1818. január 30.

Igen tisztelt Uram!

Remélem, hogy a jövő héten, amikor majd Londonba jön, a mi vendégünk lesz Brook Streetben. Ricardo asszony velem együtt arra kéri Malthusné Asszonyt, hogy öhozzá is legyen szerencsénk.

King lord, Whishaw úr és Ön igazán nagy megtisztelésben részesítettek engemet avval, hogy megbeszélés tárgyává tették könyvemet, de megvallom, nagyon csodálkozom rajta, hogy az Ön véleménye szerint, amelyhez, levele szerint ítélve, az előbb nevezettek is hozzájárulnak, az érték mértékét nem abban kell keresni, amiben én mondtam, hanem hogy a természetes árt ép-úgy, mint a piaci árt, a kereslet és kínálat szabályozza, a kettő között csakis az lévén a különbség, hogy míg a természetes ár

a kereslet s a kínálat átlagos és tartós állapotától függ, a piaci ár e két tényezőnek véletlen és ideiglenes viszonya szerint alakul. Vajjon ezekkel a szavakkal tagadni akarja-e Ön, hogy a termelés könnyebbége leszállítja, nehézsége pedig felszökteti a természetes árt? Vajjon ez az emelkedés és esés nem következik-e be szükségkép már nagyon rövid idő múlva, még akkor is, ha az abszolút kereslet és kínálat, vagy a keftőnek egymáshoz való viszonya tartósan ugyanaz marad? Annyi mindenesetre áll, hogy a keresletben s a kínálatban nem szabad az ár egyedi szabályozóit látnunk. Valóban nagyon szeretném világosan tudni, mit értenek Ön és King lord kínálat és kereslet alatt. Bármily nagy legyen is a kereslet, tartósan mégsem emelheti valamely cikk árát magasabbra a termelés költségénél, beleértve a termelők nyereségét is. Egészen természetesnek látszik tehát, hogy a tartós ár változásainak okát a termelés költségeiben keressük. Ha e költségek kevesbednek, akkor a cikk ára végre is szükségkép leszáll, míg emelkedésükkel ugyancsak szükségkép felmegy. Mi köze van ennek a kereslettel? Meglehet, hogy én magam annyira el vagyok fogulva saját elméletemben, hogy nem tudom belátni képtelen voltát. Jól tudom ugyan, hogy minden ember könnyen ámitja önmagát, midőn kedvenc elméletét minden áron be akarja bizonyítani, de ebben a kérdésben mégis oly igazságot vagyok kénytelen látni, amely könnyen bebizonyítható, és nagyon csodálkozom rajta, hogy akad valaki, aki kétségbe vonja. Ha ez az én alapvető tételelem igazán hamisnak volna bizonyítható, akkor csakugyan el kellene ismernem, hogy egész elméletem is romba dőlne vele, de még akkor sem tudnám elfogadni az értéknek azt a mértékét, amelyet Ön akar helyében felállítani.

Nagyon sajnálom, hogy Ön e tavasz folyamában semmit sem szándékozik közléteni.

Torrens úrral mostanában nem találkoztam és azért nem tudom, mennyire van avval a könyvvel, amelyet közre akart bocsátani.

Sir James Mackintosh személyében az Ön kollégiuma több tekintetben nagyon sokat nyert. Ennek, gondolom, Ön örül legjobban.

Nagy köszönettel fogadtam szives üdvözlését abból az alkalomból, hogy a sherif tisztségére jelöltetem. Én részemről na-

gyon jól meg tudtam volna lenni e megtisztelés nélkül is, de tekintetbe véve a fennforgó körülményeket, mégsem akarok viszszalépni.

Milyen jó volna, ha ma Ön is velünk lehetne! Whishaw, Smyth, Mallet, Sharp és Warburton urak ma nálunk vannak ebéden.

Igazán örülök, hogy Ön is kedvező nyilatkozatokat hallott Mill könyvéről, Bár mindenki oly jó véleménnyel volna felőle mint én.

Legőszintébb híve
Ricardo Dávid.

LXVI.

London, 1818. május 25.

Igen tisztelt Uram!

Ismét sajnálattal kell tudomásul vennem, hogy Ön Londonba való legközelebbi jövelekor nem lesz a mi vendégünk... Remélem azonban, hogy naponként ellátogat majd hozzánk, vagy legalább is oly sűrűn, amily sűrűn csak lehet. A mi társadalmi kötelezettségeink el lesznek intézve, még mielőtt Ön ide jön. Mondhatom, még sohasem volt oly dorbézoló életem, mint épen ebben az évszakban. A Klubok Királyának gyűlése 6-án lesz. Sziveskedjék nekem megírni, hogy 8-án számíthatunk-e az Ön és Malthusné asszony kedves társaságára, mert igenlő esetben néhány barátunkat is szeretnénk meghíni a mondott napra.

Itt általánosan azt hiszik, hogy az országgyűlést rögtön az elnapolás lejárta után fel fogják oszlatni. Minthogy azonban az új választás ebben az esetben összeesnék a bírák körútjával, nem igen hihetem, hogy a miniszterek ily alkalmatlan időt fognak választani a feloszlásra.

Holnap este hosszú vita lesz a lordok házában a Bank korlátozása ügyében beterjesztett törvényjavaslat felett és ez alkalommal Grenville lord is akar beszélni. King lord említette nekem, hogy azt az indítványt akarja előterjeszteni, hogy a Banknak megtiltassék osztalék adása olyankor, amikor az arany

ára magasabban áll a pénzverő intézet részéről fizetett árnál. Nem vonom kétségbe, hogy ily intézkedés csakugyan csökkentené a folyópénz mennyiségét és parira emelné az árfolyamát, de ha a Bank igazgatói megbicsakolnák magukat, az intézkedésből nagy baj eredhetne az özvegyekre, árvákra és mindazokra, akik megélhetésük végett kizáróan a Bank osztalékára vannak utalva.

Mill úrral csaknem minden nap teszünk egy sétát. Remélem, hogy majd ha Ön Londonban lesz, néha-néha szintén megtisztel bennünket társaságával. Ha nem ragaszkodik túlságosan előítéleteihez, akkor hat ilyen séta alatt nagyon tűrhető újítót csinálnánk Önből. Bizonyára magunk is rájönnek, hogy nincsen is közöttünk oly nagy véleménykülönbség és hogy a legfontosabb kérdésekben nagyon jól egyetérthetnénk, feltéve, hogy Ön, amint hiszem is, nem idegenkedik minden újítástól. Sir James Mackintosh elolvasta Bentham könyvét és épen el akarta nekem mondani róla való véleményét, de megzavartak bennünket. Remélem, lesz még alkalmam nézeteinek meghallgatására, amelyekre nagyon kíváncsi vagyok. Tegnap beszélgettünk Sharp úrral amely alkalommal ő elmondta nekem, hogy Sir James az ő véleménye szerint mikép gondolkodik a reform kérdéséről. Ha helyes volt az előadása, akkor, azt hiszem, Sir James és én nem is állunk egymással oly nagy ellentétben, mint ahogy ő maga gondolja . . . .

Öszinte híve

Ricardo Dávid.

LXVII.

(Ez a levél Alburyba van címezve, Guildfordban).

London, 1818. június 24.

Igen tisztelt Uram!

Amikor levele ide megérkezett, Gloucestershireben voltam. Tegnap este érkeztem meg a városban, miután hétfőn elnököltem megyénk gyűlésén, ahol megválasztottuk két tagunkat.

Nagyon köszönöm szives tudakozódását a gyermek után, aki az Ön ittlétekor oly rosszul volt. . . Biz az szegény meghalt azon

a napon, amikor Ön Londonból elutazott. Holland doktor egészen meg volt lepelve, hogy a betegség oly rohamosan haladt előre. . . .

Azt hiszem, most már véglegesen el van döntve, hogy nem leszek tagja az új parlamentnek, és én igazán örülök rajta, hogy ez a kérdés végre eldőlt. Mert még ha biztosan számíthattam volna is megválasztatásomra, ebben még nem találtam volna kárpótlást a választással járó kellemetlenségekért. Clutterbuck úr közölte velem, hogy avval a hellyel, amely nekem volt szánva, más rendelkezés történt. Így tehát nagyratóró álmaim szétfoszlottak!

Miután egyszer elhatároztam, hogy engedek barátaim ösztökélésének, nem halasztottam el egyetlen alkalmat sem, hogy csakugyan bejuthassak a tisztelt házba. De ha a magam boldogságát tartom szem előtt, bizony okosabban teszek, ha nem mozdulok helyemből. Sokkal könnyebb mások cselekvését bírálva megfigyelni, mint bölcsen cselekedni. Ehhez járul, hogy véleményem szerint én bennem nincsen meg sem az a helyes ítélet, sem az az óvatosság, amely a közepes képviselőben is feltétlenül szükséges. Magam is csodálkozom rajta, hogy barátaim most mennyi szivességgel és figyelemmel vannak irántam. Valóban, nem cselekedném okosan, ha alkalmat adnék nekik, hogy mélyebben megvizsgálják ily szivességre való igényemet.

Önnel együtt én is örülök rajta, hogy Sir Sámuel Romilly megválasztatásának ügye Westminsterben olyan jó áll, de még Önnél is jobban örülök annak, hogy Sir Francis Burdett oly szép sikert ért el a választásnál. Én szilárd jellemű férfinak tartom őt. Bentham könyve, azt hiszem, meggyőzte őt róla, hogy az általános választójog semmi veszéllyel sem járna. De az ő törekvése meggyőződéseim szerint arra irányul, hogy olyan kormányunk legyen, amely valóban képviseleti alapon áll, ezt a célt pedig úgy véli legjobban elérhetni, ha az általános választójogon jóval innen megállunk. Ily felfogás mellett tisztán elvi kérdés, hogy az előtte lebegő cél szempontjából mennyire menjen a választójog kiterjesztésében. Teljesen egyetérték Önnel abban, hogy okosabban teszünk, ha e kiterjesztésnek szűkebb határt szabunk, és az Ön véleményét osztom abban is, hogy mai tapasztalatunk szerint még akkor sem volna szabad az általános választójog ki-

sérletébe belemennünk, ha ez a jog meg volna kapható. Mindenesetre örülök, hogy Ön a westminsteri választásban a nemzet józan eszének bizonyítékát látja.

Gondom lesz rá, hogy az Ön ellen irányuló összes panaszok kellően elintéztessenek.

Most már nem is maradt helyem annak a kérdésnek bővebb fejtegetésére, hogy a tőkének a mezőgazdaságban vagy az iparban való alkalmazása előnyösebb-e. Ha a vagyon szó alatt Ön épúgy mint én mindazokat a dolgokat érti, amelyek az emberre nézve kívánatosak, akkor a vagyont, véleményem szerint, leghatékonyabban azáltal lehet megnövelni, hogy a gabona termesztését vagy behozatalát olymódon engedjük meg, ahogy az a gabonatermeléssel vagy kereskedéssel foglalkozóknak leginkább megfelel. Ön azt mondja, hogy az egyik esetben a nyerhető gabona éppen csak arra volna elegendő, hogy eltartsuk belőle az alkalmazott munkásokat és hogy teljesen megfizethessük belőle a tőkét megillető nyereséget, holott a másik esetben kitelnék belőle még a megnövekedett földjáradék is és arányosan nagyobb lakosságot lehetne belőle fenntartani. Már most ha a tőkét illető és teljességében megfizetendő nyereség az egyik esetben értékre nézve, — akár úgy fogjuk az értéket, ahogy Ön mondja, akár úgy, ahogy én meghatározom, — jóval nagyobb volna mint a másokban, akkor világos, hogy a különbség nemcsak felérne a földjáradék többletével, hanem ezt még meg is haladná. Én azt állítom, hogy a tőkéből eredő nyereség magasabb volna a földjáradék emez egész mennyiségénél, ha a gabona behozatalát megengednők. Éppen azért, ha megengedem is, hogy a földjáradék megnövekedése a feltételezett esetben 1790-től 1818-ig megnövelte vagyonunkat, mégis azt merem mondani, hogy vagyonosságunk még jóval nagyobb arányban fokozódott volna, ha a kereskedelem szabadon folyhatott volna és ha a mezőgazdaság új és megjavult viszonyai között inkább külföldről hoztuk volna be a gabonát, semmint magunk termesszük. . . .

Ószinte híve

Ricardo Dávid.

Jegyzet. Az 1818-ban megnyílt új parlamentben a portarlingtoni kerületet, éppen úgy mint az előző parlamentben, Sharp Rikárd képviselte, aki azon-

ban, úgy látszik, hat vagy hét hónap mulva visszalépett, mert a névsorban már 1819. március 2-án Ricardo nevét találjuk (Hansard, sub dato, 846. l.). Ez a kerület a megvesztegethető választókerületek közé tartozott és úgy látszik, Ricardo sohasem látogatta meg választóit, mindamellett ő maga sokat harcolt a választás uralkodó rendszere ellen. Say J. B. életrajzának megírója azt mondja (nyilvánvalóan pusztán saját önkényes vélekedése alapján), hogy Ricardo birtokot vett Portarlingtonban, amelyvel a képviselői állás úgyszólván velejárt (Say, Oeuvres Diverses, 406. l.) „Possesseur de vastes domaines, il s'en trouvaît qui, par un abus déploré par lui-même, lui donnaient entrée au parlement“. Bain tanár Mill Jakab életrajzában, 192. l., úgy állítja oda a dolgot, mintha Ricardo az 1818-iki általános választások alkalmával választott volna meg képviselőnek.

LXVIII.

(A levél külsején a póstabélyeg a következő keltezését mutatja:
Minchin Hampton (sic), 1818. aug. 20.).

Igen tisztelt Uram!

Nagyon szépen köszönöm, hogy annyi jóakarattal tetszik szólni arról a dicséretéről, amellyel az Edinburgh Review bírálója jónak látta könyvemet elhalmózni. Mihelyt a bírálatot elolvastam, rögtön sejtettem, hogy a cikket M'Culloch úr írta, mert amióta könyvem mejelent, ő egész őszintén csatlakozott azokhoz a nézetekhez, amelyeket én az összes olvasókkal óhajtottam elfogadtatni. Dicsérete nekem nagyon jól esett, sokkal jobban, mintha a bírálat Mill úr tollából eredt volna, mert ha Mill úr őszinteségét sem lett volna okom kétségbe vonni, azt jó-részből mégis az ő irántam táplált barátságának és jóakarátának kellett volna betudnom. Ennyi dicséretet igazán meg sem érdemeltem. Talán nagyobb volna a súlya, ha bírálóm imitt-amott valami ellenvetést is fűzött volna bele.

Nem emlékszem már, hogy miféle kérdésre is feleltem utolsó levelemben a magam általános felfogása értelmében, és mint-hogy az Ön levele nincsen kezem ügyében, most nem térhetek vissza rá. Megengedem, hogy a mezőgazdaságban történő javítások útján roppant nagy vagyonosság keletkezhetik és hogy a társadalom természetes haladása folytán ennek a vagyonnak jó része földjáraadék alakjában végsősorban a föld tulajdonosainak kezébe kerül, de ez semmit sem változtat azon a tényen, hogy a föld-

járadék a vagyont csak egyik kézből a másikba juttatja, de sohasem teremti. Mert mielőtt a vagyonnak ez a része mint földjáradék a föld tulajdonosainak fizetetik, szükségkép a tőkéből eredő nyereséget alkotott és csak azért jut a föld birtokosainak kezébe, mivel rosszabb minőségű földek vétettek művelés alá. . . . .

. . . . Wight szigetére tett kirándulása bizonyosan nagyon élvezetes volt. . . . .

Az újságokból bizonyosan értesült már róla, hogy immár túlvagyok mindazon az ünnepies szertartáson és költségen, amely együttjár sherifi tisztemmel, mikor a bírák esküdszéki tárgyalást tartanak, és amelyből nekem semmi hasznom sincsen. A bíró éjfél után a városba jött és megbízatása evvel megszűnt, egyszerűen az esküdtek, a tanúk, a tanácsbírák és a shrerif is elbocsáttattak. Azt mondják, hogy két vagy három hét múlva újra össze kell majd jönnünk. . . . .

Nagyon sajnálom, hogy Ön csak lassan halad avval a munkával, amely most kezében van. Miután Ön sokat gondolkodott a dolgon, nem csodálkozom rajta, hogy bírálóm nem ingatta meg saját felfogásában való hitét. Nem is lett volna hízelgő rám nézve, ha ez neki sikerült volna, mert hiszen hányszor volt alkalmam rá és mennyit fáradtam rajta, hogy Önt saját felfogásomnak megnyerjem, és mégsem sikerült. Hát akkor miért lett volna épen neki az a szerencséje, hogy ezt már első csapásra elérje? Azt kezdem gyanítani, hogy felfogásunk között tulajdonkép nincsen is akkora különbség, mint eddig gondoltuk. Nekem legalább nem volt valami nagy kifogásom az Ön kéziratának ama részében foglalt nézetei ellen, amelyet Ön nekem felolvasott, de nagyon szeretném, ha alkalmam volna az Ön egész rendszerével a maga teljességében megismerkednem, és azért alig várom, hogy könyve nyomtatásban feküdjék előttem.

Örömmel hallom, hogy Sir J. Mackintosh és Wishaw urak jól vannak. Kérem, adja át nekik legszívesebb üdvözleteimet. Ha egyikük vagy mind a ketten az idén Bowoodba mennének, akkor nagyon szívesen fogadnám, ha egy pár napra engemet is meglátogatnának. Lansdown marquis megígérte, hogy ellátogat hozzám és mily kedves volna, ha valamennyien egyszerre jönnének. Ha Wishaw úr Bowoodig jön, akkor tulajdonkép le is kötelezte

magát már arra, hogy én hozzám is eljön. Landsdown marquis-val és nejével Gloucesterben találkoztam, valami körútról hazatérve, éppen akkor érkeztek meg a városban, amikor én onnan távozni készültem, és mivel az udvar ott tartózkodása éppen megszűnt, nem kaptak lovakat és kénytelenek voltak egyideig ott maradni. Azt hiszem, hogy Ön a karácsonyi szünidőig Hertfordban marad. Nagyon szeretném, ha e szünidő egy részét Malthusné asszonnyal együtt minálunk töltené el. . . Mill úr tegnap este ért ide, hogy megtegye nálam már régen ígért látogatását. Nem hozott más újságot mint azt, hogy Bentham úrnál együtt ebédelt Brougham úrral, Rush úrral, az amerikai nagykövettel, és Sir Sámuel Romillyvel. Az öreg úr, úgy látszik kezd jókedvű lenni. Négy ember egyszerre talán sok is neki. . . .

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

Jegyzet. A most közölt és a következő levél közé esik valószínűleg az a két levél, amelyet Mc. Culloch idéz (Ricardo, Works, XXVI. l.), s amely 1819. április 7-én és 1819. június 22-én vagy ő hozzá, vagy Millhez volt intézve. „Őn bizonyosan tudja már, hogy elfoglaltam helyemet a képviselőházban. Félek, hogy ott nem sok hasznomat veszik. Kétszer is próbáltam beszélni, de előadásom nagyon zavaros volt. Már nem is merem remélni, hogy valaha le tudom majd küzdeni azt a feszélyezettséget, amely mindenkor uralkodik rajtam, valahányszor saját hangomat hallom“. A második levélben ezeket olvassuk: „Nagyon köszönöm, hogy Ön bátorítani sziveskedik abból az alkalomból, hogy a házban felszólaltam. A ház annyi elnézéssel fogadta beszédemet, hogy bizonyos mértékig csakugyan le tudtam küzdeni zavaromat. Mindamellet úgy érzem, hogy még igen nagy és szinte legyőzhetetlen akadályok állnak előttem a siker útjában, miért is helyesebben és okosabban cselekszem, ha jövőre, minden megokolás nélkül egyszerűen leadom szavazatomat“. Ricardo szerencsére nem maradt meg emez elhatározása mellett. Ebben az időben történt, hogy Grote György megismerkedett Ricardóval. Kétszer (1819. március 23. és 28.) nála is reggelizett és vele meg Millel együtt szokott sétálni a St. James Parkban és a Kensington kertben. Grote előb mindig megmutatta Ricardónak, ha valamit írt, és époly nagy tisztelője volt, mint Mill (Grote György Élete, 36. l.) E könyv 42. lapján egy levél is van közölve, amelyet Ricardo írt Grotenak 1823. március havában. E levélben Ricardo megköszöni Grotenak, hogy helyeslését nyilvánította az ő politikai magatartása felett. Ricardo egyik legutolsó fellépése a parlamenten kívül a reform-párt egyik ebédjén történt, hol ő terjesztette elő a határozati javaslatot, még pedig oly beszéd kíséretében, amelynek kidolgozásában Grote is segített neki. (Bain, Mill J. Élete, 208. l.)

LXIX.

Galcomb Park, 1819. szeptember 21.

Kedves Malthus Úr!

Nem szabad tovább késnem a válasszal szives soraira. Nagyon sokszor gondoltam Önre és nem rég már írni is készültem Önnek, midőn levelet kaptam Milltől, amelyhez hozzá volt csatolva Napier úrnak, az Encyclopedia Britannica kiadójának vagy igazgatójának egy levele, amelyben Mill közvetítésével arra kér engemet, hogy cikket írjak a mű számára az adósságtörlesztő alapról. Ezt a feladatot én oly roppantul nehéznek tartottam, hogy nem is mertem hozzáfogni megoldásához, amit Millnek rögtön meg is írtam. Erre azonban ő újabb levéllel felelt, amely elől már alig lehetett kitérnem, úgy hogy végre is meg kellett ígérenem, hogy megpróbálom a dolgot, de bizony nem sok reménnyel a siker iránt. Most tehát erősen dolgozom, mert alkalmat akarnék adni Napier úrnak, hogy a mű megjelenésének késleltetése nélkül valaki máshoz fordulhasson, mihelyt Millel együtt meggyőződik majd róla, hogy én a szóban forgó tárgyban nem igen vagyok járatos. Ez az ügy mostanában lekötötte minden időmet és előreláthatóan legalább még egy hétig teljesen el fog engemet foglalni.

Ön tehát Henleyből Maidenheadbe ment! Csak nem akarja a Thames folyót elhagyni! Biztosan számítok rá, hogy Ön is szerepel majd az évenként tartott csolnakázó versenyben.

Örömmel hallok, hogy vígan halad előre munkájával. Most már biztosan merem remélni, hogy befejeződik. Ön, úgy látom, nagyon könnyen veszi a dolgot és nem fejt ki sem akkora szorgalmat, sem akkora aggodalmat mint én, ha valamely munka van a kezemen.

Lehetetlen volt a levelében érintett tárgynak megfelelő figyelmet szentelnem. Az a feltevés, hogy egy napi munkával egy fél uncia ezüstöt lehetne a tengerparton nyerni, gondolom, maga is belátja, nagyon merész. Ha így volna, azt mondja Ön, akkor az ezüst sem nem emelkedhetnék, sem nem eshetnék, ugyancsak állandó maradna a munka is, ellenben a gabona igenis változhatna. A nyereség azonban az én véleményem szerint még akkor

is attól függene, hogy a hozadékból mekkora rész jutna a tőkésnek és mekkora a munkásnak. Az egész hozadék kisebb volna és ára épen azért emelkednék, de a termelt mennyiségből a munkás nagyobb arányban kapna, mint korábban. Ez a nagyobb arány mindamellett mennyiségre nézve kevesebb volna mint korábban, csak pénzbeli értéke maradna ugyanaz. Az Ön részéről feltételezett esetben a pénzben kifejezett munkabérek nem emelkednének szükségképen a művelésnek a legszűlső határig való haladásával. Ennek oka azonban abban van, hogy Ön teljesen kizárta a tőke alkalmazását az értékmérő termeléséből. Ön tudja, hogy én egyetértek Önnel abban, hogy a pénz olyan jószág, amely nagyobb változásoknak van kitéve, mint általánosan gondolják, épen azért én azt hiszem, hogy a javak árának számos változását a pénz értékének változására lehet visszavezetnünk. Nagyon nehéz elképzelni, hogy valamely nagy és művelt országban valamely fontosabb jószágot egyforma előnnyel lehessen termelni tőke alkalmazása nélkül. Levelének szavai után itélve, Ön túlságosan magasra taksálja az én tekintélyemet. Semmiesetre sem fogadhatom el azt, hogy Ön az én tekintélyem iránt való tisztelettel mentegesse azt a lassúságot, amelyet művének befejezésében kifejt. Nagyon szeretném, ha Malthusné asszony és Ön ide jönnének hozzánk karácsonyra. Akkor egészen oly hangulatban leszek, hogy megvitathatjuk majd egymással azokat a nehéz kérdéseket, amelyekre nézve véleménykülönbség látszik közöttünk fennforogni. Családom most egészen rendben van és így kellemesebb időtöltést ígérhetek Önnek, mint aminőben nálunk eddig része volt. Sohse büszkélkedjék vele, hogy Cobbett épen Önt cibálta meg oly nagyon. Hisz én is megkaptam a magam részét, még pedig egészen azon a módon, ahogy előre is sejtettem. Még ott is, ahol egyetért Önnel, mindig ki tudja találni az ellentétnek oly árnyalatát, amely őt dühre ingerli.

Nem rég néhány kellemes napot töltöttem Whishaw úr társaságában Smith úrénál Easton Greyben. Nagyon jó hangulatban volt és mindenképen kellemessé tette magát. Beszélgettünk politikáról is, különösen a reform kérdésekről, és én azt találtam, hogy ő sokkal szabadelvűbb engedményeket tesz, mint ahogy tőle vártam volna. Hobhouse kisasszony lelkesen fogta az én pártomat, Chandlerné asszony pedig, aki lelkes whig-párti, egyenesen

kijelentette, hogy az én elveim felelnek meg legjobban a párt elveinek. Belsham úr is velünk volt, de nem foglalt határozott pártállást. Macdonnel úr, aki Whishaw úrral együtt jött, semmiképp sem volt ő vele egy állásponton. Nem fáradt még el? . . . . .

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

1. *Jegyzet.* Ricardo a képviselőházban tartott beszédeiben gyakran foglalkozott a törlesztőalap kérdésével. Evvel a törlesztőalappal csak ámfították a népet, amely azt hitte róla, hogy csakugyan az állami adósság kifizetésére szolgál, holott a kormány mindig ki volt téve annak a kísértésnek, hogy valamely más célra használja fel. Ricardo ezt ismételtén kijelentette már az első ülészakban (péld. 1819. május 13-án, június 9-én és 18-án) és újra emlegette az utolsóban. A tárgyra vonatkozó következő érvelés az ő 1823. február 28-án tartott beszédéből Cobden modorában van tartva és világosan mutatja, hogy a közgazdasági tudós szívesebben olvas valamely nehéz igazságot apró, mint nagy betűkben: „Tegyik fel, — így mond, — hogy nekem 1000 font sterling évi jövedelemem van és hogy kénytelen vagyok 10.000 font sterlinget kölcsön felvenni, amelynek törlesztésére évi 500 font sterlinget kötelezem magamat hitelezőmnek fizetni. Már most a számvevőm így szól hozzám: „Ha Ön hajlandó volna évi 400 font sterlingből megélni és megmaradó 500 font sterlingből még 100 font sterlinget áldozni, akkor ennyi meg ennyi év alatt teljesen megmenekülhetne adósságától“. Én csakugyan hallgatok is a jó tanácsra, csak 400 font sterlinget kölök évenként, 600 font sterlinget pedig átadok számvevőmnek, hogy vele hitelezőmet kielégítse. Számvevőm az első évben 100 font sterlinget fizet a hitelezőnek az adósságból tehát az év végén már csak 900 marad, amely után a hitelezőnek már csak 495 font sterling jövedelem (vagy kamat) jár. Én azonban tovább is 600 font sterlinget adok át a számvevőnek évenként. Ő a második évben 105 font sterlinget fizet a hitelezőnek és ekkép a tartozás évről-évre csökken, de a számvevő állandóan 600 font sterlinget kap tőlem. Bizonyos számú évek végén a dolog így áll: Az évenként 600 font sterlinget tevő tartalékból az adósság fele ki van fizetve, a hitelezőnek már csak 250 font sterling jár egy évre, 350 font sterling pedig a számvevő kezében marad, holott a gazdája még mindig csak 400 font sterlinget költhet évenként. Ekkor a számvevő egyet gondol, amiről azt hiszi, hogy a gazdájának vagy neki magának hasznára lesz, ugyanis kölcsönvesz 7000 font sterlinget és a kezében levő 350 font sterlinget teljesen e kölcsön kamatainak megfizetésére fordítja. Mi lesz már most az én törlesztőalappommal? Eredetileg én csak 10.000 font sterlinggel tartozom, most pedig összesen már 12.000 a tartozásom, ahelyett tehát, hogy a törlesztőalappal rendelkezném, ahogy reméltem, tényleg még jobban el vagyok adósodva“. Ricardo evvel azt akarta bebizonyítani, hogy sokkal jobb volna, ha őszintén bevallanánk, hogy nekünk bizony ninesen is törlesztőalapunk. Egyik barátja erre azt jegyezte meg, hogy Ricardo szerint tehát

igaza volna annak a francia nőnek, aki azt mondta, hogy a kísértésnek úgy lehet legjobban ellenállni, ha engedünk neki, amire Ricardo avval vágott vissza 1823. március 6-án tartott beszédében: „Ha tudnám, hogy valaki el készül tőlem venni tárcámat, akkor inkább magam költeném el a tartalmát.“

2. *Jegyzet.* Helyénvaló lesz, hogy itt néhány mondatot idézzünk Cobbet iratából, amelyről a közölt levélben szó van. Támadása annyira erőszakos volt, hogy nem is igen lehetett őt komolyan venni. Ha Dr. Johnson, amint mondják, csakugyan szerette az alaposan gyűlölőt, akkor sokat vesztett vele, hogy nem érte meg Cobbet munkáját. Abban a levélben, amely a Political Registernek 1819. szeptember 4-iki számában jelent meg, Cobbett a következő förmérvényben nyilatkozik: „Úgy látom, hogy ők (t. i. akik megvesztegetik a választókerületeket) bizonyos Ricardo nevű ember javaslatát fogadták el, akiről nem tudom, mely vidékről való, csak annyit tudok róla, hogy kikeresztelkedett zsidó. Annyi bizonyos, hogy az utolsó tizenöt vagy húsz évben a tőzsdén élőködött. Ha az öreg Chatham lord még élne, akkor bizonyosan nagy tisztelettel beszélne a ganajtúró bogárról, ahogy ő ezeket a tőzsde-embereket nevezni szokta. Nem lehet tagadni, hogy ma mindentűt csak ők számítanak. Baring részt vesz az uralkodók kongresszusában, Ricardo pedig itthon intézi a közügyeket. Hja, a ganajtúró bogár immár nem csúszó-mászó féreg, hanem büszkén felemeli fejét, míg a kerületbíró kevély lordok mindenféle zúgban rejtőznek el . . . Azt mondja azután, hogy azok a tanok, amelyek a Courierben és másutt a készpénz haszontalanságát és a papírpénz kényelmes voltát hangoztatják, világosan mutatják, hogy ezek az emberek a készpénzzel való fizetést nem tartják gyakorlatilag célszerűnek. „Ez a Ricardo azt mondja, hogy az ország örülhet a papírpénz feltalálásának, amiben a politikai tudománynak nagy haladását kell látnunk. Már pedig ha ez csakugyan igaz volna, akkor legjobb volna, hogy valamennyi országnak csak papírpénze legyen. És vajjon mi volna akkor az érték mérője? Világos, hogy ily mérték egyáltalában nem is léteznék és hogy a kereskedést lehetetlen volna fentartani. Nem is szölok arról, mekkora veszély állana elő háború idejében. Annyi bizonyos, hogy a franciák biztosan számítanak rá, hogy éppen ebből az okból egy pár év múlva teljesen az ő hatalmukban leszünk,“ és így tovább. Hunthoz intézett egy másik levelében, amely a Register következő számában van közölve (112. l.), ekkép folytatja: „Nagyon csodálkozom rajta, hogy Ricardo, még melegen a tőzsdén való működésétől, aki oly barátságosan beszél az alsóbb osztályokról és rettegéssel gondol szaporodásukra, nem veszi számításba azt az áldott és bőséges érvágást, amelyet az Angolországból Amerikába irányuló állandó kivándorlás okoz. Ez legalább egy kis napsugár a nagy ködben.“ Amit a Registerben Ricardóra vonatkozóan még egyébként mond, az sem sokkal hízelgőbb.

Ricardo és Malthus azonban nem egyformán viselték el e bántalmakat. Cobett a gyalázkodás tetőpontját abban a levélben éri el, amelyet Long Islandban február 6-án írt, amelyet a Political Registernek 1819. május 8-án megjelent száma (34. kötet 33. sz.) közöl és amely ekkép van címezve: „Malthus lelkésznek a szegények jogairól és arról a kegyetlenségről, amelyet ő a szegényekkel szemben ajánl.“

„Lelkész! Sok embert gyűlöltem éltém folyamában, de soha senkit jobban, mint Önt. Az Ön könyve . . . csak olyan lélekből fakadhatott, amely még sokkal nagyobb kegyetlenséget képes elrendelni, mint amekkorát a történelem a Szent Bertalan éjszakáján történt mézszárlásról említ. Hiszen a papok minden időben kitűntek az ő hideg, megfontolt és kiméletlen kegyetlenségükkel, úgylátszik azonban, hogy épen az angol egyháznak tartatott fenn az a szerencse, hogy egy olyan papja legyen, aki még kartársain is túlszaz a legvadabb kegyetlenségben. Nem találok szavakat, amelyekkel Önt találóan jellemezhetném, azért egyszerűen papnak nevezem Önt, amely szó legjobban felel meg az ilyen embernek és sok egyébvel együtt még annyit is mond: Vesztegetők eszköze“. (1019. és 1020. l.). Azt mondja azután, hogy jegyzéket állított össze 743 olyan haszontalan papról, akik kitiltották a Registert és az ő Paper against Gold (Papir az arany ellen) című röpiratát a községek olvasószbájából. „Ezeket az átkozott papokat természetesen gyűlölöm, de valamennyit együttvéve sem gyűlölöm annyira, mint ezt az embert (ha ugyan szabad őt embernek neveznem), akít nem is kellene vitatkozásra érdemesnek tekinteni, hanem egyszerűen meg kellene büntetni“ (1021.).

Erre az ostoba gyalázkodásra Ricardo adta meg a legjobb feleletet abban a beszédében, amelyet 1823. július 1-én a „keresztény papoknak a vélemény szabad nyilvánítása iránt“ beadott kérvényének tárgyalása alkalmából tartott. Azt mondja ugyanis e beszédében, hogy az aljas beszédeknek mindig a legnagyobb nyilvánosságot kellene megadni, mert „az ilyen beszédek sértik az emberiség józan esztét“ és azért nem igen kell tartani tőle, hogy komoly embereket megtéríthetnének.

LXX.

Gatcomb Park, 1819. november 9.

Kedves Malthus!

. . . . E hó 22-én magam megyek majd Londonba és természetesen ott is maradok mindaddig, amíg az országgyűlést az ünnepekre el nem napolják. Talán Önnek is lesz alkalma, hogy ez alatt az idő alatt a városba jöjjön. Ebben az esetben szívesen bocsátok rendelkezésre egy ágyat lakásomban és olyan ellátást, aminő az én minden cselédemtől telik.

Nagyon örülök, hogy Wishaw úr meg volt elégedve itt tett nagyon is rövid látogatásával. Az ő társasága nagy élvezetet nyújtott nekem, hisz ő oly kedves ember és mindennel meg van elégedve környezetében. Sokat beszélgettünk a parlament reformálásáról és meglelégedéssel tapasztaltam, hogy nézeteink sokkal közelebb járnak egymáshoz, semmint hittem volna. Avval az úji-

tással, amelyet Whishaw úr is kész elfogadni, én részemről teljesen meg volnék elégedve. Mert én ma sem hajlom jobban a radikalizmus felé mint korábban, különösen amióta láttam Hunt, Watson és Társa üzelmeit, ha t. i. radikalizmus alatt az általános választójogot értjük. Másrészt azonban attól tartok, hogy az a mérsékelt reform, amelyet Ön is hajlandó volna elfogadni, nem volna elegendő jó kormányzat biztosítására. Az Ön reformjavaslata, ha jól emlékszem, époly mérsékelt, amilyen túlzó az általános választójog elve. Szerintem a kettő között kell a helyes megoldást keresnünk. Vajjon hiszi-e Ön, hogy a nép nagyobb részét ki lehetne elégiteni avval a gondolattal, hogy a képviselnek bármilyen megváltoztatása már teljesen meggyógyítaná minden bajját? Hiszen akad talán néhány gazember is, aki örömmel üdvözlölné a forradalmat csupán csak azért, mert alkalmat adna nekik mások tulajdonának elvételére, de az ilyen célra törekvők száma bizonyára csak nagyon csekély. Én részemről nem tudom a józanul gondolkodók értelmét annyira lebecsülni, hogy feltehetném róluk, miszerint őszintén hiszik, hogy a parlament reformálása következtében találnak majd munkát, vagy hogy az ország megszabadul attól az adótehertől, amely most vállunkat nyomja. Nem is igen tapasztalom, hogy valaki a nagy tömeghez intézett beszédében efféle túlhajtott reményeket akarna a népben kelteni. De még ha tenné is valaki, meg vagyok győződve, hogy a népnek van annyi esze, hogy nem hisz az efféle amitó ígéreteknek. Azt hiszem, nagyon viharos ülésszakunk lesz a parlamentben.

Ami megejtett számításaimat illeti, csak annyit akarok megjegyezni védelmükre, hogy én ezeket a számításokat nem gyakorlati célzattal hoztam nyilvánosságra, hanem csak azért, hogy egy elvet világosítsak meg velük. Az még nem elég felelet az én elméletemre, ha valaki „szinte lehetetlennek mondja, hogy összes számításaim feltétlenül és alaposan tévesek“, mert ezt én magam sem tagadom, de azért mégis igaz marad, hogy akár a mezőgazdaságban, akár az iparban a hozadéknak az a része, amelyet a munkásokat alkalmazó tőkés a maga számára visszatart, annak a munkának mennyiségétől függ, amely a munkások fenntartásához és megélhetéséhez megkívántató anyagok előteremtéséhez szükséges.

Őn azt kérdi tőlem, „vajjon ha az idegen gabona behozatala következtében a föld egy része elvonatik a művelés alól, az én felfogásom szerint a nyereség új kulcsát a föld állapota határozza-e meg, avagy az ipari és kereskedelmi termékek ára, amely a munkabérek eséséhez hasonlítva, állandó marad?“ Nagyon helyesen előlegezi Ön a tőlem erre várható feleletet is. Szerintem „a tőke mindaddig visszavonul a földtől, amíg az utolsó tőke nem adja meg (a munkabérek esése következtében) az iparban elérhető nyereséget, feltéve, hogy az iparcikkek ára állandó marad“.

Örömmel hallok, hogy könyve már nemsokára sajtó alá kerül, de másrészt sajnálom, hogy éppen a legfontosabb következtetések, amelyek az Ön részéről megvilágítandó elvekből levezethetők, t. i. az adóra vonatkozók, nem lesznek benne. Nem rég levelet kaptam Turnertől, amelyben ő is sajnálatát fejezi ki azon, hogy a közgazdasági írók oly kevés figyelmet szentelnek a megadóztatás fontos kérdésének. Különösen fontosnak tartja ő ezt a kérdést a most uralkodó viszonyok között, amiben teljesen osztom véleményét. Remélem, hogy a most sajtó alá kerülő munka megjelenése után Ön rögtön hozzáfog majd nézeteinek közléséhez oly kérdés felől, amely gyakorlati szempontból valamenynyünköt érdekel.

Nem rég levelet kaptam M'Cullochtól is. Ő mostanában cikket írt az Encyc. Brit. számára az árfolyamokról, amelyet nagyon jól megírottnak tartok, noha egy-két meghatározásával nem érthetek egyet.

Szokott sietségemmel megírtam azt a bizonyos cikket a törlesztőalapról, de azután annyira megúntam, hogy örömmel szabadultam tőle. A kiadónak lelkére kötöttem, hogy semmi tekintettel se legyen én reám annak a kérdésnek eldöntésében, vajjon kiadja-e vagy ne a cikket. Így hát nem is igen hiszem, hogy ez a cikkem napvilágot fog látni. . .

Üszinte híve
Ricardo Dávid.

Jegyzet. Az itt közölt és a következő levél között (amaz 1819. november 9-én, emez pedig 1820. május 4-én kelt hézag van, amelyet helyénvaló lesz avval a levéllel kitöltenünk, amelyet Ricardo Londonból, 1820. január 11-én intézett Say J. B.-hez. Oeuvres Diverses, 414. l.). E levelében köszönetet mond Saynek egy leveleért és egy ajándékáért, amely, mint Say feleletéből kitűnik, a Po-

litical Economy and Taxation című Ricardo-féle könyv francia fordításának egy példánya volt. Azután ekkép folytatja: „Mikor utoljára láttam Önt Párizsban, úgy emlékszem azt mondta Ön nekem, hogy véleményeink könyveinknek minden újabb kiadásával mindinkább közelednek egymáshoz. Azt hiszem, ez a megjegyzés csakugyan igaznak is bizonyul. A felfogásunk között mutatkozó különbségek inkább a szavakon alapulnak, semmint a lényegen. Könyvének az értékről szóló fejezete véleményem szerint az új kiadásban sokkal jobb lett. Engemet azonban hamis színben állít az olvasó elé, midőn azt mondja, hogy szerintem a munka értéke határozza meg a jóságok értékét, mert én épen ellenkezően azt tartom, hogy a munkának nem értéke, hanem a termeléshez szükséges viszonylagos mennyisége az, ami a termelt jóságok viszonylagos értékét szabályozza. Ami a földjáradékot, nyereséget és adót illeti, Ön hasonlókép nem veszi figyelembe, hogy az én okoskodásomból a feltevésből indul ki, mely szerint van minden országban olyan föld is, amely nem ad járadékot, van tehát a tőkének is olyan része, amelyet az emberek földbe fektetnek bele anélkül, hogy földjáradékra számítanának, hanem csak a nyereséget tartják szem előtt“. (L. Pol. Ec. and Tax., Md. C. kiadásában, XII. fej. 107. l.). „Erre az utóbbi kérdésre Ön nem is reflektál. Majd megküldöm Önnek könyvem 2. kiadását, amelyben azonban semmi új dolog sincsen, mert nem volt rá elég bátorságom, hogy átalakítsam“. A levelet ekkép fejezi be: A közgazdasági tudomány határozottan terjed. Ma már egészségesebb elvekkel találkozunk benne. Az Ön művét joggal lehet a legelső tekintélyek közé sorolni. A parlament utolsó ülészakájában lefolyt viták teljesen kielégíthetik a tudomány barátait. Végre az emberek a folyópénz igaz elveit is felismerték. Azt hiszem, hogy erre a pontra nézve nem fogunk többé téves útra elkalandozni. Bentham Jeremiás és Mill egészségesek, a napokban találkoztam velük.“

Erre a levélre Say 1820. március 2-án azt feleli, hogy a kettejük között folyó eszmecsere bizonyosan megegyezésre fog vezetni, ha ketté nem vágja a halál, amelyre ő nem rég szenvedett gutaütés következtében el van készülve. Majd röviden védekezik Ricardo bírálata ellen. Vajjon, kérdi, hogyan akarja Ön a munka mennyiségét és minőségét meghatározni, ha nem a munkáért fizetett ár alapján? Ami a földjáradékról szóló tételének két részét illeti, a másodikkal készségesen egyetértek, noha az elsőt nem lehet elfogadnom. Önnel együtt én is azt tartom, hogy a második esetben az adó áthárítatik a fogyasztókra.

LXXI.

London, 1820. május 4.

Kedves Malthus!

. . . . Könyvét nagy figyelemmel olvastam. Nem is kell mondanom, hogy sok olyan van benne, amit én is készséggel elfoga-

dok. Különösen tetszettek nekem a szegények helyzetéről tett észrevételei. Nagyon jó lesz nekik mennél sűrűbben megmondani, hogy munkabérük elégtelen voltán ők maguk segíthetnek leghatékonyabban. Bárcsak sikerülne Önnek, hogy megszabadítson bennünket a jobb rendszer behozatalának útjában álló akadályoktól!

Miután annyit vitatkoztunk már egymással, nem fogja Önt meglepni, ha azt mondom, hogy érvelése most sem győzött meg engemet azokra a pontokra nézve, amelyekben már régen van eltérés közöttünk. Felfogásunk különbségét véleményem szerint bizonyos tekintetben annak a körülménynek lehet betudnunk, hogy Ön gyakorlatibb természetűnek tartja az én könyvem, mint aminőnek én magam szántam. Az én célom az volt, hogy elveket világosítsak meg könyvemben, evégből pedig jellegzetes példákat hoztam fel, amelyeken jobban meg akartam mutatni amaz elvek működését. Így például sohasem akartam azt állítani, hogy a földművelésben gyakorlatilag is történhetnek olyan javítások, amelyek a föld hozadékát egyszerre megkétszerezhetik, hanem meg akarván mutatni, hogy milyen volna az efféle javítások hatása, ha más ok nem működne közre zavaróan, csak feltételeztem, hogy ilyen mértékű javítások is történhetnek, és azt hiszem, hogy e feltevés alapján helyesen okoskodtam. A mezőgazdaságban történő javítások nagy fontosságát a föld tulajdonosának szempontjából bizonyára nem tartom a kellőnél csekélyebb értékűeknek, ámbar meglehet, hogy nem emeltem ki annyira, ahogy kellett volna. Ön viszont, azt hiszem, nagyon is magasra taksálja ezeket a javításokat. A föld tulajdonosa nem kaphat több járadékot addig, amíg a földbe ugyanakkora tőke fektetetik bele, mint korábban is, anélkül, hogy új föld vétetnék művelés alá, de mihelyt a gabona alacsonyabb ára mellett új föld is vehető művelés alá és a régi földekre több tőke fordítható, a föld tulajdonosának előnye nyilvánvalóvá lesz. Ön, úgy látszik, azt hiszi, hogy a földbirtokos azért jár jól, mert gabonában kifejezett földjáradéka e feltételek nélkül is növekszik, ámde a gabonának ez a többlete nem volna kicserélhető sem több pénzért, sem más javak nagyobb mennyiségeért. Ha a munka válnék olcsóbbá, akkor ő igenis nyerhetne annyiban, amennyiben kertészeinek és talán még más házi szolgáltnak bérén valamit megtakaríthatna, csak hogy ez az előny épen úgy osztályrésze volna mindazoknak, akiknek ugyanakkora pénz-

beli jövedelmük van, bárhonnan ered is ez a jövedelem. A könyvének egyik jegyzetében foglalt bók nagyon hízelgő rám nézve. Nekem nagyon jól esik olvasnom, hogy Ön jó véleményt táplál felőlem. Csak attól tartok, hogy a világ azt fogja kiolvasni szavaiból, amit én is kiolvasok belőlük, hogy t. i. az Ön szives részrehajlása a fennforgó esetben elvakította éleslátását.

Könyvének ama fejezetére nézve, amely a tőke felhalmozódásának hatásairól szól, most is épen úgy más a nézetem, mint az Öné, ahogy eddig is az volt. Mindaddig, amíg valamely ország a végére nem jut segítőforrásainak azért, mert a föld gyengült ereje már nem nyújthat többé újabb növekedést, én részemről lehetetlennek tartom, hogy a tőkének és más (jőszágoknak?) bősége bekövetkezhetnék. Elismerem ugyan, hogy a nyereségkulcs bizonyos ideig nagyon alacsony lehet azért, mert a tőke a munkához hasonlítva bőven van, de nem fogadhatom el azt, hogy egy és ugyanabban az időben mind a kettő is bőven lehet.

De még ha elismerem is azt, hogy Önnek ebben a pontban igaza van, még akkor is kétségbe kellene vonnom, hogy belőle levezetett következtetése is helyes volna. Én részemről nem tartom okos eljárásnak, hogy az inproductív fogyasztást bátorítsuk. Ha maguk az egyes emberek e tekintetben nem teszik meg kötelességüket, akkor a kormány joggal emelheti az adókat pusztán azért, hogy növelje a költségeket.

Mc. Culloch a Scotsman legutolsó számában rövid ismertetést írt az Ön könyvéről, amelyben főképp az érték kérdésével foglalkozik. Más nézetet vall ugyan mint Ön, de ézt nagyon udvariasan és jókedvvel hirdeti. Torrens érdekelve van a Travellerben (azt hiszem, ő a kiadója), és minthogy okoskodásában az én pártmra áll, bírálatát természetesen helyesnek tartom. . .

Váltig őszinte híve
Ricardo Dávid.

LXXII.

Gatcomb Park, 1820. szept 4.

Kedves Malthus!

Nagyon szerettem volna Önről hírt hallani és már-már közölni is akartam ezt Önnel, midőn megkaptam Brightonból írt le-

velét. Austin Humphrey úr, egyik szomszédom, azt mondta nekem, hogy látta Önt Párizsban, azóta pedig meghallottam, hogy már szerencsésen vissza is jött Angolországba. Örömmel hallom, hogy kellemes utazása volt. Hisz nem is lehet másképp, mikor ez az utazás alkalmat adott Önnek arra, hogy Franciaország legkiválóbb íróival találkozzék és eszmét cseréljen, egyszersmind meghallgathassa az ő véleményüket e nevezetes ország jelen állapotáról. Remélem, hogy a dolgok mai rendjét arról a részről még jó ideig nem fenyegeti semmi veszély. Ha talán mégis mozgolódnának, akkor, bízom benne, ezt csak azért fogják tenni, hogy hatékonyabban biztosítsák a nép szabadságát és evégből annyira tökéletesítsék a képviselői rendszert, amennyire emberileg lehetséges. Csakis ez az, amitől a nép nagy tömegének boldogsága leginkább függ. Nem is hittem volna, hogy könyvemet Franciaországban annyira olvassák, mint ahogy a francia fordítás eladott példányainak számából következtetni lehet. Egyáltalában nem csodálkozom rajta, hogy Ön ott csak kevés emberrel találkozott, aki helyesen fogta fel elméletemet, és még kevesebbel, aki velem egy véleményen van. Hiszen még saját hazámban sem sikerült eddig sok embert a magam felfogásának megnyernem. De azért nem esem kétségbe, mert azt látom, hogy számuk mégis csak szaporodik és hogy kevés számú követőim olyan emberek, aminőket magam is kívánok, akikben nem hiányzik a buzgóság az igazi hit terjesztésére.

Olvastam Saynek Önhöz írt leveleit. Úgy látom, sokat mondott ugyan a jó ügy érdekében, de azért mégsem mondott el mindent. Egy pontra nézve ugyanabba a tévedésbe esik mint Torrens is az Edinburgh Review számára írt cikkében. Mindketten abban a véleményben látszanak lenni, hogy a kereskedelem pangása onnan ered, hogy a cikkeknek ama sorozata nem termeltetik, amely nélkül az eladásra álló cikkek meg nem vásárolhatók, ebből, úgy látom, egyszersmind azt a következtetést is vonják le, hogy a bajon nem is lesz segítve mindaddig, amíg ama más cikkek piacra nem hozatnak. Pedig nem szenved kétséget, hogy az igazi orvoslátot csakis a jövő termelés szabályozásában lehet keresnünk. Ha az egyik cikk túlságosan bőven van, akkor ám termeljünk belőle kevesebbet, más cikkekből pedig többet, de ne várjunk addig, amíg magának a vevőnek tetszik, hogy azt a cikket termel-

je, amelyre nagyobb szükség van. Amit Say mond rólam, az semmikép sem győz meg engemet, ő nem értett meg engemet és igen gyakran önmagával is ellenmondásba jut, ha az értékről van szó. Könyvének 4. kiadásában, a II. kötet 36. lapján, azt mondja, hogy minden cikk értéke leszáll, ha mennyisége a termelés könnyebbsége következtében növekszik. Tegyük fel már most, hogy azokért a szolgálatokért, amelyeket ő services productifs névvel nevez meg, ezekkel az értékükben csökkent cikkekkel akarunk fizetni. Vajjon ugyanazt az értéket adjuk-e, ha belőlük ugyanannyit adunk, mint amennyit korábban adtunk? Bizonyára nem, és ezt Say maga is elismeri, de azért a 33. lapon mégis azt állítja, hogy a produktív szolgálatok nem változnak, ha értük a cikkeknek ugyanazt a mennyiségét adják, noha az illető cikkből egy rőf termelésének költsége esetleg 40 frankról 30 frankra szállt le. Úgy látszik, neki egymással ellentétes kétféle fogalma van az értékről, nekem tehát sehogy sem lehet igazam, akár az egyiktől, akár a másiktól térek el.

Sajnálattal hallok, hogy Franciaország kormánya bizonyos előítéletet táplál a közgazdasági tudománnyal szemben. Hiszen igaz, hogy a közgazdasági írók között nagy a véleménykülömbőség, de azért mégis csak van sok olyan nagyon fontos elv, amelyet egyértelműen vallanak s amelyeknek helyességét ki is mutatták. Ám fogadják el a kormányok legalább ezeket az elveket és akkor bizonyára sokat tehetnek a hatalmuk alatt álló népek jóléte érdekében. Lehet-e valami világosabb azoknak az előnyöknél, amelyek a kereskedelem szabadságából folynak, vagy azoknál a bajoknál, amelyek a népesség szaporodásának különös bátorításából erednek?

Másodszor is nagy figyelemmel olvastam el az Ön könyvét, de az Önétől eltérő nézeteimben most sem inogtam meg. Amit Ön ellenem felhoz, az részben csak a szavakon fordul, nem pedig az elveken. A legfontosabb és alapvető kérdés, amelyben Ön az én meggyőződésem szerint gyökeresen téved, ugyanaz, amelyet Say is megtámadott leveleiben. Pedig ebben a kérdésben a kétségnek még árnyékát sem táplálom. Ami az érték szót illeti, Ön is másképp definiálja, én is. Úgy látszik, nem egy dolgot értünk alatta. Azért is előbb tisztába kellene jönnünk vele, hogy mi legyen a helyes mérték, csak azután lehetne megvizsgálnunk, hogy

melyik felfogás áll közelebb a változatlan mértékhez, az Öné-e, vagy az enyém.

Nem hallottam olyant, hogy akár Mc. Culloch, akár Torrens még valamit írt volna Ön ellen, és arról sem értesültem, hogy ilyesmi szándékukban volna. Mc. Cullochtól két levelet is kaptam, amióta Önnel utoljára találkoztam. E levelekben egy szót sem szól az értékről. Talán egy vagy két év is eltelhetik bele, amíg az Encyclopedia pótló kötetében ehhez a kérdéshez hozzászól. A Review legközelebbi számában egy cikk fog megjeleni tőle a tizedekről. Én már olvastam ezt a cikket, a benne kifejtett elvek helyesek ugyan, de azt, amit a meglevő baj orvoslataképp ajánl, nem fogadhatom el.

Mill vagy két hét óta itt van mint vendégem és egyideig még itt is marad. Azt tervezi, hogy népszerű könyvet ír a közgazdaságról, amelyben a felfogása szerint helyes elveket lehetően egyszerű nyelven akarja kifejteni olyvégből, hogy a kezdők is tanulhassanak belőle. Senki felfogását sem akarja benne különösen kiemelni, sem vitatkozni nem akar benne a vitás kérdésekről.

E olvastam saját könyvem első fejezetét avval a szándékkal, hogy itt-ott változtatok rajta, mielőtt újra kiadnám. A feladat nagyon nehéz, de azért mégis remélem, hogy majd csak sikerül nézeteimet világosabban és érthetőbben előadnom. Önnek néhány támadása ellen is védekezni akartam, de azután jobban meg gondoltam a dolgot és beláttam, hogy ha magamat igazolni akarnám, akkor nagyon is meg kellene növelnem könyvem terjedelmét, amihez még az is járulna, hogy folytonosan el kellene vonnom az olvasó figyelmét attól, amiről tulajdonképp beszélni akarok.

Ami a királyné ügyében megindított vizsgálatot illeti, most még inkább meg vagyok győződve mint eddig, hogy helytelen dolog volt az ügyet idáig juttatni. Azoknak, akik azt mondják, hogy itt állami kérdés forog szóban, semmiképp sincs igazuk. Az egész dologba csak azért mentek bele, hogy kielégítsék egyetlen ember bosszúvágyát és ellenségeskedését, még pedig egy olyan emberét, aki maga is annyira rosszul viselkedett, hogy teljesen megérdemli a rajta netán esett sérelmet. Senkinek sem kötelessége, hogy beleártsa magát az ő per-patvaraiba, vagy hogy meg-

büntetését kívánja olyan sérelmeknek, amelyeket leginkább az ő saját magaviselete idézett fel. . . . Gatcomb most igazán gyönyörű. Nagyon óhajtanám, hogy Ön Malthusné asszonnyal együtt meglátogassanak itt bennünket, mielőtt Londonba megyünk. Mill úr szíves üdvözetét küldi.

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

LXXIII.

Gatcomb Park, 1820. október 10.

Kedves Malthus!

A királyné védekezése, úgy látszik, eredménnyel fog járni. Ha még egy pár olyan tanú lép fel mint sir William Gell, akkor a lordok alig fogadhatják el a törvényjavaslatot. Ha a dolog csakugyan így alakulna, akkor nem kellene a városba mennem, és ha Ön karácsonykor ezen a vidéken tartózkodnék, akkor talán látni fogjuk Önt Gatcombban.

Warburton most Easton Greyben tartózkodik, miután két-három napra terjedő látogatást tett Smithéknél. Igazán nagyon kellemes ember. Nem nyilatkozik ugyan egészen határozottan, de azért azt hiszem, hogy ő is tanítványaim közé tartozik, aki egy véleményen van velem a legtöbb pontban, amelyet Ön sehogy sem akar elfogadni.

Önnel együtt én is úgy látom, hogy Saynek Önhöz intézett levelei nincsenek valami jól megírva. Még a saját tanát sem védi valami kiváló ügyességgel, némely bonyolódott kérdésben pedig, amelyet érint, semmikép sem elégti ki az embert. Határozottan állíthatom, hogy nincsen tisztában vele, mit kell értenünk az érték szó alatt, mert hiszen amellett kardoskodik, hogy valamely jószág értéke az illető jószág hasznosságával arányos. Ez csak akkor volna igaz, ha csupán a vevők szabályoznák a jószágok értékét, akkor igenis úgy állna a dolog, hogy minden ember olyan árt adna a tárgyakért, amekkora az ő becsülésének megfelelő. Én azonban azt tapasztalom a valóságban, hogy éppen a vevőknek van a legcsekélyebb befolyásuk az ár szabályozására, mert

ez a szabályozás teljesen az eladók versenyétől függ. Még ha a vevők valósággal hajlandók volnának is arra, hogy többet adjanak a vasért mint az aranyért, ezt nem tehetnék, mert a kínálatot a termelés költsége szabályozná és azért az arany okvetlenül olyan arányban állna a vashoz, mint ma, noha talán azt lehet mondanunk, hogy az egész emberiség kevesebbre becsüli hasznosságát mint a vasét.

A személyes szolgálatokról felállított tanát már inkább meg lehet védeni. Az én felfogásom szerint ezek a szolgálatok az értéknek igazi szabályozói és ha Say elejtené a földjáradékot, akkor mi ketten nem térnénk el egymástól valami lényegesen a tárgyról való vélekedésünkben. Csakhogy az, amit ő a szolgálatokról mond, sehogysem egyeztethető össze az értékről szóló másik tanával. Véleményem szerint úgy beszél Angolország adóügyéről, mint aki semmit sem ért a dologhoz. A 101. lapon álló jegyzetben túlságosan sok engedményt tesz. Az a nehézség, amelyet Ön említ, hogy t. i. a tőke számára nem igen lehet megfelelő alkalmazást találni, abból az előítéletből és makacsságból ered, amellyel az emberek megszokott foglalkozásaikhoz ragaszkodnak. Az emberek napról-napra azt várják, hogy a dolgok majd jobbra fordulnak, és azért tovább is megmaradnak oly jószágok termelése mellett, amelyekre nincsen megfelelő kereslet. Ha a tőke bőven van, a munka pedig olcsó, akkor lehetetlen, hogy ne legyenek találhatóak oly foglalkozások, amelyek jó nyereséget adnának. Ha az ország tőkéjének elhelyezése valamely magasabbrendű lángész ellenőrzése alatt állna, akkor a kereskedelem bizonyára csakhamar oly élénk volna, mint bármikor. De az emberek tévesen járnak el termelésükben, a keresletben soha sincsen hiány. Ha Önnek posztóra, nekem pedig pamutárúkra van szükségem, akkor egymással cserélni akarván, nemde nagy ostobaság volna tőlünk, ha egyikünk bársonyt, másikunk pedig bort termelne. Ma körülbelül valamennyien ilyen ostobaságot követünk el és én alig tudnám megmondani, mióta tart már ez a tévedésünk. No de végre is meglehet, hogy a baj nem is akkora, mint amekkorának látszik. Ön nagyon helyesen fejezte ki a kiindulópontot, amely egymástól való eltérésünket okozza. Az én felfogásom szerint csak a legotrombábban téves számításokkal lehet azt

állítani, hogy a tőke és a munka egy és ugyanazon időben lehet bőségben.

Midőn én azt mondom, hogy az én hitem az igazi, akkor evvel csak azt akarom kifejezni, hogy az én meggyőződésem szerint nekem van igazam. Remélem, hogy Ön ebben nem lát semmi túlkapást. Már én hozzászóltam, hogy Önnel szemben kissé erősen fejezem ki a véleményemet, biztos vagyok benne, hogy Ön ezt nem is kívánja máskép. Szívesen látom, ha Ön is ezt teszi, mert merem mondani, hogy Ön époly kevéssé hajlandó meggyőzés nélkül pusztán a tekintélynek engedni, mint én magam. Önnel együtt én is azt állítom, hogy „a mezőgazda, aki nem talál megfelelő piacot terményei számára, csakhamar abba hagyja, hogy több élelmiszert és egyéb szükséges dolgokat osszon ki munkásai között“, avval a céllal, hogy még több ilyen tárgyat termeljen. Igen ám, de azért vajjon tétlenül hagyná-e tőkájének illető részét? és nem törekednék-e ő maga, vagy nem akadna-e valaki más, aki ezt a tőkét valamely olyan jószág termelésére fordítaná, amelynek igenis volna megfelelő piaca? Ön arról a viszonylagos hasznosságról beszél, amely az értékről szóló és egymásétól elütő meghatározásunkat megilleti. Megvallom, hogy az Ön meghatározása még csak meg sem közelíti azt a felfogást, amelyet én az értékről mindenkor tápláltam. Ha Ön egyrészt azt mondja, hogy a valóságos érték, a munkabérre alkalmazva, a munkásnak juttatott létfenntartó javak mennyiségét foglalja magában, másrészt pedig elismeri, hogy ezek a létfenntartó javak époly változók mint bármely más jószág, akkor én ebben ellenmondást vagyok kénytelen látni. A közgazdasági tudomány az Ön felfogása szerint nem más, mint a vagyon természetének és okainak vizsgálata, én pedig inkább vagyok hajlandó azt mondani, hogy ez a tudomány azokat a törvényeket kutatja, amelyek a gazdálkodás termelvényeinek megoszlását szabályozzák, azon osztályok között, amelyek a termelvények előállításában közreműködnek. Az abszolút mennyiségre nézve lehetetlen törvényt megállapítanunk, de igenis meglehetősen pontos törvénybe foglalhatjuk az arányokat. Napról-napra mindinkább meggyőződöm, hogy az első vizsgálódás hiú és csalékony, ellenben a második a tudománynak igazi tárgya. Ön azt mondja, hogy az én tételem, „mely szerint a javakra fordított munka mennyisége kevés kivé-

tellel meghatározza azt a kulcsot, amely szerint a jószágok egymásért kicseréltetnek, nincsen kellően megalapozva“. Elismerem, hogy ez a tétel szigorúan véve nem egészen igaz, de merem állítani, hogy mint a viszonylagos érték mérésének szabálya jobban megközelíti az igazságot, mint bármely más tétel, amelyet valaha hallottam. Ön azt mondja, hogy az értéket a kereslet és a kínálat szabályozza (sic), evvel azt hiszem, semmit sem mondott, mert azon oknál fogva, amelyet e levelem elején említettem, a kínálat az, ami az értéket szabályozza, magát a kínálatot pedig a termelés összértéke állapítja meg. A termelés költsége, pénzben kifejezve, magában foglalja a munka értékét és a nyereséget is. Már most ha az én cikkem egyenlő értékű az Ön cikkével, akkor mindkettőnek termelő-költsége is szükségkép egyenlő. Ámde a termelés költsége némely eltérésekkel arányos a jószágra fordított munkával. Tegyük fel, hogy az én cikkem is az Ön cikke is 1000—1000 font sterling-et ér, akkor valószínűen mind a két-főben a munkának ugyanaz a mennyisége van megtestesedve. Ez ellen a tan ellen kevésbé lehet kifogásokat felhozni, ha nem az egymással összehasonlított jószágok egész abszolút értékének mérésére alkalmazzuk, hanem segítségével csak azokat a változásokat akarjuk meghatározni, amelyek a viszonylagos értékre nézve időről-időre be szoktak állni. Vajjon miféle okoknak, jól megjegyezve, tartós okoknak, lehet ezeket a változásokat tulajdonítanunk? Véleményem szerint csak két ilyen ok képzelhető: az egyik, amely hatására nézve jelentéktelen, a munkabérek emelkedése és esése, vagy, ami véleményem szerint ugyanazt jelenti, a nyereségnek esése és emelkedése, a másik, a végtelenül nagy fontosságú, a munkának nagyobb vagy kisebb mennyisége, amely a jószágok termeléséhez esetről-esetre szükséges. Az első okból azért nem származnak valami nagy következmények, mert maga a nyereség az árnak csak kicsiny részét alkotja, úgy hogy ezen a réven nem igen állhat elő sem valami nagy többlet, sem valami nagy csökkenés. Ellenben a második ok hatásának nem is lehet valami szorosan megvont határt szabni, mert a jószágok előállításához szükséges munka mennyisége a körülmények szerint kétszer-háromszor akkora is lehet, mint amekkora korábban volt.

A kérdés nagyon nehéz, én pedig annyira gyengén kezelem a nyelvet, hogy nem is tudom helyesen kifejezni azt, amit tulaj-

donkép mondani akarok. Könyvem első fejezete nem fog lényegesen változni, ami pedig a benne kifejtett elveket illeti, azt hiszem, teljesen változatlan marad . . .

Öszinte híve
Ricardo Dávid.

LXXIV.

Gatcomb-Park, 1820 nov. 24.

Kedves Malthusom!

Mindeddig kétségeskedtem, hogy vajjon be kell-e mennem Londonba vagy sem. Úgy látszik azonban, hogy a parlament elnapolása most már elhatározott dolog s így nem tartom szükségesnek, hogy fölutazzam csupán azért, hogy meghallgassam miként koppant hármat hivatalos pálcájával az usher of the black rods (a teremőr) a képviselőház ajtaján. Hobhouse szerint egyébként ezt a pálcát alighanem végig fogják mérni az usher hátán, ha eszébe jutna neki, hogy a megreformált képviselőházat is megzavarja vele. A politikai szemhatár úgy látszik nem tisztul. Sohase okos dolog, ha a kormány szembehelyezkedik a nép egy nagytömegű osztályának kifejezett véleményével, — de különösen nem okos taktika a szembehelyezkedés, ha ez egy magábanvéve jelentéktelen s az államra különösebb fontossággal nem bíró kérdésben történik. Hát érdemes a közönséget azzal fölizgatni, hogy adjunk-e palotát a királyné rendelkezésére és hogy belefoglaljuk-e öfelsége nevét a liturgiába? Semmi értelme sincs annak, hogy a köz nyugalma ilyen kérdések miatt veszélyeztessük, mert ha a vitatkozás szenvedélyét egyszer már fölkeltettük, akkor sem az ellenszegülés sem az engedékenység nem teremt nyugalmat.

Legutóbbi leveleiben azt mondja Ön, hogy „új és világos érvekkel rendelkezik annak bizonyítására, hogy nem állhat elő tiszta jövedelem akkor, ha az egész hozadékot újabb életszükségletek termelésére fordítjuk és ennél fogva, ha hiányoznék a fényűzés, a kényelem vagy az improduktív munka után való vágy, úgy szükség-szerűleg általános fölhalmozódás következne be“. Nem fárászom Önt azzal, hogy ezen érveit fölsorakoztassa, mert hisz csekély

változtatással én is aláírom az Ön fölfogását. Ha jól emlékszem ugyanarról a kivételről van szó, melyről én szoltam¹ s amelyet Ön könyvében említ. Helyes volna, ha érveit ennél fogósabb vitapontok védelmére állítaná csatasorba.

Biztosan tudom, hogy Ön egyáltalán nem az az ember, aki ellenfelének állításait szándékosan félremagyarázná, mégis célzásokat találtam Önnél olyan nekem tulajdonított elvekre, melyeket én sohase vallottam. Egy és más esetben azt hiszem, Ön maga szolgáltat bizonyítékot arra, hogy engem félreértett, mert hol így, hol úgy adja elő tantételeimet. Külömben is ezek egészen másodrangú kérdések, mi valójában nem e pontokban térünk el egymástól.

Könyvének mindazon kitételeit, melyeket kétségbevonok, jegyzetekkel láttam el s azon gondolkozom, hogy ne rendezzek-e munkájából új kiadást az én kommentárjaimmal, melyeket a megfelelő oldalak végibe nyomattatnék. Egyelőre úgy csináltam, hogy egy-egy mondatból három-négy szót idéztem s jelezvén az illető oldalt, az idézethez fűztem mondanivalóimat. Könyvének utolsó részét kifogásolom leginkább. Azon érvek közt, melyeket Ön az improduktív fogyasztók keresletének hasznosságára fölhoz, egyetlen életrevalót sem találtam. Hogy ezeknek a fogyasztása újra termelés nélkül mi módon lehet hasznos bármelyik és bármilyen helyzetben lévő országra nézve, azt — őszintén megvallom — nem tudom fölfogni. M. Say-nek Önhöz intézett leveleit, amelyekkel sehogyssem vagyok megelégedve, szintén elláttam jegyzetekkel. Ő nagyon igazságtalan velem szemben és szemmellátható, hogy nem érti meg tanaimat; azon tételekre nézve, melyeket közösen vallunk, nem ad oly kielégítő magyarázatokat, mint aminőket véleményem szerint adhatna. Bizonyos vitapontokat egyszerűen az Ön javára ír és pedig oly formában, hogy nyilvánvalóan látszik a kérdés elejtése és az a szándék, hogy a győzelmet az Ön lába elé rakja. Say munkáiban rendesen mély gondolkozásnak és kiváló baklövéseknek érdekes vegyülékét találjuk. Vajjon mi viszi őt rá, hogy a hasznosságot és az értéket kitarthatóan egy és ugyanazon dolognak tüntesse föl? Csakugyan azt hiszi-e, hogy a mi adórend-

¹ Lásd Works 176. o. „Malthus and his Works“ 294. o.

szerünk úgy működik, ahogy ő azt leírja?¹ Csakugyan hiszi, hogy államadósságaink kifizetésével könnyítve lenne rajtunk oly mértékben, ahogy ő előadja?²

Levelének másik tételét nem vitatom. „Semmilyen gazdagság nem létezhetik — mondja Ön — hacsak a kereslet vagy a cikkek értékelése meg nem haladja az előállítási költséget“. Ezt sohase tagadtam. Nem tagadom a keresletnek sem a gabona árára sem pedig az összes többi cikkek áralakulására való befolyását; de a készlet nyomában van és rövidesen kezébe veszi az árak szabályozásának hatalmát és e szabályozásban az előállítás költségeihez van kötve. Méltánylom azokat az időközöket, melyekkel Ön oly behatóan foglalkozik, mindazonáltal ezek mégis csupán időközök. Ötven tölgyfa egyenként 20 font sterling értékben nem tartalmaz annyi munkát mint egy Gloucestershire-ben épült kőfal, mely 1000 font sterling-be kerül.³ — Megfeleltem az Ön kérdésére s most hadd intézzek én is egyet Önhöz. Föltételezhetette Ön rólam valamikor, hogy én azt hiszem, hogy ötven tölgyfa ugyanannyi munkába kerül mint a kőfal? Éppenséggel nincs kedvemre, hogy ilyen praemissákkal támogassák az én rendszeremet.

Maradok mindenkor igaz hive

Ricardo Dávid.

LXXV.

Minchinhampton 1820 nov. 29.

Kedves Malthus!

. . . Örömmel vettem tudomásul abbeli szándékát, hogy engem itt meglátogat. Reményilem, hogy látogatása hosszabb időre fog terjedni, mint amennyit kilátásba helyezett. Mrs. Ricardo nevében közölnöm kell, hogy ő igen boldog volna, ha Önön kívül Mrs. Malthust és három gyermeküket is vendégül fogadhatná. Háromszor hetenkint: hétfőn, szerdán és pénteken indul coach

¹ Lásd Ricardo: Works 110—112. o.

² Törlesztési alap.

³ Ezen hasonlatot Malthus a Quart. Rew. 1824. jan. számában használja, azonban tölgyfák helyett óbort említ.

Londonból délután öt órakor. Ez a coach Minchinhamptonba megy és a házunktól egy mérföldnyire áll meg; a belsejében négy utas fér el, kitünő tempóban halad és Angel Jim, St. Martins-le-Grandból indul el. Van egy reggeli coach is, mely háromszor hetenkint közlekedik s kiinduló pontja reggel háromnegyed hatkor Gerard's Hall, Basing Lane, Cheapside. Úgy tudom, hogy ez a coach kedden, csütörtökön és szombaton jár, Stroud a végcélja és házunktól négy mérföldnyire a circensteri úton áll meg. Ha ezt a coachot választaná, odaküldünk Önért, hol az utak szétválnak. Ez persze arra az esetre szól, ha kedves neje nem jönne Önrel . . .

Csakugyan igaz, hogy a könyvemben fölhozott esetről¹ megállapították, hogy az csak átmeneti, de hisz az én véleményem sem más, tekintve hogy a jelzett eset nem állhat meg akkor, midőn a népesség munkások után való kereslettel párvonalosan megnövekedett. Midőn összejövünk, meg kell egyeznünk afölött, hogy mit értsünk „a földből eredő tiszta fölösleg”. Mert ez jelentheti egyrészt az összes anyagi termést, levonva belőle mindazt, ami multhatatlanul szükséges azon emberek élelmezésére, akik ezt előállították, — vagy jelentheti annak a terménynek az értékét, mely a tőkésre esik, — vagy pedig a tőkésre és a földtulajdonosra együttesen eső részt. Ha az első a tiszta fölösleg, úgy akkor is az marad, akár a munkásoknak, akár a tőkéseknek vagy a földbirtokosoknak írjuk a javára. Ha a második értelmezést vesszük, akkor meglehet, hogy nem juttat a tőkésnek akkora összeget, mint amekkorát költött, hogy azt elérje és ennél fogva nem volna nettó termény. Ön a „nettó termény” kifejezést kétértelműen használja könyvében és olyasvalamire nézve teszi megfigyelés alapjává, amit én nettó és bruttó terméstről mondtam. E megfigyelés egyformán lehet igazságos vagy igazságtalan, aszerint, hogy miképp értelmezzük a „nettó termény” kifejezést; no de erről majd akkor csevegünk bővebben, ha találkozunk.

¹ Valószínűleg a Wks. 41. oldalainak alján kezdődő passzus és a Pol. Econ. and Tax. II. kiadásának 65—66. oldala (ahol a gazdasági reformoknak hatásait írja le), with the same population and no more, there can be no demand for an additional quantity of corn. etc etc., „ugyanazon és nem nagyobb lakosság, nem teremthet nagyobb keresletet buza iránt” stb. stb. egész ama mondatig „a considerable period would have elapsed attended with a positive diminution of rent”.

Miután nagyon is jól tudom, hogy mennyire befolyásol bennünket az, ha egy tárgyat különleges szempontból nézünk s hogy mily nehéz azon gondolatok láncolatát lerombolni, melyek hosszú ideig követték egymást az ember agyában, — nem mondom, hogy igazam van abban, ami az improduktív kereslet hatásait illeti és ezért talán lehetséges, hogy mához öt évre épp olyan véleménnyel leszek e tárgyról mint Ön, jelenleg azonban legkevésbé sem tartok ily változást valószínűnek, mert e kérdésnek minden ismételt megfontolása csak megerősít engem régóta vallott meggyőződésemben.

Igaz híve

Ricardo Dávid.

Jegyzet. Ricardo 1821. május 8-án Londonból ír Say J. B.-nek (Say, Oeuvres Diverses 416. old.), nyugtázza: Say „Levelek Malthushoz“ vételét s megküldi neki egyúttal „Pol. Econ. and Tax“ e munkája 3. kiadásának első nyomatát. Ismét hibát talál abban, ahogy Say az érték szót használja. Magáévá teszi Say-nak a „produktív szolgáltatásokról“ szóló doktrínáját. „Miután a bérösszeg az árak emelkedésének következménye, nem pedig okozója — írja Ricardo — újból bírálata alá bocsátom azt a kérdést, hogy nem okosabb-e a bérösszeget számításon kívül hagyni, midőn a föld terméseinek összehasonlított értékeit mérlegeljük. Tegyük föl, hogy két kenyér van előttem; az egyik az ország legjobb földének gyümölese, azon földnek, amely holdankint négy pound sterlinget jövedelmez, a másik viszont olyan földről ered, melyet körülbelül 3—4 shillingért adnak bérbé. A két kenyér minősége és ára egyforma. Ön szerint természetesen az utóbbiért adott vételárban csak a föld szolgáltatása van megfizetve s azon tőke és munka számára, mely e talajt termelésre szorította, alig jut valami. Ez igaz; ámde, a gyakorlati életre nézve minő következtetéseket tud Ön ebből levonni? Amit mi tudni óhajtunk az az, hogy melyik az az általános törvény, mely a kenyér árát a többi cikkek árához mérten szabályozza; ami engem illet én azt hiszem, hogy az összes kenyerek értékét a sovány és rosszul termő földekről származó kenyerek határozzák meg; következésképpen a kenyér értéke a többi cikkek értékével összehasonlítva úgy viszonylik a termelésére fordított munka mennyiségéhez, mint a többi cikkek értéke viszonylik az előállításukra fordított munkamennyiséghez. Az Ön könyve (a Traité) sokat nyert volna, ha nagyobb súlyt helyez a földjáradék és a nyereség törvényeire: „Smith Ádám bizonyára hibázott, mikor azt hitte, hogy a nyereségek nagysága csak a fölhalmozódott tőkék mennyiségétől függ, tekintet nélkül a népességre és ellátásának módjaira“. Más kérdésekben egyetértek az Ön könyvével és az Ön „Levelek Malthushoz“-ának legnagyobb részével“. „Malthus úr és én gyakran látjuk egymást, anélkül azonban, hogy egyikünk a másikat meggyőznék. Örömmel értesíthetem Önt arról, hogy orszá-

gunk ifjúsága napról-napra nagyobbodó készséggel mélyed bele a közgazdaságtan tudományába. Nemrégiben megalakítottuk a közgazdászok klubját s büszke vagyok rá, hogy tagjaink közé számíthatjuk Torrens, Malthus és Mill urakat. Rajtuk kívül még sokan vannak, kik a szabadkereskedelem elvének lelkes hívei, bárha ezek neve a nyilvánosság előtt nem oly ismeretes“.

Válaszában (Páris, 1821. júl. 19.) Say rámutat arra, hogy Ricardo „a természetes vagyon“ és a „szociális vagyon“ közti különbséget elhanyagolja, különben közelebb állanának egymáshoz az értékről való fölfogásukban. „A használati érték“ ha egyáltalán jelent valamit egyszerűen és tisztán hasznót jelent és az „értéket“ bizvást elhagyhatjuk. Csakhogy hasznosságot a természet kétféleképpen is ajándékozhat, vagy ingyen vagy pedig munkánk és kiadásaink hozzátoldásával. Az így megtoldott új fajta hasznosságot nem mérjük úgy, ahogy Ön mondja, azon munkamennyiség szerint, amibe nekünk kerül, hanem egy másik terménynék azon mennyisége szerint, melyet érte adnak (vagyis nem a természet-adta hasznosságot nézzük, hanem azt, amit érte cserébe kapunk). Például egy font vas talán 2000-szerre kisebb értékű, mint egy font arany, holott a vas hasznossága egyenlő, sőt nagyobb is lehet az aranyénál; s ez azért van így, mert a vas egész használhatóságát a természet ingyen adja nekünk. Ilyenformán a használati érték és csereérték közt való különbséget tudatosan mellőzöm, mert véleményem szerint csak az utóbbi tartozik a közgazdaságtan körébe. Ami a két kenyeret illeti, az a jelenség, melyet Ön megemlít, elsősorban is a föld tulajdonba vételének következménye, melytől eltekintve a földnek oly terméke, amely munka nélkül jött létre, mindenki számára ingyen volna, másodsorban ha a tényleges állapotokat vesszük, következménye annak, hogy a termelésben való haladásnak lényege, a mi költséges szolgáltatásainknak a természet ingyenes szolgáltatásaival való helyettesítése, — az ugyanis az ideálunk, hogy előbbi az utóbbival teljesen helyettesítsük; ha ez sikerülne, valamennyien gazdagabbak lennénk „még Ricardo Dávidnál is“. Továbbá azt tartom, hogy az árakat meghatározó okok magukban foglalják úgy a keresletet, mint a kínálatot befolyásoló okokat, azon produktív szolgáltatásoknak költségét is, melyeket a vevő a cikkért cserébe fölajánl és nemesak a szállított cikknek munkaköltségeit. Örömmel olvastam a klubjáról való hírt. „Melegen óhajtom, hogy mindazon gazdasági elvek, melyek nem elvontak, hanem a való tények őszinte magyarázatai és következtetései, átmenjenek a polgárság összességének köztudatába. Nem a syllogistikus fegyverek forgatásában ügyes vitatkozókra van szükségünk, hanem gyakorlati közgazdászokra; s ehhez semmi egyéb nem kell, mint józan észszel fölfogható fogalmak, sajnos én attól tartok, hogy mi ezeket tulságosan elvont okoskodásainkkal visszaüzzük.“ Ha idegeneket is fölvesznek; szívesen belépek tagnak. Utóiratban említi (a Malthus-hoz intézett levelekben), hogy az „Essay on Population“ diesérő méltatását némely angol író ironikusnak tekintette; szeretné, ha Ricardo Malthus-nak tudomására hozná, hogy ez nem áll, szerinte az Essay pozíciója megdönthetetlen és őszinte megbecsüléssel viseltetik a szerzővel szemben. (Oeuvres Diverses 418—22. o.). Say-nek az volt a véleménye, hogy még nem érkezett el az az idő, hogy nemzetgazdasági tantételeknél dog-

matikus-orthodoxiát létesítsenek és Ricardóhoz intézett levelét imígyen kezdi: — „Könyvében újabb bizonyítékokat találtam arra nézve, hogy mily bonyolult tudomány a nemzetgazdaságtan; mert annak dacára, hogy Ön is és én is éveket szenteltünk az alapvető kérdések mélységeibe való behatolásra, és teljes jóhiszeműséggel kutattuk az igazságot, mégis több kérdésben eltérünk egymástól. Még szerencse, hogy a főkérdések tekintetében, vagyis az embernek gazdaság és boldogságban való haladása, és az ehhez szükséges eszközök miféleségére nézve egyetértésre jutottunk. Bár különféle utakon, mégis ugyanazon konkluziókhoz értünk.“ (418. o.)

LXXVI.

(Bath St. Catharine's-be címezve.)

Gatcomb-Park, Minchinhampton, 1821 jul. 9.

Tisztelt Uram!

Sajnálom, hogy nem juttat nekem néhány napot mielőtt Londonba visszatérne. Kérem fontolja meg újra elhatározását, s ha lehet, változtassa meg. Szombatra várom Tooke urat; már régén hozzám ígérkezett erre a napra s meg vagyok róla győződve, hogy látogatásának kellemessége mind én reám, mind Ö reá nézve igen meg fog növekedni, ha Ön is tagja lesz társaságunknak.

Mc. Culloch a gépekről írt fejezetemet¹ különösen és a leg-
határozottabban rosszalja; azt tartja, hogy vele tönkretettem köny-
vemet és úgy az általam vallott elvekkal mint hirdetésük módjával
súlyosan megsértettem a tudományt! E tárgyban két vagy három
levelet váltottunk; utolsó levelében — nekem legalább úgy tünik
föl — beismeri, hogy a gépek használatának eredménye az éven-
kénti bruttó termelésnek a mennyiségét és az értékét egyaránt
csökkentheti. Mihelyt azonban itt engedett, a kérdést egészen el-
ejtette, mert lehetetlenség azt föltenni, hogy ha a bruttó-termelés

¹ XXXI. fej., amelyben véleményének megváltozását a legnagyobb nyilt-
sággal fejt ki. V. ö. Szerzőnek Pol. Econ. Tax.-jához írt bevezetésével, továbbá
Wks. 3. o. Mc. Culloch nézetei már túlkorán kifejeződtek. Jellemére és álta-
lában szokásaira nézve lásd Bain: „Life of Jas. Mill 183. o. s köv.

² Mc Cullochon volna a sor, hogy megmondja, hogy Ricardóról kiadott
jegyzeteiben megütközését palástolja.

mennyisége csökkenik is, a munkaalkalmazás mértéke ugyanaz marad. Úgy látom, hogy e tárgyban való nézeteim igazsága világosan demonstrálható. Mc. Culloch különben afölött is kesereg, hogy eltértem valutáris terveimtől s ezt szóvá akarja tenni az Edinburg Rewiew-ban úgy mint már egyszer a Scotsman-ben tette. Nagyon sajnálom, hogy a szabályozatlan valutától a megállapított standarddal szabályozott valutára való átmenet nagy változásának keresztülvitelére nem rendelkezünk a jelenlegi bankigazgatóknál tehetségesebb emberekkel. Ha ezeknek az volt volna a céljuk, hogy a visszahatást amennyire lehet nyomasztóvá tegyék, aligha intézkedhettek volna másképpen, mint ahogy csakugyan intézkedtek. A szorult helyzet úgyszólván kizárólag abból a megnövekedett értékből eredt, melyet az ő transactionok magának a standardnak adtak. Mondhatom alaposan tudatlan társaság.

Igaza van, mikor fölteszi rólam, hogy azt olvasom ki könyvéből, hogy Ön nem a termelés indító okait kutatja, hanem azokat a hatásokat, melyeket a bőséges termelés eredményezne. Levelében ezt mondja: „A világnak majdnem minden részében hatalmas termelési erőket találunk, amelyek nincsenek munkára fogva, ezen jelenséget pedig azzal magyarázom, hogy a tényleges termelés helytelen szétosztása miatt nincsen megfelelő indító ok folytatólagos termelésre“. Ha így magyarázhatnám azt, amit Ön mondott, akkor egy szót se szólnék Ön ellen; de én inkább azt értettem az Ön szavaiból, hogy óriási termelési erőket állítanak sorompóba és az eredmény az emberiség érdekeire nézve káros; Ön orvossággal azt ajánlja, hogy vagy kevesebbet termeljenek vagy improduktíve többet fogyasszunk. Ha azt mondta volna: „Miután bizonyos határhoz értünk, a fennforgó körülmények közt céltalan volna többet termelni; a célt nem érthetjük el, s ha el is lehetne, több helyett kevesebb lenne annak az osztálynak tulajdona, amely a tökélet szolgáltatva“ — egyetérttem volna Önnel, de ez esetben is csupán azzal a megjegyzéssel, hogy ezen hibás megosztás igazi oka a piacon lévő munkának elégtelenségében keresendő, ezen megosztódás azonban fokozott kínálat mellett hatásosan megjavulna. Abban egyetérttem Önnel, hogy nincs igazi indító ok arra, hogy eddig fokozzuk a termelést, s ennél fogva nem is jutna ideig. Nem tudom helyesen cselekszem-e midőn „egyetérttem Önnel“, mert úgy tetszik nekem, hogy Ön gyakran nemcsak azt állítja,

hogy a termelés jogos indító ok nélkül elmehet eddig a határig, hanem, hogy ez az utóbbi időben így is történt, és most ennek káros hatásait érezzük a kereskedelem pangásában, munkásaink munkahiányában stb. stb.-ben. S Ön orvosszerűl a fogyasztás növelését ajánlja. Én épp ez utóbbi tantétel ellen tiltakozom s be is jelentem határozott ellenzésemet. Megengedem, hogy előfordulhat az, hogy nem lesz elég indító ok a termelésre és hogy ennek következtében nem is fognak termelni; de sőt tagadom is, hogy ilyen körülmények között termeljenek, valamint tagadom azt is, hogy ha a termelés veszteséggel jár, ennek más oka lehet, mint csupán az, hogy túlnagy hányadot juttatunk a termelvényekből az alkalmazott munkásoknak. Növeljük meg számukat, s a bajt orvosoltuk. Had fogyasszon maga a munkaadó többet s akkor nem csökkenik meg a munka után való kereslet; de a munkások eddigi fényűző fizetése lejjebb fog szállani. Ön levelében ezeket mondja: „A megnövekedett termelő erő, hacsak nem növeszti meg egyuttal az improduktív kiadásokat is, kikerülhetetlenül csökkenteni fogja a nyereséget és a munkások egy részét megfosztja alkalmazásuktól“. Ezen állítással nem értek mindenben egyet. Mindenekelőtt meg vagyok arról győződve, hogy a jelzett növekedéssel vele fog járnai vagy a produktív vagy az improduktív kiadásoknak megnövekedése. Ha t. i. a munkás a termelvénynek nagyobb hányadát kapja bér gyanánt mint amekkora szükséges munkaerejének rendes kifejtésére, akkor épp oly improduktív kiadás áll be, mintha alkalmazója vagy az állam fogyasztaná a fölösleget improduktíve; e tekintetben egyáltalán semmi különbség nincs. Egy gyáros oly fényűzően költezhetik, vagy oly sok adót fizethet, hogy tőkéje súlyosan megsynyli; éppen ilyen körülmények közé jutna akkor is, ha akár saját akaratából, akár a népesség elégtelen volta miatt annyit fizetne munkásainak, hogy megfelelő vagy egyáltalán semmilyen nyereségre sem tenne szert. Az adófizetés alól lehetséges, hogy nem tudná magát mentesíteni, de ezen utóbbi nagyon is fölösleges *improduktív* kiadást elkerülhetné, mert ugyanazon mennyiségű munkát kevesebb bérért is megkaphatná, ha kevesebbet takarítana meg, — ez esetben azonban megtakarítása vég nélkül való s ennél fogva abszurd volna. Ime, láthatja, hogy többet engedek meg, mint amennyit Ön igényel; Merem állítani, hogy ha a tulajdonosok meg nem növelik improduktív kiadásaikat, a

nyereségek csökkenni fognak; viszont azonban azt is állítom, hogy a munkásosztályok megnövekedett improduktív fogyasztása és kiadásai mellett is csökkennék a haszon. Szállítsuk le ezen utóbbi improduktív kiadást, és a haszon ismét emelkedik; ezt két uton lehet elérni: vagy az alkalmazottak számának szaporításával, ami a béreket szállítja le s ezzel együtt a munkásosztály improduktív kiadásait vagy pedig a munkaadók improduktív kiadásainak emelésével, amely szintén leszállítja a munkabéreket, mert a munka utáni keresletet fogja csökkenteni.

Félek, hogy fölösleges ismétlésekben vagyok bűnös, de mentesen ki az a jó szándékom, hogy pontosan ki akartam mutatni, melyek azok a vitapontok, melyekre nézve eltérő véleményen vagyunk. Örülök, hogy kellemes vidéken tartózkodik . . .

Örökre híve
Ricardo Dávid.

LXXVII.

Kedves Malthus!

Azt hiszem, hogy az az engedmény melyet Önnek tettem, nem bírja ki azokat a magyarázatokat, melyeket Ön ráépített. „Egy megnövekedett termelő erőt kell, hogy megnövekedett produktív és improduktív kiadásokat is kövessenek“. — Ez azon mondat, melyre nézve Ön megjegyezte és azt mondja, hogy nem állhatna meg, ha a bruttó termelvényt csökkentenék. Bizonyára nem, de én sosem állítottam azt, hogy fokozott termelő erő következetesen csökkentené a bruttó termelvényt; észrevételem csak azt akarja hangsúlyozni, hogy néha mégis csökkenti a bruttó termelvényt.

Tekintettel azon különleges tárgyra mely fölött vitatkozunk, Ön csodálkozni látszik azon, hogy én azt hiszem, hogy Ön könyvében ezeket mondja: „Mérhetetlen termelési erőt hoznak működésbe és az eredmény az emberiség érdekeire nézve kedvezőtlen“. Nem mondta Ön ezt? Nem az-e a kifogása Önnek a gépek ellen, hogy gyakran nagy mennyiségben állítanak elő oly cikkeket, melyek iránt nincs kereslet és hogy az e révén előálló fölhalmozódás az emberiség érdekeire nézve kedvezőtlen? Mondta bizony és te-

kintetbe véve jelen levelében hangoztatott elméletét, jogom van arra a következtetésre jutni, hogy Ön nagy veszedelmet lát a hatalmas termelő erőiben azon cikkek nagy mennyiségénél fogva, melyek ezen erők eredményeiként jelentkezni fognak és azon alacsony árban, melyre lesüllyednek. Ön szerint a takarékoság először túltermelésre majd alacsony árakra vezet. Ez természetesen kis haszonnal fog jární. Nagyon kis haszon mellett azután megfognak szünni a takarékoság indító okai s ezzel együtt a fokozott termelés indítékai is. Nem állítja-e Ön itt, hogy a fokozott termelés gyakran szül az emberiségre nézve káros következményeket? Mert mint túlprodukciónak útját szegi a további fokozott termelésnek s e révén a szorgalomnak. — Idevágólag sokban nem érthetek Önnel egyet. Mert megengedem, hogy elkövetkezhetik az az eset is, hogy az általános takarékoság lehetlenné teszi a tőke gyümölcsösztetését, de akkor az lesz annak sajátlagos oka, hogy az az egész tőke, mely reades körülmények közt hasznot hajtana, bérfizetésekre fog rámenni mértéktelenül megnövelve a munka fönntartására szolgáló tőkét. A munkások munkájukért túlnagy bért kapnak és szükségképp az ország improduktív fogyasztóivá válnak. Ilyenformán persze magától értetődnek, hogy miután a tőkésék nem találják gazdaságosnak, hogy jövedelmükből azon célból takarítsanak, hogy a megtakarítást az üzembe fektessék, — nem is fogják azt tenni, hanem ellenkezőleg talán még üzemi tőkékjüket egy részét is elköltik; azt kérdem azonban, hogy mi van ebben olyan végzetes? Be kell ismernie, hogy a tőkésre nézve semmi, hisz az ő élvezetei és nyeresége csak megszorodtak, különben folytatná a megtakarítást; a munkásokon sincs okunk sajnálkozni, mert az ő helyzetük meg annyira kedvezőre fordult, hogy immár béreszállítást is eltudnának viselni s még mindig jól élhetnének. E pontban tehát meglehetősen eltérő véleményen vagyunk. Ön úgy véli, hogy a tőkés haszna alacsony voltánál fogva nem hagyhat föl a takarékoskodással anélkül, hogy bizonyos mértékig ne csökkentené a munkások számát. Én meg azt hiszem, hogy ha levonnók a tőkéből mindazt, a mi a munka fizetésére van szánva, elég maradna arra, hogy az összes fölkinálkozó munkacserőt megszerezzük és liberálisan megfizessük, úgy hogy a termelés alig csökkenne, csupán az elosztás volna más: több jutna a tőkésnek, kevesebb a munkásoknak.

Nem hiszem, hogy éppen pangás a helyes kifejezés olyan állapot jellemzésére, amelyben egyidőre nincsen indító ok a termés további fokozására. Bekövetkezhetik, hogy valamikor a túlságosan fölszaporodott tőkék aránylag csekély hasznot fognak csak hajtani s hogy nem lesz módunkban a növekedő népesség számára elegendő ételmezt szolgáltatni s így meg fog szünni a továbbra való takarékoskodás indító oka. — ez az állapot azonban még nem stagnáció; mindennek, amit termelnek méltányos viszonylagos ára lesz és fesztelenül adnak-vesznek. Erre az állapotról a stagnáció kifejezést alkalmazni helytelen. Mert tévedés, hogy ekkor majd általános fölhalmozódás lesz, vagy hogy bizonyos cikket majd nagyobb számban fognak előállítani, mint ahogy a kereslet azt megkívánja.

Őn szerint: „Ismételt tapasztalásból tudjuk, hogy a munka ára csak akkor esik, ha sok munkás van hosszabb ideig kereset nélkül“. Ezt a tapasztalást én így nem írom alá, mert nem tudom belátni, hogy ha a bérek előzőleg magasak voltak, miért ne szállhatnának alább anélkül is, hogy a munkások tömegei foglalkozásukat veszítik. Úgy tapasztaltam, hogy minden általános okoskodás ezen kérdés fölött az én szempontomnak kedvez, mert ugyan mi okból egyeznének bele egyesek abba, hogy ők bérjövedelem nélkül szükölködjének, mialatt másokat bőkezűen megfizetnek? Ismételnem kell, hogy ezen esetben a munka után való váratlanul csökkent kereslet szükségképpen csak a munkabér nagyságának, de nem egyúttal a munkások számának csökkentését is vonja maga után; a munkás így is legalább annyit fog dolgozni mint előbb, munkájának gyümölcséből azonban számára kisebb rész fog jutni. És az azért lesz így, hogy munkaadójának megfelelő indító oka legyen arra, hogy egyáltalában alkalmazza, mert az alkalmaztatásnak nem lenne értelme, ha a munkaadó részesedése a terményben oly kicsinyre szállna le, hogy a fokozott termés inkább kárt okozna neki mint hasznot. „Egyáltalában nem tagadhatjuk, hogy a földbirtokosok és tőkések improduktív fogyasztásának megnövekedése alkalmilag orvosszere lehet egy olyan állapotnak, melyben a továbbtermelés indító okai hiányzanak“. Senkitsem ismerek, aki a zsugoriság mellett való kitartást még akkor is hirdette, midőn a töke után járó haszon már megszűnt. Sose is mondtam ilyesmit és az első lennék, aki megrónám a tőkét azért a

dőreségért, hogy ily esetben nem adja rá magát az improduktív fogyasztásra. Azt állítottam, hogy semmi olyat nem lehet termelni — kivéven, ha valaki nagyon elszámítja magát — ami iránt nem lesz kereslet, míg a készlet értékesítése bár ha csak mérsékelt hasznot is nyújt; ezt mondtam, — azt azonban már nem, hogy a termelést elméletileg nem fejleszthetjük annyira, hogy a tőkésnek az ugyanazon mértékben való termelés folytatására való indító okait meg nem semmisítheti. Ezt a fejlesztést lehetségesnek tartom, bár jelenleg még nem tapasztalhattuk, s egészen biztos vagyok benne, hogy bármily sérelmes lenne is ily állapot a tőkésre nézve, ez csak onnan eredhetne, hogy a munkások aránytalan részt vesznek ki maguknak a termelés eredményéből. Ennélfogva az ellenszer, és pedig az egyetlen ellenszer az összes termelésnek igazságosabb szétosztása volna, amit — mint azt utolsó levelemben már említettem — csak a munkások szaporításával vagy a tőkésnek szabadabb költsékezésével lehetne elérni. Én nem tiltakoznék a fogyasztás szaporítása mint az ipar pangásának meggátolója ellen, ha azt gondolnám amit Ön, hogy most a túlságosan nagy megtakarítások miatt szenvedünk; ismétlem, nem látom be, hogy miként következhetik el ilyen okból az ipar s az üzleti élet stagnatiója.

Egyébként ahogy észreveszem nem annyira általános elveink lényegében, mint inkább azok alkalmazásában térünk el egymástól. Ilyen meg olyan bajok általában létezhetnek; de az a kérdés, hogy léteznek-e most is? Úgy hiszem, nem; misem bizonyítja, hogy igen, és véleményem szerint a megnövekedett megtakarítások inkább enyhítenék, semmint súlyosbítanák azokat a szenvedéseket, melyeket az utóbbi időkben fölpanaszoltunk. Nem a tőkének fölös fölhalmozódásából eredő túltermelés, hanem a rendszer megzavarodása volna a pangás.

Mult szombaton itt volt Tooke úr. Holnap Bromesberrow-ba¹ megyek vele, honnét ő Ross-ba és a Wye-n le Chepstow-ba megy. Sokat beszélgettünk nemzetgazdaságtani dolgokról, és oly vitapontokat találtunk, amelyek fölött véleményünk részben eltérő. Két röpiratot hozott magával, melyekben Ön is, meg én is gyakran

¹ Vagy Bronberrow, egyike Ricardo birtokainak, melyet később Osman fia örökölt.

előfordulunk. „An Inquiry in to those principles advocated by Mr Malthus relative to the Nature of demand and the necessity of Consumption“ — a másik: „Observations on certain Verbal Disputes in political economy“.²

Feleségem velem együtt tiszteletét küldi Mrs. Malthusnak és Önnek. Mr. Tooke szintén kívánja szíves üdvözlétének tolmácsolását.

Mindíg készséges híve

Ricardo Dávid.

LXXVIII.

Gatcomb Park, 1821 szept. 18.

Kedves Malthusom!

Anélkül, hogy Önt a legkevésbé is okolnám, félek, hogy nem értem egészen az Ön „Knotty point“-jét. Úgy látom, hogy Ön oly dolgokat hasonlít össze, melyeket semmi körülmények közt sem lehet összehasonlítás tárgyává tenni. Ön egy cikket, amelynek termelésénél a munkában adott előlegek ugyanazok maradnának, holott a készletből eredő hasznok csökkennek, egy olyan cikket vet össze, amelyet „egy adott munkamennyiséggel, adott tőkével és adott nyereségszázalék mellett állítunk elő.“ Nem tételezünk-e itt föl kétféle nyereséghányadot? Talán nem ezt akarta mondani, és föltett kérdése azon alapföltételből indult ki, hogy a nyereség iparágak szerint más és más?

Ha így volna, úgy nem habozom azon felelettel, hogy ha a gabona ára a föld megmunkálására fordított nagyobb munkamennyiség következtében és nem a pénz olcsóbb előállítása miatt szökik föl a duplájára, hogy ez esetben azt kell mondanunk — amint az szokásos is, — hogy a gabona száz százalékkal drágább lett, nem pedig hogy a pénz ötvennel csökkent. Midőn e pontban elkülönbözünk egymástól, valójában visszatérünk régi vitatárgyunkra, hogy t. i. a munka mennyisége legyen-e a cikkek árszá-

² Névtelen szerzőtől London, 1821. A szerző Malthust szigorúan, de jóindulatúlag bírálja. Say-el szemben kevésbé udvarias. A második rőpirat is névtelen.

bályozója, vagy pedig hogy az összes cikkek értékét minden körülmények közt az határozza meg, hogy mennyi gabonáért lehetne azokat becserélni. Ön azt mondja: „Semmiesetre sem tehetjük föl, hogy a munkás életszükségeinek előállítására kevésbe kerülő akkor, amikor a föld produktív, midőn amit az alkalmazott csekély munkával nyertünk, azt ellensúlyozza a magas nyereséghányad“. Én természetesen azt erősítem, hogy ezen szükségletek költsége kicsiny, ha kevés munkával állítjuk elő, de vajjon Ön, ki más mértéket használ és *néha* azt hirdeti, hogy az értéket általában azon dolgok mennyisége szerint kell fölbecsülni, amelyet a cikk megkövetel, nem mondaná-e Ön, hogy ezen szükségletek költsége értékben csekély, föltéve — amint Ön föltenné — hogy nem kívánnának meg más dologban való bőséget? Nem tudom, miként érti Ön azt, hogy az életszükségletek alacsony árát ellensúlyozza az igen magas nyereség hányad. Ha 100 quarter gabonát kell fölosztanom köztem és munkásaim között, — költségem bérből és haszonból áll és ugyanaz lesz, akár kicsi a haszon, akár nagy és ezen fölosztás semmiképp sem fogja a gabona árát módosítani; de ha egy későbbi időben ugyanazon munkával és tőkével csak 80 quartert lehet elérni s ennek következtében a 80 quarterből aránylag nagyobb részt kell adni a munkásoknak mint előbb a 100-ból kaptak, úgy a gabona ára az én elméletem szerint szintúgy emelkedni fog mint az Öné mellett. Hisz éppen én készségesen elfogadok állandó mérték gyanánt egy vagy több olyan külföldi cikket,¹ melyek termelésénél a készletből eredő haszon fogy, míg a munkában adott pénzbeli előlegek értéke emelkedik, ám ezt Ön esetről-esetre visszautasítja és megmarad amellett, hogy legyen bár egy adott munkamennyiségnek eredménye száz vagy nyolcvan quarter, a gabona mindkét ízben állandó értékmérő maradt. Az Ön föltételezte esetben azt mondja, hogy a cikk, amelynél munkában ugyanazokat az előlegeket adták, míg a nyereség csökkent, a gabonához arányitva nemcsak a felére esne, de ha akármilyen külső cikket veszünk, amelyet az egész vonalon ugyanazon munkamennyiség és *ugyanazon nyereség hányad* mellett állítottak elő, ugyanez történnék. Nagyon szerettem volna, ha megemlíti ezt a cikket. Én először is tagadom, hogy ugyanazon nyereség hányad

¹ Behozott külföldi cikkek. Lásd alább.

mellett volna előállítható, mert lehetetlen, hogy ugyanazon országban ugyanazon időben kétféle nyereség százalék létezzék és másodszor azt állítom, a cikk is a gabonához viszonyítva a felére esnék és ennél fogva más cikkekhez viszonyítva változatlanoknak látszanék.

Talán külső cikken Ön valamely külföldi cikket ért, melyet idegenből hozunk be? Ha igen, akkor is miért ne változhatna ennek ára a gabonához viszonyítva csakúgy mint a többi cikké? Ha egy Hogshead vörös bőr egy bizonyos mennyiségű posztóval, kappal, agyagárúval stb. egyenlő értékű, változnék-e ezekhez való viszonylagos értéke azért, mert a gabona termelése Angliában nehezebb és ára azért emelkedett, mert más országból való behozatalát megtagadtuk? Tisztán áll előttem, hogy a vörös bőr ára nem változnék az előbb felsoroltam cikkekéhez hasonlítva, de igenis változnék a gabona árával szemben. Kérem, gondolkozzék erről, s mondja meg, nincs-e igazam. Leveléhez fűzött utóiratában azt kérdi: „A legnagyobb haszon két legszélső esetében és a földből való legcsekélyebb haszon esetén nem maradhat-e a gabona és a munka külső cikkben kifejezett ugyanazon értékmagasságban, bárha időközben a kereslet és kínálat következtében tekintélyes változások álltak is be?” Azt feleltem, hogy nem. Nem maradhat ugyanazon értékben honi cikkekben fölbecsülve és miután ezen honi cikkek révén kellene a külföldi cikkeket beszerezniünk, a legcsekélyebb okot sem látom annak föltevésére, hogy ezen így kicserélt cikkek viszonylagos értékükben változnának. Örülök, hogy egy kissé közeledik az én fölfogásomhoz, bár szerettem volna, ha megmondja, hogy ez mily mértékben történt. Torrens azt ígérte nekem, hogy elküldi a könyvét, de eddig még nem történt meg.

Készséges híve

Ricardo Dávid.

LXXIX.

Kedves Malthus!

Az az eset, melyet elem terjeszt, lehetetlennek látszik. Hogyan képzelem Ön azt, hogy az összes államok árucikkeiket ugyanazon munkamennyiséggel állítják elő, sőt a gabonát is egynek kivételével, és mégis valamennyien azt az egyet sem kivéve ugyan-

azon mértékben részesednek a tőke gyümölcsözésében? Az a bizonyos ország, melyről Ön föltételezi, hogy gabonáját a más országokban szükséges munkának a felével termelheti, minden valószínűség szerint sokkal olcsóbb áron szerezhethné meg a munkát, s következésképpen a nyereség abban az országban nagyobb volna. Valójában, ha szabad kereskedelmet létesítenénk mindezen országok között, akkor valamennyinek nyeresége majdnem egyenlő arányu lenne, mert a gabonának és a többi szükségleteknek ára munkamennyiségben kifejezve valamennyiben majdnem egyenlő volna. Ezen föltett esetet tovább fűzve, informálódunk kell az iránt, vajjon az az ország, amelyben a gabonát aránylag kevés munkával termelik, folytatólagosan termelhet-e ugyanazon föltételek mellett, miután hivatva van más országok piacait ellátni, mert ha teheti, akkor a gabonának és a többi cikkeknek viszonylagos árai az összes országokban megváltoznak. Abban az országban, mely az olcsó gabonát termeli, az előbbi állapothoz viszonyítva pénzbőség lesz, és ennél fogva a gabona valamelyest megdrágul, de a többi cikkek árai általában nem emelkednek, sőt némileg olcsóbbak lesznek, mert olyan országokból fogják őket behozni, hol a pénz mennyisége kevesebb és ennél fogva vásárló ereje nagyobb; ezen államokban a többi cikkek előállításai költsége kisebb lesz s így olcsóbban vihetik őket piacra az importáló államban mint az importáló állam vállalkozói ugyanezen cikkeket. Ezen államban csak a nagy térfogatú cikkeknek és a munkának az ára fog emelkedni. Helyesebben a munkabér való értékére fog lecsökkenni, t. i. az összes termelésből, vagyis a nyers és ipari termelésből együttvéve a munkásoknak adott rész valószínűleg meg fog növekedni, de a szabad kereskedelem és a tőke jobb eloszlása következtében egy bizonyos tőke egész termelvényének az a része, melyet a munkás fog kapni, kisebb lesz. Az ő részét valójában kevesebb munkával fogják előállítani.

Hogy a többi országokra ez haszonnal jár, azt nem lehet kétségbe vonni. A gabona és a munka ára ezen országokban tetemesen csökkenik és e révén a nyereség emelkedik és miután a behozott gabona fejében kivitelüknek egy része elsősorban pénz lesz, a folyópénz nivója lejjebb száll és az árúk ára az egész vonalon esik; nem azért mintha olcsóbban állíthatnák elő, hanem mivel értékesebb pénzzel mérik. Ez volna a helyzet, ha föltételezzük.

hogy a szabály alól kivett országban folytatólagosan kevés munkával lehet gabonát termelni; de tegyük föl, hogy a gabona után való fokozott kereslet arra kényszeríteni ezt az országot, hogy soványabb földeket is megműveljen; ez esetben a gabona ára a folyópénz mennyiségétől függetlenül is emelkednék; ha pedig a gabona termelése idővel oly fáradságossá és költségessé válnék mint a többi országokban, akkor a gabona ára is épp úgy fölszökne; de amíg bármilyen feltételek mellett exportálhatnak gabonát árúk fejében, addig a cikkek behozatalát a nemes fémek beözönlése és a folyópénz bősége előzné meg. Pénzbőség nélkül sohasem lehetne oly országokból árúkat importálni, melyekben azelőtt ugyanazon áron voltak és ahol előállításukra ugyanazon mennyiségű munka volt szükséges. Az Ön esete ki van zárva, először mert Ön azt tételi föl, hogy a nyereségek két országban egyenlők bárha a szükségletek előállítási költsége az egyikben csak felényi a másikhoz viszonyítva, másodszer pedig Ön magától értetődő dolognak tekintti, hogy szabad kereskedelem mellett a gabona ára az exportáló országban épp oly magasra emelkedik, mint abban az országban, ahová importálták, holott ellenkezőleg az importáló országban lecsüllyed a gabona ára az exportáló ország gabona áráig, ha előállítási költsége az utóbbiban nem emelkedik; — ha emelkednék, az emelkedés csak az előállítási költségek megnagyobbodásához mérten történnék. Ha az egyes országok közt szabad kereskedelem van, lehetetlen, hogy a termelési haszonban nagy eltérések legyenek: ha mégis lenne, úgy az eltérés egyedüli oka a munkások különböző életmódja; az egyik országban beérik burgonyával és vályogos viskóval is, a másokban igényt tarthatnak búzakenyérre és tisztességes lakóházra. Ön azt mondja: „Ezen föltevésből kiindulva világos, hogy száz esztendő múltán (ha fölhalmozódást tételizünk föl) a munka és a gabona majdnem ugyanazon az áron maradhatnának, míg a nyereségnek a többi országok mértékére való sülyedése következtében a háztartási cikkeknek ára a kereskedelmi világ pénzében kifejezve felényire csökkenne“. Szóval Ön szerint a háztartási cikkek árának csökkennie kell, miután a nyereség kevesbedik. Én azonban nem látom be, hogy ha a nyereség kevesbedik, miért csökkenne egyúttal a háztartási szükségletek ára is; de miért is fogyatkoznék meg a nyereség, ha a gabonának és a munkának körülbelül ugyanaz marad az ára? Nem

ismerek semmi okot a nyereség csökkenésére, kivéven a munkabér csökkenését,¹ Ön azt mondja: Amerikában tényleg találunk ehhez föltűnően hasonló példát“. „Az egyedüli különbség — így folytatja — hogy Amerikában a körülmények magasra emelték a munkabért“, — ez az egyetlen fontos vonás ebben az esetben. Mindazonáltal az a véleményem, hogy ha Amerikában a munkabér igen alacsony lenne s ennek következtében sokkal nagyobb lenne a nyereség a jelenleginél, a házi szükségletek áraiban csak igen jelentéktelen csökkenés állana be.

Abban megegyezem Önnel, hogy Amerika mezőgazdasági fejlődésével gabonája árának a termelés fokozódó nehézségeihez mérten emelkednie kell. Ezen körülménynek azután kell hogy megfeleljen az a tendenciája, hogy az amerikai folyópénznek vagy viszonylagos mennyiségét vagy inkább a színvonalát csökkentse; ezen színvonal a pénz növekedő értékénél fogva csökkenti azon amerikai árúknak az értékét, melyek túlságosan terjedelmesek az export szempontjából.² Azon cikkeket, melyeket Amerikába exportál, ez nem fogja túlságosan érinteni. Semmisem oly csekély jelentőségű rám nézve, mint az árúknak pénzben kifejezett érték-emelkedése vagy csökkenése; azon nagy kérdések, melyekre figyelmünket összpontosítanunk kell, a gabonának, munkának és az árucikkeknek emelkedése vagy süllyedése reális értékükre való tekintettel, azaz a gabona termelésére és az árucikkek gyártására megkivánt munkának emelkedésére vagy csökkenésére való tekintettel. Érdekes dolog lenne e viszonylagos értékváltozásnak a pénz árra való hatását kifejteni; de az emberiség csak azzal törődik, hogy a munkát produktívá tegye, hogy bőséget s a tőkével és szorgalommal szerzett termelvényeknek méltányos eloszlását élvezze. Nem akarva is azt kell gondolnom, hogy Ön elmékedéseiben túlságosan szoros összefüggésbe hozza e dolgokat a pénzben kifejezett árakkal.

Igen jól megírt kritikát olvastam Godwinról az Edinburgh Rewiew-ban;³ fejemet merném rá tenni, hogy szerzőjét ismerem.

¹ Tollhiba „emelkedését“ helyett.

² (Ricardo jegyzete). Ujból átolvasván leveletem, kételkedem, vajjon helyes volt-e ezen véleményem az exportálható cikkekről.

³ 1821. július LXX. szám. Lásd Malthus and his Work, 368. oldal. Ricardo szemelláthatólag azt gyanftotta, hogy Malthus a szerző. Lásd a következő levél befejezését.

Kitünően nyelbeütött cikk s alaposan rámutat Godwin tudatlanságára s álnokságára.

Készséges híve:

Ricardo Dávid,

— (Utóirat.) Nem egyezhetek meg Önnel abban, hogy Amerika termékeny tételenek előhaladásával gabonájának ára és a munkabérek közt való átlag ugyanazon ponton marad meg, mint ma van, akár pénzben, akár vörösborban mérve fejezzük is ki. Nekem az a véleményem, hogy emelkedni fog. De engedje meg, hogy az Ön álláspontjára helyezkedjem. Valamely ország gabonáját félannyi munkával állítja elő mint a másik; következésképpen csak félannyi tőkére van szüksége valamely meghatározott mennyiség termelésére.¹ Ebben az országban a másikhöz viszonyítva a gabona féláron kel, 100 quarter 200 font sterling-en kel el az egyikben, míg a másikon 400 font sterling-ért veszik. Tegyük föl, hogy a haszon mindkét országban 20%; az egyikben 166 font sterling-nyi tőkét használnak 100 quarter gabona termelésére a másikon 333 font sterling-et és e tőkéknek 20 százaléka az egyik esetben 33, a másikon 66 font sterling lesz. Hogy 33 font sterling-et szerezzünk, a 100 quarterből 16½ quartert kell nyereség fejében kapnunk; a másikonak kell, hogy szintazon mennyiség jusson s ilyenformán 83½ quartert fizetnek költség és különféle terhek fejében. De a termékenyebb országban élő gazda csak félannyi munkával dolgozik mint a másik, s következőleg ugyanazon bérek mellett itt minden munkás mégegyszer annyi gabonára tarthat számot, vagyis amint Ön nevezi, ezeknek dupla viszonylagos bérük lesz.

Most tegyük föl, hogy a termékeny ország végre odáig fejlődik, hogy 166 font sterling helyett 333 font sterling-et kell felhasználnia, 100 quarter gabona termelésére. A fönti furcsa kiindulási föltétel mellett lehetséges, hogy a munkának ára ugyanaz marad; de lehetetlen, hogy a gabona ára pénzben kifejezve meg ne kettőzödjék, mert ugyanazon bérek mellett kétannyi munkás

¹ Az író hozzátette, de egyszersmind kitörölte: „s a béreknek természetesen magasaknak kell lenniök, amely esetben majdnem ugyanazon mennyiségű tőkét kell foglalkoztatni.“

szükséges a termeléshez. Ha a gabona ára megkettőződik és a bérek változatlanok maradnak, a köztük való átlagos különbség nagyobb lesz és következésképpen akár pénzben, akár vörösborban fejezzük is ki, semmiesetre sem maradhat majdnem ugyanaz mint Ön állítja. Ha (amint jogosan föltehettem) a munkának abban az országban alacsony pénz ára volt akkor, amikor oly könnyen lehetet gabonát előállítani, a konklúzió a gabona áremelkedésével kapcsolatban nekem fog kedvezni.

Nem látom át, hogy egy fejlődő országban a kalapok ára esék a haszon csökkenése következtében. Hogy lehet azt mondani, hogy ha a nyereség kisebb, kisebb lesz a kalapok előállításí ára is, amennyiben a haszon emelkedését a bérek emelkedése kíséri? Ha bebizonyítja nekem, hogy a haszon csökkenése a béreknek bármely meghatározott értékmérőben való emelkedése nélkül beállhat, — akkor ezen a ponton beadom a derekamat. De nem áll *Önnek* jogában, hogy a haszon csökkenéséről beszéljen; az Ön példája egy progresszív országé alacsony haszonnal és túltengő munkabérekkel. Ha minden száz quarter gabonából ott, ahol kevés munkával állítjuk elő, nyolevanhármat adunk a munkásoknak, s azon országokban, hol kétannyi munkást kell alkalmazni száz quarter gabona termelésére szintén csak annyit fizetünk, *Önnek* azt kell mondanía, hogy a bérek az előbbiben hallatlanul magasak. Az én értékmérőmben kifejezve azonban nem volnának ily szörnyű magasak: csupán azon cikkek ára, melyekre a béreket költik, lenne nevetségesen csekély; abban mindenestre meg egyezünk, hogy ezen körülmények közt a haszon igen mérsékelt lenne.

Nem méltányos dolog tőlem, hogy Önt ily rövid időközben ily hosszú levéllel veszem igénybe!

LXXX.

Gatcomb Park, 1821. október 21.

Kedves Malthusom!

Valószínű, hogy bennem van a hiba, midőn nem értem az Ön elméleti tételét. Ennek, — amint Ön mondja, — az lehet az oka, hogy túlságosan elfogult vagyok a saját nézeteim javára. De

nem ismerem el bűnösségemet azon váddal szemben, hogy nem szenteltem kellő figyelmet a tételeknek. Ön most azt kérdezi: „Hol állítottam azt a föltevést, melyet Ön rámfog? Utolsó levelemben semmiesetre sem. Első föltevésem az volt, hogy abban az országban, ahol a gabonát felényi fáradsággal termelik száz százalékkal volna a haszon, míg az összes többi országokban csak tíz százalékkal.“ Ha ezt állította volna, akkor csakugyan joggal vádolhatna meg figyelmetlenséggel; az Ön szavai azonban így hangzottak abban a levélben, melyre válaszoltam: „Ime egy illusztráció. Tegyük föl, hogy gabona, pénz és árúk a kereskedelem révén egymással összekötött nemzetek nagy sokaságában tíz százalékkal haszonnal termeltettek, azonban egy bizonyos országban csak a munka fele volt szükséges gabona termelésre, míg a többi árúkat ugyanannyi munkával állították elő, mint egyébutt“. — Egy szót sem szólt arról, hogy a példaképpen fölhozott országban a nyereségnek más a hányada; és miután Ön azt mondta, hogy a nemzetek nagy sokaságában a haszon tíz százalékkal volt, azt következtettem, hogy ez az eset a kivételes országra is áll. El kell ismernie, hogy ez alkalommal Ön hibázott és nem én. Ön azután azt véleményezi, hogy ez az egy ország kiviszi gabonáját és a többi országok magas árát kapja érte s ily módon száz százalékra emeli hasznát; ez azonban nyilvánvalólag attól a ténytől függ, hogy megfizetik-e neki a többi országok a saját árúikat, vagy pedig hogy az importáló államok honi versenye leszállítja a gabona árát az exportáló ország termelési árára. Most már tudom, hogy ez volt az Ön föltevése. Ha az az ország, amely a gabonát oly könnyen termeli, teljesen el volna szigetelve a többi országoktól, Ön valószínűleg koncedálná, hogy a gabona ára abban az országban a termelés olcsóságához mérten igen alacsonyan alakulna. Ön abban az esetben is elismerné ezt, ha az összes többi országok elhatároznák, hogy mezőgazdaságukat megvédik és kereken megtagadnák a külföldi gabona behozatalát. De Ön azt hiszi, hogy szabad kereskedelem esetén az exportáló állam gabonáját a többi országok gabona árain adhatja el s így óriási nyereségre tesz szert. Ha elfogadhatnám a magas árak tényét, — amit nem tehetek, — akkor adoptálnám az Ön konklúzióját. Azt mondanám, hogy az általános haszon nagyobb volna, mint a gabona árának emelkedése előtt. A bérletek kétségkívül megdrágulnának, mert a földesúr számára legalább ugyan-

annyi jutna a gabonából mint azelőtt, de része sokkal többet érne. A munka értéke is nagyobb volna, mert a munkásnak nagyobb pénzberre volna szüksége, ha a gabona ára megkettőződne. És a nyereség is nagyobb volna, mert a tőkének az előbbinél több gabonája lenne s hozzá dupla áron tudná eladni. Az összes osztályok hasznot húznának a gabonának a többi cikkekhez képest viszonylag magas értékéből, — különösen a tőkés, mert a gyártott cikkek között sok olyan található, mely a munkások szükségleteihez tartozik s ennél fogva, ha a munkásnak kisebb gabonarészt juttat, az még mindig megnövekedett élelmi és árucikk fölött rendelkeznek a maga és családja számára. A kérdés köztünk ilyenformán az, hogy állandóan emelkednék-e a gabona ára vagy sem abban az országban, amely állandóan abban a helyzetben van, hogy olesón termel?

Csak egyetlen eset van, amelyben ily emelkedést lehetőnek tartok, s ennek az a föltétele, hogy bár az ország összes tőkéjét termelésre fordították is, mégsem tudtak annyit termelni, amennyivel a többi országok szükségletét fődözhatték volna. Ebben az esetben a gabonának monopólium ára lenne, épp úgy mint a különös vidékeken termelt ritka minőségű boroknak, melyekkel szemben a többi fajták versenye teljes mértékben nem érvényesülhet. A gabonában ilyenféle helyzetet teremtené a tőke elégtelen volta, amely a gabona-termelőknek nagy nyereséget juttathatna, ugyanazon a módon, amint az East India Company vagy akármilyen más társaság nagy haszonnal dolgozhatnék. A bor cikkében az árat megnöveli annak a földnek a ritkasága, melyen a szőlő terem és az ár itt főleg a tulajdonosnak jut járadék alakjában. De ha eltekintünk a monopóliumtól és föltételezzük, hogy akkora tőkénk van, hogy az egész gabona keresletet ki tudnók a segítségével elégíteni, ez esetben azt hiszem, hogy ki lehet mutatni, hogy az ár az exportáló ország termelési költségeire sülyedne le.

Azonban egy másik ponton is elkülönbözünk egymástól. Ön azt mondja, hogy ehez föltűnően hasonló esetet produkált Amerika, csupán azzal az eltéréssel, hogy a munka utáni kereslet nagyobb mennyiségű gabonát juttatott a munkásnak, aminek azután az lett a hatása, hogy a nyereség hányada aránylag alacsony színvonalon maradt. Ezen Ön, úgy hiszem nem azt értette, hogy az Amerikából kivitt cikkeknek esereértékét (sic!) akárcsak a leg-

kisebb mértékben is befolyásolja az a gabonamennyiség, amivel a munkát jutalmazták. Nem hiszem, hogy jogosult Önnök az a várakozása, hogy a tőkének Amerikában történt fölhalmozódása következtében bármilyen cikk értéke csökkennék, addig, amíg meg nem szűnik annak monopolizált jellege. A gabona és Amerika terjedelmes cikkei (mely utóbbiak árát mindig a gabona ára szabályozza) nem eshetnek addig, míg a gabonát oly áron adják el, mely ár a termelésére tényleg fordított költségektől és nem az országok keresletétől függ. Ha azonban ez az idő elérkezik, megszűnik monopolizált cikk lenni, és a nyereséggel együtt a méltányos verseny árszabására süllyed le. Én tagadom azt, hogy Amerikára egyáltalán rá lehet szabni az Ön képzelt esetét; s ennek bizonyítéka az, hogy ha izolálnók is Amerikát a többi országoktól, nem csökkenthetné nyereségének mértékét, ha csak meg nem akadályozzuk, hogy más országokból is szerezzen munkamennyiséget. De tegye ugyanezt egy oly országgal, mely az Ön által kigondolt körülmények közt él és a nyereség 100-ról talán tüstént 20 százalékra esne. Az Ön esete csak oly országra szabható, mely valamely általános keresletnek örvendő oly különös cikk birtokában van, mely cikkekre a verseny csak nagyon gyöngén hat. Ezen különös esetet gyakran megvitattuk és róla alkotott véleményünkben mindig megegyeztünk. Mindazonáltal bevallom csodálkozom rajta, hogy Ön szerint ez az eset pont Amerikára illik, mert éppannyi joggal foghatná rá Oroszországra, Lengyelországra, a Jóreménység fokára, Botany Bay-re. Bizony, ha Amerika belsejéből költség nélkül tudná termését Európába küldeni és ha az összes országok kikötői nyitva volnának, hogy szabadon bebocsássák mindazt a gabonát, amellyel Amerika az általam vázolt körülmények közt őket elláthatná, — akkor magam is mondanám, hogy összevág az eset; azonban az ország belsejéből való szállításnak nagy költségei mellett Amerika valójában csak elenyésző készletet bocsáthat Európa rendelkezésére az európai termelési költségeknél jóval kisebb áron. Ön azt kérdi, mi jogosít engem annak föltevésére, hogy a gabonának Amerikában felényi lesz az ára, mint Európában és azután lándzsát török egy olyan föltevés mellett, mely a tényekkel annyira ellenkezik. Erre az a válaszum, hogy érvelésemet nem Amerikára, hanem az Ön föltevésére alkalmaztam, amely szerint egy ország a gabonát félannyi munkával termeli, mint amennyi

szükséges, hogy azt más országokban előállítsák. Ha Amerika teheti ezt, akkor Amerikára alkalmazom. Ön afölött panaszkodik, hogy nem vitatkozom Önnel méltányosan, mert elméletem azt kívánja, hogy a munkabér Amerikában alacsony legyen, de Ön elméletemet kétségbe vonja és a tényleges amerikai állapotokra mutat rá, hol a munkabér magas. Én azonban mégis azt állítom, hogy jogom van alacsony munkabért föltételezni. Én az Ön esetével foglalkoztam és nem Amerikával, Amerikát illetőleg nem vagyok birtokában az ottani állapotokról szóló adatoknak és így nem állíthatom, hogy elméletem azon országban megköveteli az alacsony munkabéreket. Megkívánja, hogy a haszonbér alacsony legyen, mert enélkül a földesúr kielégítése után nem maradhat fönn a másik két osztály közt fölosztható nagyobb terményfölösleg. Ön mindig azt akarja velem mondatni, hogy a nyereség a gabona árának alacsonyságától függ. De miért mondjam, ha nekem az a meggyőződés, hogy a munkabérek nagyságától függ és bár véleményem szerint a munkabéreket főleg az életszükségletek megszerzésének könnyüségé szabályozza, a munkabérek nem függenek kizárólag ezektől. Ön erővel erre a fölfogásra akar engem szorítani, én azonban tiltakozom ellene; én nem hiszem ezt, és hogy ezt a nézetet nem osztom, azt már sokszor megmondottam Önnek. Megvagyok róla győződve, hogy *igenis* bizonyíthatom, hogy az Ön által fölhozott tény, amelyről Ön azt erősítgeti, hogy kikerülhetetlen, nem dönti meg elméletemet és idevágólag én az Ön megcáfolására nem állok elő más ténnyel, csupán azzal, melyre Ön rámutatott. Valóban kedves kifejezések, hogy: „ — ezen és ezen oknál fogva következtetése nem helyes, de érvelésem még erősebben megállotta volna helyét, ha fölteszem — amint azt joggal föl is tehetem — hogy a munka oly országban olcsó volna, mert a munkás életszükségletét ott könnyen szerzi meg“. Ha egy ország úgy van szituálva, amint Ön azt Amerikáról fölteszi, nem látom be, hogy mi emelje gabonájának árát; az Ön érvei szerint már egyedárúsági árt ért el és nem emelkedhetik följebb, hacsak Európában nem nagyobbodnék meg a kereslet és az ár, — s ezt Ön mondja — vagy pedig ha Amerika annyira megnépesednék, hogy gabonájának árát, — úgy mint a többi országokban — a termelés költségei határoznák meg, és ezen költségek a jelenlegi európai költségeket meghaladnák. Ha elmélete helyes, ez esetleg százötven év mulva sem történnék meg, tekintet nélkül

bármilyen nagyságú tőke fölhalmozódásra; de nem fog-e a munka ára ezen idő alatt valamikor csökkenni? Ha csökkenik, akkor a gabona és a munkabér közti arány is csökkenni fog. De tegyük föl a másik esetet. Tegyük föl, hogy a gabona előállításának ára Amerikában a jelenlegi előállításának ár fölé emelkednék; elképzelhető-e, hogy a munkabér ez esetben csökkenjen? Lehetetlenségnek tartom, ha csak föl nem tételezzük, hogy a pénz értéke változott. Ezen esetben a gabona és munka között való aránynak értéke is megváltoznék. Ha ugyanazon körülmények közt állítanának elő kalapokat is és pénzt is, áruk nem csökkenne a haszon csökkenése következtében. De ha kalapokat tőke segítségével gyártanának és pénzt — amint Ön fölteszi — tőke nélkül állítanának elő, akkor megengedem s ezt könyvemben is így mondtam,¹ hogy a kalapok ára a haszon csökkenésével lejjebb szállna. Véleményem szerint azonban fölösen nagy fontosságot tulajdonítanak a pénznek; a termelés könnyűsége a nagy és érdekes főmozzanat. Miképp hat ez az emberiség érdekeire? Ön azt kérdezi, hogy mi legyen a pénzzel, még mielőtt előállítják egy oly országban, amely saját gabonáját 10% haszon mellett termeli, ha gabonatermésének könnyűsége megkétszereződne és a haszon száz százalékra emelkednék; azután arra kíváncsi, vajjon nem állítana-e elő pénzt továbbra is a többi cikkeken kívül, minthogy termelésének nyeresége szintén száz százalékos volna. Ha a gabona termelésének könnyűsége megkétszereződne, a munkának nagy részét más dolgokra fordítanák s ennél fogva az ország gabonája és egyéb árucikkei együttvéve ugyanazon pénzbeli értékkel bírnának mint előbb és forgalomba helyezésük ugyanazt a pénzmennyiséget igényelné. Ami több pénz előállítását illeti, ez a kereslettől és az egyéb dolgok árától függne. Azt hiszem a pénz előállítása ugyanígy folytatódna mint előbb, de lehetséges volna az is, hogy inkább igyekeznének egyebet mint pénzt előállítani, s ennél fogva a tőke összes alkalmazásaiban ezt az egyet kivéven, száz százalékos nyereséget nyújthatna. Csodálkoznék, ha tagadásba venné ezt a kézenfekvő következtetést. Ön azt mondja, hogy az a véleménye, hogy ha a munkabérek a mezőgazdasági termelés megjavítása következtében

¹ Lásd: „Political Economy and Taxation“ — az értékről szóló fejezetben.

a népesség szaporodása előtt csökkennének, ez csak túltermelés és a kereslet hiánya miatt állhatna be. Összeférőnek tartja ezt a fölfogását azzal a másikkal, melyet azt hiszem szintén Ön hirdet s mellyel én is egyetértek, hogy tudniillik a munkabér egyik szabályozója a munkás életszükségleteinek ára?

Már többek előtt kifejezést adtam abbeli sejtelmeknek, hogy kit gondolok az Edinburgh Rewiew-ban a népességről megjelent cikk szerzőjének. Mától fogva azonban nem beszélek erről a dologról. Mitsem hallottam Murray-ról és Place-ről. Reményilem, hogy Holland House-ban való tartózkodása kellemes volt. Feleségem velem együtt szívélyes üdvözlét küldi Mrs. Malthusnak; valamennyien jól érezzük magunkat s vig életet élünk, az egyik héten a Worcesteri Music Meetingen voltunk és Bromesberrow-ban, a másikon Bath-ban etc.

Mindíg kész híve:
Ricardo Dávid.

Jegyzet. Francis Place, a radikális szabó, Prof. Bain Leith of Mill-jének minden olvasója előtt ismeretes. A népességről szóló könyvét, mely talán a legjobbika azon hosszú sorozatnak, mely a Malthusról írott essay-je után jelent meg, Longman az 1822. év elején adta ki. Malthusaól főleg a praeventív csekkeknek természetére nézve különbözött. A British Museum könyvtárában lévő s nevééről ismert szemelvénykönyv gyűjtemény Malthus következő autográf levelét tartalmazza (kivel ügylátszik Ricardo révén ismerkedett meg): „M. Malthus! Mr. Ricardo kívánságára megküldi Place úrnak az Essay on Population azon kiadását, amelyet először Mr. Godwin és más írók tervezgetéseire való válaszul adott ki. A küldött példány az egyedüli, mely Mr. Malthus birtokában maradt, ennélfogva nagyon le lesz kötelezve Place úrnak, ha mihelyt végzett vele, elküldi M. Ricardónak Upper Brook st.-en lévő házába, hogy ott megőrizzék, míg Mr Malthus a városba érkezik, ami két hét multán következik be. Mr. Godwin utolsó munkájában a népeseés alapelveinek megvitatásához a tárgyának szinte megfoghatatlan hozzáértésével látott neki“. E. J. Col. 1821. febr. 19.

LXXXI.

Galcomb Park, 1821. nov. 27.

Kedves Malthus!

Igazán szellemes az a kifogása, melyet az elkezdett vitatkozás megszakítására fölhoz, és meg is kellene elégedve lennem vele,

miután csinos bókot tartalmaz számomra. — olyan csinosat, amelyet csak egyáltalában mondhatunk olyasvalakinek, aki megrög-zött ellenlábaskunk. No de hát jól vagy így is, nem bánom, hisz annyira ismerjük egymás érzéseit, hogy nem valószínű, hogy sokat használunk egymásnak magánpörlekedéseinkkel. Ha oly jól tudnám forgatni a tollat, mint Ön, azt hiszem szolgálatot tennék a köznek, ha nyilvánosan vitatkoznánk.

Sajnálom, hogy kénytelen vagyok távolmaradni két nemzetgazdasági gyűlésről,¹ miután januárius hó végéig nem lehetek Londonban.

December 7-re megvagyok hiva egy nyilvános lakomára Hereford-ba, melyet Hume tiszteletére adnak a város lakosai, azon célból, hogy közszolgálatiért megnyilvánuló hálájuk és tiszteletük fejében egy ezüst kancsóval és egy hogshead almaborral ajándékozzák meg őt. Hume erre az alkalomra Londonból jön el és Ross-ig mennek elébe, hol tizenegy órakor találkoznak vele és megfelelő tisztességadással Herefordba kísérik. Reményelem, hogy minden szép rendben és békességben fog lefolyni. A hühótól nagyon idegenkedem.

Még nem láttam Torrens könyvét² és valószínűleg nem is látom míg csak Londonba nem érkezem. Torrens érdekelve van a Championban,³ amelyben hetenkint egy nemzetgazdasági cikk jelenik meg. Én azt tartom, hogy ezek a cikkek jól vannak megírva, Ön azonban aligha fogja e véleményemet osztani.

Mindíg kész híve:

Ricardo Dávid.

¹ A Political Economy Clubot Tooke 1821-ben alapította, bár egyideig elelőtt is tartottak alapszabály nélkül való összejöveteleket Ricardo házában. Lásd Bain Life of. Sames Mill 189. o. — ahol a klub programját is adják. A klub célja többek közt vitatkozás és propaganda, téves hírlapi cikkekre adandó válaszok és az egészséges irodalom terjesztése voltak.

² „Essay on the Production of Wealth“, 1821.

³ A Championt egyideig ezek a cikkek jellemezték. „Londonban egy kántáló skót ember van, aki egy „Champion“ nevet viselő lapot ad ki, melyben a „családi tűzhely“ erényeiről pengeti lantjait és a csöndes önmegadást prédikálja“. Cobbet, Pol. Reg., 1816., nov. 2., 460. old. — Cobbet mint sok más az elismert nemzetgazdaságtant a politikai közömbösség doctrinájának tekintette.

LXXXII.

Ledbury, Bromesberrow-Place, 1822 dec. 16.

Kedves Malthusom!

Már rég nem állottunk összeköttetésben egymással s én most Angliába érkezésem után sietek megragadni az első alkalmat, hogy néhány sort irjak Önnek, mert szíves válaszából óhajtom megtudni, hogy mint vannak Ön és kedves családja. Legutóbbi találkozásunk óta tevékenyen el voltam foglalva, mert nemcsak Svájcban barangoltam, hanem Flórencig is elmentem. Flórencbe menet eltertem az egyenes útvonaltól, hogy Velencét lássam és ugyanígy tettem visszajövet, mikor Genuát néztem meg. Utazásunk kiválóan szerencsés volt, mert mindnyájan kitünő egészségnek örvendünk és alig találkoztunk nehézséggel. Társaim és jó magam pompásan élveztük ezen utat. Mikor Genfben jártam gyakran láttam Dumont barátunkat, aki bennünket Chamounyba kísért s azután velünk együtt tért vissza Genfbe. Coppetben M. Sismondival ismerkedtem meg. Ő, Broglie herceg meg én hosszasan társalogtunk azon pontokról, melyekre nézve egymástól eltérünk. A herceg mellett foglalt állást, de hosszas csata után azt hiszem mindegyikünk azon az állásponton maradt meg, melyet a vita elején elfoglalt. M. Sismondi igen kellemes benyomást tett rám. Madame de Broglienak nagy a türelme és önuralma. Úgy találtam, hogy nagyon kedves úriasszony. Közvetlenül Angliába való visszatérésem előtt három hétig tartózkodtam Párisban. Madame de Broglie és Stael báró később érkeztek meg. Kétszer vagy háromszor volt szerencsém őket láthatni. Nagyon örültem M. Gallois-nak¹, ki M. Destutt (de) Tracyval² megismertetett. Ez igen kellemes öreg úr, kinek munkáit élvezettel olvastam. Nemzetgazdaságtanával nem értek egyet; ő Say iskolájához tartozik, bár vannak közöttük eltérések. Say-vel néhányszor találkoztam, de beszélgetésünk nem igen fordult a nemzetgazdasággal összefüggő tárgyakra; sohse céloz-

¹ A publicista. Lásd: „Malthus and his Work“ 416. o.

² Lásd Ricardo, Works, 171. o.; De Tracy egyetértett Say-nek az „értékről“, „gazdaságról“ és „használhatóságról“ szóló meghatározásával. Ezidőben 68 esztendő volt s tarka életpályája (háború, politika, szerzőség) 1836-ban ért véget.

gatott ilyesmikre s úgy vélem nem is beszél róluk szívesen. Testvére Louis Say¹ vastag kötetben adta ki megjegyzéseit Adam Smith, valamint a testvére, az Ön és az én elveimről. Egyikünkkel sincs megelégedve. Főcélja kimutatni, hogy a gazdagság az élvezhető cikkek bőségében rejlik; valamennyiünket avval vádol, hogy fönn akarjuk tartani azt, mit értékes cikkeknek nevezünk a mennyiségre való minden tekintet nélkül, a mi iránt csakis a nemzetgazdásznak kell aggódnia. Nem hiszem, hogy akármelyikünk is elismerné bűnösségét e váddal szemben. Én legalább bizonyos vagyok benne, hogy indokolatlanul emelik ellenem. M. Garnier² meghalt, de halála előtt a „Wealth of Nations“ fordításának újabb kiadásához még egy kötet jegyzetet készített, melyeket legújabbán adtak ki. Alkalmam volt végigfutni rajtuk, s természetesen azon helyeket kerestem, hol engem kritizál. Sok helyet szánt az én munkámról szóló megjegyzéseinek, de előttem egészen irrelevánsaknak tűnnek föl. Sem neki, sem M. Say-nek nem sikerült, hogy egyáltalában megértsék nézeteimet. Az Ön neve ezen utolsó kötetben gyakran előfordul. Azt hiszem Öntől is eltért, de még nem értem rá, hogy egész könyvét elolvassam.

Reményem, hogy Ön távollétem alatt nagyon szorgalmas volt és hogy nemsokára láthatjuk az Ön legutóbbi munkájának³ új kiadását. Nagyon kíváncsi vagyok rá, hogyan tárgyalja az érték nehéz kérdését. A legnagyobb érdeklődéssel és figyelemmel fogom Önt olvasni.

Szomorúsággal látom, hogy a gazdasági válság még tovább tart. Abban reménykedtem, hogy mostanságra megszűnik. Úgy hiszem, hogy sokat hallunk majd e tárgyról a parlament következő ülészakában, s hogy majd célpontja leszek a vidéki uraknak. Nem adtam le ezen tárgyban olyan véleményt, melyet visszavonni óhajtanék. Csak azt fájlalom, hogy ellenfeleim nem mérnek velem szemben igazságosan s hogy olyasmiket tulajdonítanak nekem,

¹ Louis és testvére is cérnagyártással foglalkoztak, de később átpártoltak a cukorfinomításhoz. Az ő „Considerations sur l'industrie et la legislation“ stb., melyet 1821-ben adtak ki, az a könyv, melyet Ricardo megemlítt.

² Germain Garnier a „L'Histoire de la Monnaie“ és nemesak a „Welth of Nations“ de a „Called Williams“ stb.-nek fordítója 1821. okt. 4-én halt el.

³ A „Political Economy“ II. kiadása csak 1836-ban a szerző halála után jelent meg.

miket én sohase hirdetem. Doktor Coppelstone a Quarterly Review-ba írott cikkében avval vádol, hogy azon lehetetlen elméletet vallom, hogy a rúdarany ára az érc és a pénz árának biztos mértéke. Egy bizonyos Mr. Paget (nyomtatott) levelet intézett hozzám, mely szintén ezzel a váddal illet, és mindenki tudja, mily makacsul állítja állandóan Cobbet, hogy ez az én elvem. Ügyemért harcolnom kell, úgy ahogy tudok; tudom, hogy jó ügy (dacára Mr. Western¹ inszinuációinak) és ha igazságon alapszik és helyes nézeteken, végre majd csak igazságot szolgáltatnak nekem.

A mult hét elején érkeztem Londonba; egy pár percre láttam Tooke-ot s örömmel hallottam tőle, hogy írt s írásai már csak a nyomdafestéket várják. Nagyon jó véleménnyel vagyok ítélőképessége és nézeteinek egészséges volta felől; azt hiszem, hogy gyakorlati tudásával sok világosságot áraszt a megfelelő készlet nélkül szükölködő túlnagy kínálatnak az árra való befolyásának kérdésére.

Most fiamat látogatom. 27-én egy hétre Gatcomb-ba megyek. Január 3-ától 17-éig Mrs. Austinnál leszek Bradleyben Wotton under Edge mellett és 17-étől februárius 2-áig Mrs. Clutterbucknál Wittcomb Bath-ban. Hol tölti Ön az ünnepeket? Van-e rá eshetőség, hogy Bath-ban láthatom Önt? Igen örülnék, ha ott találkozhatnánk.

Nagy érdeklődéssel olvastam az ujságban a College-beli fiatal emberek közti zavargások kiujulását. Tudom, mennyire kétségbeejti Önt az ilyen fegyelmetlenség; nagyon sajnálom, hogy megint része volt benne. Reményilem, hogy rövidesen helyreállították a rendet.

Mr. Whishaw-ot láttam Londonban pár percre. Némi reményem van rá, hogy Mrs. Smith-nél Easton Greyben találkozhatom vele, ahol Bradley-be menet két éjszakát szándékszem tölteni . . .

Higyje el nekem, hogy örökre az Ön hive

Ricardo Dávid.

---

¹ Egyike fő-fő parlamenti ellenfeleinek az agrár szempontok tekintetében.

LXXXIII.

London, 1823 ápr. 29.

Kedves Malthus!

A könyve fölött való figyelmes elmélkedés után nem érthetek egyet azon fölfogásával, amely szerint a munkát — azon értelemben, ahogy azt Ön használja — jó értékmérőnek kell tekintenünk. De nem is tudom pontosan megállapítani, hogy milyen összefüggésben van valamilyen árucikk munkabérének és nyereségének előállítására szükséges állandó munka annak értékével. Ha helyes mérték egy cikkre, akkor a többi cikkre nézve is annak kell lennie; és ha a buzát azon állandó munkamennyiség szerint értékelem, amely szükséges a munkásnak adott részleges mennyiség előállítására, a farmernek ugyanezen részleges mennyiségre eső nyereségével együtt, akkor a posztót vagy bármi más dolgot is ugyanezen szabály szerint kellene értékelnünk.

Természetesen tudom, hogy épp oly tabellát¹ állíthatnék föl, mint az Öné s ebben az egyedüli változtatás a posztó szó volna a buza szó helyett s akkor Ön valószínűleg azt kérdezné tőlem, vajjon elve nem általánosan alkalmazható-e. Amire nekem azt kellene felelnem, hogy nem, mert ugyanazon kifogás alá esik, mint aminőt Ön hoz föl az ellenesei részéről javasolt tervszettel szemben. Ha Önnek tetszik, önkényesen a munkát választhatja értékmérőnek s a nemzetgazdaságtan egész tudományát megmagyarázhatja vele, — ugyanúgy, mint bárki más aranyat vagy bármi más cikket választhatna ezen célból; de Ön sem tudja valamely elvvel jobban összekötni vagy annak változatlan voltát jobban kimutatni mint azt bárki más tehetné. Tegyük föl, hogy szöveget két évnél rövidebb idő alatt nem lehet előállítani. Akkor a tabellának első sorát meg kellene változtatni s a számok a következő sorrendben állanának:

150, 100, 25%, 7½, 2½, 10, 10, 15.

Igy megfelelőnének, mert 10 vég posztó két évi haszonfölhalmozódással egyenlő értékű volna egy oly cikkel, amelyet ugyanazon munkamennyiséggel két év alatt lehet előállítani. Nem tu-

¹ Lásd jegyzet.

dom, hogy bánik Ön el ezen ellenvetéssel, de ez véleményem szerint halálos az Ön egész elméletére nézve.

Ugyanazon ellenvetésem van az Ön értékmérője ellen, mint amelyet mindig vallottam; Ön változó értékmerőt választ változhatatlan standard gyanánt. Ki mondhatja, hogy egy olyan pestis, amely népünknek felét elragadná, nem változtatná meg a munka értékét? Mi valóban beleegyezhetnénk, hogy az árhullámzást a cikkekre vigyük át s azt mondjuk, hogy azok estek, — s nem azt, hogy a munka emelkedett. De mi előnyt sem látok ezen változtatásban.

Ismét módokat találhatnánk ki, amellyel a munkások szükségleteit rendkívüli könnyűséggel állíthatnók elő; s azon fölpezsdülés következtében, melyet a munkások kedvező helyzete a népességben keltene, a munka szükségletekben való jutalmának nem kellene magasabbnak lenni mint azelőtt. Helyes volna-e ezen esetben, melyben semmisen változott volna csak a szükségletek és a munka, hogy azt mondjuk, hogy ugyanazon értékviszonylatban maradtak és mivel egy adott mennyiségű munka csak (talán) háromnegyed annyi vászonnal, posztóval vagy pénzzel cserélhető be mint annakelőtte, hogy azt mondjuk, miszerint a vászon, posztó vagy pénz volt az, ami értékében emelkedett, s nem a munka vagy gabona az, amely esett?

Két ország egyformán ügyes és szorgalmas; de az egyikben a nép olcsó burgonyán él a másikban pedig drága buzán. Csak megengedi, hogy az első országban a nyereségek nagyobbak legyenek mint a másikban. Azt is meg fogja engedni, hogy a pénz majdnem egyenlő értékű lehet mindkettőben, ha a munkát kivéve bármit is választunk értékmérő gyanánt. Továbbá azt is megengedi, hogy kiterjedt kereskedelem lehet ily országok közt. Ha a burgonya országból valaki egy 100 font sterling-be kerülő hordó bort szállít a buza országba, melyet ott 110 font sterling-en lehet eladni, az Ön elmélete szerint a bornak az exportáló államban magasabb értékkel kell bírnia és pedig azért, mert abban az országban több munkát vesz igénybe. Ön ezt állítja, noha bizonyos, hogy a bor a buza országban nemcsak több pénzzel, de bármilyen áruból is többel cserélhető be, mint az exportáló burgonya országban. — Azt állítom, hogy az Ön elmélete oly ujdonság, melyet nem lehet javításnak tekinteni; összes megszokott fölfogásainkat megzavarja

és egy új nyelv megtanulásának szükségességét rakná vállainkra. Az egész emberiségnek az a véleménye, hogy a buza országban drágább a bor, mint a burgonya országban és hogy az utóbbiban a munka értéke csekélyebb. A 31. oldalon hosszasan okolja meg, miért választja a munkát standardul. Evvel nem vagyok megelégedve. Egy 120 yard hosszú vég posztó A és B között osztandó föl; világos, hogyha A aránylag sokat kap, akkor B-nek kevesebb jut és megfordítva. Ez mindenképp igaz, akkor is, ha annak az egy vég posztónak 100 font sterling, 50 font sterling vagy 5 font sterling az értéke. Hát nem a kérdés kerülgetése az, hogy az értéket állandónak tételezzük föl, mivel a mennyiség állandó és mivel mindig két személy között osztandó föl?

Ha elfogadom az Ön praemissáit, nagyon kevés alkalmat talállok rá, hogy következtetéseit vitassam. Mindenben egyet értek Önnel arra nézve, amit az árúcikkek fölhalmozódásáról mond. Ha elfogadjuk az Ön értékmérőjét, akkor lehetetlen az eredményben különböznünk.

Reményem, nemsokára találkozunk. Alig szakíthattam magamnak időt a levél megírására, úgy el vagyok foglalva. Egy bizottságban dolgozom.

Mindig kész híve:

Ricardo Dávid.

Jegyzet: A levélben említett táblázat a következő:

**A munka értékének változatlanságát és annak eredményeit fel-
tüntető táblázat.**

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Tíz ember által előállított gabonamennyiség vagy a föld termékenységének különböző foka	Az egyes munkásokra jutó gabonabéramint azt a kereset és a kínálat meghatározza	Előlegek gabonabérekben vagy változó termény-mennyiség, amelyel tíz ember munkája megszerezhető	A nyereség hányada a megadott körülmények között	Azon munkamennyiség amely az adott körülmények között tíz ember munkabérének előállítására szükséges	A munkaelőleg elért nyereség	Meghatározott számú ember béreinek változhatatlan értéke	Száz grs. gabona értéke a föltételezett változó körülmények között	Tíz ember munkájából eredő terménynek értéke a föltételezett körülmények között
150 grs	12 grs	120 grs	25%	8	2	10	8.33	12.5
150	13	130	15.38	8.66	1.34	10	7.7	11.53
150	10	130	50	6.6	3.4	10	10	15
140	12	100	16.66	8.6	1.4	10	7.14	11.6
140	11	120	27.2	7.85	2.15	10	9.09	12.7
130	12	110	8.3	9.23	0.77	10	8.33	10.8
130	10	120	30	7.7	2.3	10	10	13
120	11	100	9	9.17	0.83	10	9.09	10.9
120	10	110	20	8.33	1.67	10	10	12
110	10	100	10	9.09	0.91	10	10	11
110	9	100	22.2	8.18	1.82	10	11.1	12.2
100	9	90	11.1	9	1	10	11.1	11.1
100	8	90	25	8	2	10	12.5	12.5
90	8	80	12.5	8.88	1.12	10	12.5	11.25

(Mesasure of Value' p. 38.)

5—9 oszlop tartalmazza a vitás anyagot.

LXXXIV.

London, 1823. március 28.

Kedves Malthus!

Legjobb tehetségem szerint leszögezem Önnek az értékmerőre vonatkozó érvei ellen szóló kifogásomat. Ön maga ezen kérdésben elfoglalt nézetemre nézve megállapította, hogy egy cikk, melyet munkával és tőkével állítanak elő, nem lehet értékmerő bármilyen más cikkre nézve azokat kivéven, melyek ugyanazon körülmények közt állíthatnak elő s ebben beismertem, hogy Önnek lényegileg igaza van. Ha az összes cikkeket egy napon s csakis munkával, tőke segédlete nélkül állítanák elő, arányukban változának aszerint, amint a termelésükre fordított munka megnövekedett vagy megfogyott. Ha pénznek az előállítására állandóan ugyanazon munkamennyiséget fordítanak, a pénz az értéknek tökéletesen szabatos mérője volna, és ha gugyacs vagy dió vagy bármiféle más dolog ilyen pénzben kifejezve emelkednék vagy esnék, ez csak azért történne, mert több vagy kevesebb munkát fordítottak megszerzésükre. Ily körülmények közt minden olyan cikk, amely egy napi munkának eredménye, egy napi munkabért követelne és ennél fogva minden cikknek értéke arányban állana a reáfordítandó munka mennyiségével. De bár ilyen pénz az egészen egyenlő körülmények közt előállított összes cikkek értékét pontosan megmérné, nem lenne pontos mértéke más, hosszabb idő alatt nagy tőke alkalmazásával előállított cikkeknek. Ebben az esetben egy bizonyos mennyiségű gugyacs épp oly pontos értékmerő volna, mint egy bizonyos mennyiségű pénz, melyet ugyanazon munkamennyiség termelt; de midőn tőkét alkalmazunk és a tőkének és a munkának posztó a terméke, Ön helyesen mondja, hogy a posztó nem jó mérője a gugyacs és az ezüst értékének, melyeket pusztán munkával szednek föl a tengerparton; és mégis, — nem tehetek róla, hogy így gondolkozom Önről — Ön különös megátalkodottsággal azt állítja, hogy a gugyacs és az ezüst, melyeket tisztán munkával gyűjtenek össze a tengerparton, pontos mérői a posztó értékének. Ha Önnek igaza van, akkor a posztónak is pontos értékmerőnek kell lennie, mert a megmért dolognak épp oly jó mértéknek kell lennie, mint annak, amivel mértünk.

Ha azt mondom, hogy négy font és egy quarter buza egyenlő értékű, akkor más értékeket épp oly jól mérhetek a quarter buzával mint a négy fonttal. Ön szerint: „Ténynek fogadhatjuk el azt, hogy mikor bizonyos cikkek előállításában egyedül munka szerepel és nincs szó időről, hogy akkor az ilyen cikkeknek mind abszolút mind csereértéke pontosan megmérhető a reájuk fordított munka mennyiségével“. Ezt a véleményt a lehető leghelyesebbnek tartom s ez meg is egyezik azzal, amit magam is mondtam. Ön azonban mégis hibázik; hibázik akkor, midőn: behizonyítja nekünk, hogy bizonyos körülmények közt egy bizonyos cikk abszolút értékmérő lehet s akkor ezt Ön olyan esetekre alkalmazza, melyek az eredeti föltevessel nem férnek meg és fölteszi, hogy ezen esetekben is abszolút értékmérő. Úgy tetszik nekem, hogy Ön magamagát áltatja akkor, midőn azt hiszi, hogy föltevéseit beigazolja, miután csak azt tudja bizonyítani, hogy az Ön mértéke a csereértéknek jó mérője, azt azonban már nem, hogy jó mérője az abszolút értéknek is. Ön azt mondja: „hogya az egy cikkben földolgozott rögtöni és fölhalmazott munka valami föltételes értékkel, teszem azt 100 font sterling-el bír, és a haszon beleértve az anyagban földolgozott munkán való hasznot 20 font sterling-nyi értékű, egy egész cikk értéke 120 font sterling lesz. Ezen értékből csak $\frac{1}{6}$ rész jut a nyereségre, a többit, azaz $\frac{5}{6}$ -ot tisztán csak a munka eredményének tekinthetjük“. Ez megáll. Értékeljük bár a cikket a valóban reáfordított munka mennyisége szerint, — azon mennyiség szerint, melyet piacra hozataláig igényel, — akár azon pénzmennyiség vagy bármily más cikk szerint, amelyért becseréljük, minden esetben $\frac{5}{6}$ jut a munkásnak és $\frac{1}{6}$ a tulajdonosnak. „Ennélfogva a termény $\frac{5}{6}$ -ának értékét az egészre fordított munkának mennyisége határozza meg; és az egész termény értékét a reá fordított munka hozzáadva ezen munkamennyiség $\frac{1}{6}$ -át“. Ez nem mond többet csak annyit, hogy midőn a haszon az egész cikk értékének egyhatoda (amelyben nem foglaltatik járadék), a többi öthatod a munkások megjutalmazására megy és hogy az a rész, mely így a munkásoknak jut, szintén föloszolhatik munkára és haszonra egy az öthöz való arányban. Öt ember hat vég posztót állít elő. Ebből öt vég az emberek fizetése. Ha a nyereség csökkenik, akkor az emberek hatodfél véget kapnak s akkor Ön szerint a posztó kisebb értékű: de

mily érték mérőhöz viszonyítva? Munkához! — feleli Ön. Úgy látszik, hogy szélnek ereszti azt a föltevést, hogy a posztó akkor kisebb értékű, amikor kevesebb munkára cserélhető be és hogy ezt bebizonyítsa, avval a ténnyel áll elő csupán, hogy valójában kevesebb munkára cserélhető be.

És így folytatja: „De amikor munkáról van szó, az előrebocsátottakból az következik, hogy a gyártmány értékét a reá fordított munka mennyisége határozza meg“. Értéken itt Ön abszolút értéket ért; és azután Ön ezen abszolút érték mérőt, melyet csak egy különös esetre vett föl, általánosítva alkalmazza és azt mondja: „következésképpen“; — de minek következtében? ezen különleges eset következtében? „következésképpen az öthatodnak értékét az egészre fordított munka határozza meg“. Ez annyit mond „következésképpen a gyártmány öthatoda által megkívánt munkamennyiséget az egészre fordított munkamennyiség határozza meg“, — ily értelemben ez áll akkor is, ha az egésznek $\frac{5}{6}$ -át, $\frac{5}{7}$ -ét, $\frac{5}{9}$ -ét vagy bármilyen más arányt veszünk, amire az egész fölosztható. Csupán az volt a céloim, hogy megmutassam, s ha nem tévedek meg is mutattam, hogy azt az érték mérőt, amelyet kizárólag bizonyos esetre nézve, hol tőke nem játszik szerepet, veszünk pontosnak, Ön önkényesen alkalmazza olyan esetekben is, amelyekben idő és tőke szükségképpen latba esnek.

Félek, hogy sok ismétlésben vagyok bűnös, mindazonáltal nem sajnálkozom rajt, ha sikerült magamat megértetnem.

(Az utolsó oldal hiányzik.)

Jegyzet. 1822. jun. 12-én Ricardo a készízetések fölveteléről szóló egyik legfontosabb beszédében (mely később röpirat alakjában is megjelent) azokról beszél, akik tíz évi átlaggal a búzát akarják érték mérőnek használni pénz helyett. Hogy a búzát az aranynál ingadozóbbnak tűntethessék föl, ők és tekintélyeik Loke és Smith Ádám (mondja ő) kénytelenek abból a föltevésből kiindulni, hogy az arany nem változik. „Ha csak azt nem állítjuk, hogy a buza fölbecsülésére szolgáló médium értékében nem ingadozhatik, — hogy állíthatnók, hogy a buza nem változott relatív értékében? Ha megengedik, hogy a médium változókonny, — s ugyan ki tagadhatná, — akkor mivé lett ezen érv? Nines annál nehezebb dolog, minthogy kipuhatholjuk a pénz érték ingadozásait: „Ha ezt pontosan megtudnók csinálni, akkor változhatatlan érték mérőnk volna, de ilyen érték mérőnk sohase volt és sohase is lehet“. (Cf. Pol. Econ. and Tax első fejj., 7. §., Works 28. old.) De pontossággal beszélhetünk érték depreciáció-

ról; rajta lehetünk, hogy a standard mindig ugyanazon standard legyen, s hogy pénzünk még akkor is alkalmazkodjék hozzá, ha maga a standard változik értékében.

LXXXV.

London, 1823. július 13.

Kedves Malthus!

Mc. Culloh és én elválásunk előtt nem állapítottuk meg az érték kérdését, nagyon is nehéz kérdés ez ahoz, hogy egyetlen beszélgetés során elintézzük; mindent hallottam, amit nézete mellett fölhozhatott, s megígértem neki, hogy szabadságom alatt sok figyelmet fogok rá fordítani. Ugyanazt érti, amit Ön mond; nem állítja ugyan, hogy a cikkek a bennük földolgozott munkamennyiséghez mérten cserélődnek ki, de egy bizonyos cikket általános értékmérővé tesz, amelyben az összes többinek értékét fölbecsüli. Egy pipe bor, melyet három évig tartunk raktáron nem tartalmaz több földolgozott munkát mint az a pipe bor, melyet csak egy napig tartunk, de ő azt mondja, hogy az idő tekintetbevételével hozzászámítandó értéket azon megnövekedés szerint kell fölbecsülni, amelyet egy, a munka támogatására cselekvőleg alkalmazott tőke ugyanazon idő alatt elérne. Egy kétszáz éves tölgyfa nagyon kevés olyan munkát tartalmaz, melyet ténylegesen reáfordítottunk, értékét azonban azon tőke szerint kell megbecsülni, melyre az eredetileg alkalmazott munka ugyanazon idő alatt fölszaporodnék. Ő és Ön csak a mérő megválasztásában különböznek egymástól. Azt hiszem, hogy nem adhatna más alapos okot egy olyan médium kiválasztására, amelynek előállítására munkát és tőkét igényel, ahelyett, hogy olyat választana, amely csak munkát igényel, csupán azt, hogy a cikkek általában a kettőnek kombinációját kívánják és hogy egy mérőnek, hogy bármily jogcíme legyen arra, hogy megközelítőleg pontosnak tekintsék, maga magának legalább az általa mérendő cikkekhez hasonló körülmények között kell előállítatnia.

Ha az összes cikkeket mindenütt ugyanazon tőkének és munkának ugyanannyi ideig való alkalmazásával állítanak elő, bármelyik pontos mérője lehetne a többinek; de ez nem lehetséges; a körülmények végtelen változatosságot engednek meg, s ennél fogva

bármelyiket válasszuk is, az igazságnak csak megközelítése lehetséges s alaposan meg kell okolnunk, hogy miért részesítjük ezt vagy azt előnyben a többiek fölött.

Igazán híjjával lennék az őszinteségnek, ha nem ismerném be, hogy az én pénzmértékem nem méri meg a cikkekben földolgozott munka mennyiségét. Ismételten beismerem ezt. Azt szintén beismerem, hogy az Ön pénzmérője pontosan megméri a munka és haszon azon mennyiségét, amelyből a cikkek állanak, de ugyanezt megteszi az én pénzmérőm is. Egyikünk sem méri meg pusztán a cikkekben földolgozott munkamennyiséget, de mindketten mérik a munkának és a haszonnak azt az együttes mennyiségét, amelyből a cikkek állanak. Tegyük föl, hogy az arany egy évig állandóan ugyanazt a munkamennyiséget igényli mielőtt piacra hozható, — vajjon Ön szerint tehát a haszonban előforduló összes hullámvázásokat nem becsülhetnők föl ebben a médiumban? Ön persze azt felelné, hogy ezen hullámvázások nagyrészt a médium érték hullámvázása okozza és nem a megmért tárgy értékének változása, mert Ön nem azt tartja valamely cikk változhatatlanságára nézve bizonyítéknak, hogy mindig ugyanazon munkamennyiséget és előállítására ugyanazon időt igényli. Ha ellenvetésének igazságosságát elismerem, szabadságomban áll, hogy az Ön médiumára ugyanezt alkalmazzam. Ugyanazon munkamennyiségnek egy napi alkalmazása mindig ugyanazon meghatározott mennyiséget fogja eredményezni. Az arany Ön szerint ennél fogva változatlan értékmérő. Azt találok, hogy ez az arany változik egy másik cikkhez viszonyítva, amelynek előállítása ugyanazon idő és munkamennyiséget igényli; Ön azt mondja, hogy sohasem az arany, hanem a cikk az, amely változik, s amikor azt kérdik Öntől, hogy miért, azt feleli, azért mert a munka sohasem változik. Ha megkettőzzük is a munkát egy országban vagy felényire apasztjuk le, mindig ugyanazon mennyiségű tőkét hagyva meg annak alkalmazására, Ön szerint — bár a munkás helyzete az első esetben kétségbeejtő s a másodikban igen kedvező lesz, — a munka értéke nem fog változni. Ezt az állítást nem írhatom alá. Az a kérdés, hogy vajjon Önnek igaza van-e, nem pedig hogy én hibáztam-e vagy sem. Tegyük föl, hogy Indiában egy ember egy nap alatt ugyanannyi aranyat szedhetne mint Angliában s hogy a két ország közti élelmiszer kereskedés tilos volna. Az

a kis mennyiségű rizs és ruházat, mi egy indiai munkás fönntartására szükséges, ugyanannyi értékű volna mint egy angol munkás buza és ruha szükséglete. De ez nem tartana sokáig. Az összes gyári cikkek Indiában aránylag magas pénzártékkal bírnának s ennél fogva gyári cikkeket vinnének ki s aranyat hoznának be; Angliában a munkás jutalma sokkal nagyobb mennyiségű arany volna mint amennyit ott fölszedhetne. Angliában nem is termelnének aranyat, hanem azt import révén szereznők be. Ilyen körülmények közt Ön szerint a pénznek Angliában alacsony volna az értéke és ebben igaza is lenne az esetben, ha minden ember közértelműleg megállapodnék abban, hogy a munka legyen az érték-mérő; ebben azonban nem egyeznek meg s így oda lyukadnánk ki, hogy abban a pillanatban, midőn Angliában a munkához viszonyítva olcsó az arany, ugyanakkor az összes gyári cikkekhez viszonyítva drága, — azon cikkekhez viszonyítva tudniillik, melyekkel Indiában aranyat vennének; ha ezen cikkeket vesszük mértékül, úgy azt kellene mondanunk, hogy Angliában olcsó az arany, Indiában pedig drága.

Emlékezzen csak rá, hogy a megvitattott kérdés az volt, vajjon a munka pontos mérője-e az értéknek; Önnek ennél fogva nem szabad azt általam elismertnek tekintenie és úgy bemutatni mint bizonyítékát annak, hogy következtetése helyes.

Holnap korán reggel Londonból Gatcomb-ba indulunk . . . egy szabad ágyunk lesz, ha Ön és Mrs. Malthus hozzánk átfáradnak. Nagyon sajnálom, hogy összes vendégeiket meg nem hívhatom.

Mindig kész híve:

Ricardo Dávid.

LXXXVI.

Minchinhampton, 1823. aug. 3.

Kedves Malthusom!

Majdnem az összes cikkeknek értéke munkából és nyereségből áll, de midőn érték-mérőt választunk nem szükséges, hogy ez azon tulajdonsággal bírjon, hogy meghatározza, hogy a mért cikk

értékének hányad része esik a munkára és külön a haszonra. Ön szemére hányja az általam javasolt mértéknek, hogy erre nem képes és előnyben részesíti az Önét, mert az képes rá. Nos hát mivel én nem vagyok azon a véleményen, hogy ez a tulajdonság lényeges kelléke az értékmérőnek, — nem fogom az enyémet megvédelmezni csupán azért, mert ez a tulajdonság nincs meg benne. Azt hiszem egyébként, hogy ez a körülmény egészen közömbös a vitás kérdésre nézve.

Abban úgy vélem egyetértünk, hogy olyan dolog, melynek magának nincs értéke, nem lehet értékmérő. Azt hiszem abban is egyezünk, hogy a jó értékmérőnek alapföltétele az, hogy önmagára nézve változatlan legyen; továbbá arra nézve is, hogy amidőn ezt a tárgyat inkább vesszük amaz helyett értékmérőnek, választásunknak alapos okát kell adnunk, mert ha ezt nem tesszük, választásunk teljesen önkényes. Nos, az Ön mértékének van értéke s ennél fogva ilyen tekintetben nem lehet ellene gáncoskodni; ám én azt hiszem, hogy nem változatlan s úgy látszik, hogy avval a koncesszióval mit utolsó levelében tesz, Ön cserbenhagyja mérőjét, mert Ön szerint „a kellő elővigyázat nélkül fejezte ki magát, midőn kijelentette, hogy bármennyi munkát exportáljunk vagy importáljunk, a munka értéke ugyanaz marad“. Ez bizony alapos koncesszió s azt hiszem, teljesen rombadönti az Ön mérőjét, mert ha igaz ez az importált és exportált munkásokra nézve, akkor állnia kell az országban születő vagy meghaló munkásokra nézve is. Ha a szegényügyi törvények meggondolatlan házasságra buzdítanak és túlnépesedés áll be az országban, a munkára való hatás ugyanaz, mintha munkásokat importáltunk volna; és ha járvány üt ki és sok munkás meghal, ugyanaz a hatása, mintha a munkásokat exportáltunk volna. Sőt, ha a népet jól nevelik és a szaporodás tekintetében óvatosságra és előrelátásra tanítják, ki állíthatja azt, hogy ennek a munka értékére gyakorolt hatása nem egyenlő a munkások exportálásával? Azt hiszem, hogy Ön — pedig ez szokásaival ellenkezik, — meggondolatlan volt, amidőn e ponton engedett és saját maga rést vágott számunkra, melyen várhatóan hatolhatunk, hogy ágyúit beszőgezzük. Ön ráadásul hozzáfeszi: „Ez csak akkor lesz igaz, amikor a készletre a munkások megnövekedett vagy megfogyatkozott száma érezteti hatását“. De mikor nem lesz hatással a készletre a fogyasztók megnövekedése

vagy csökkenése? Ami ezután következik nem támogatja az Ön állítását, mert Ön szerint: „Ha azt a gabonát, amit húsz ember előállít tíz között osztjuk föl, akkor tíz ember munkabérének értéke kisebb lesz, mint az előállításukra szükséges munkamennyiség, hozzáadva a hasznot és megfordítva“. Milyen nagy hasznot? A haszon lehet ötven százalék, de az említett körülmények következtében öt százalékra is leszállhat. Ön itt úgy beszél a haszonról, mintha az valami fix összeg volna, s megfeledeznek arról, hogy mikor a munkabérek emelkednek, akkor az csökkenik. Továbbá nem fogadom el azt az extravagáns föltételt sem, hogy a húsz ember munkájával előállított gabonát munkabér alakjában tíz ember kapja; ellenben föltételezem, hogy a húsz emberrel előállított gabona harminc ember munkájának megszerzésére elegendő, ám ha a munkás-készlet csökken, ezen ugyanannyi emberrel előállított gabonát huszonkét ember fogja kapni. Már most ezen esetre vonatkozólag azt kérdem, vajjon a búza értéke esett a harminc viszonylik a huszonkettőhöz arányban? Ha Igent mond, akkor nem ismeri el, hogy a munka értéke munkásexport révén emelkedik; ha Nemet, akkor értékmérőjének vége van, mert akkor viszont beismeri, hogy a cikkek értéke nem az általuk megszerzhető munkamennyiség szerint változik. Nem tudom, hogyan fog ebből a kelepceből kiszabadulni. És sehogyse látom, mi köze van e kérdéshez a nemes ércek különböző országokban való árának.

Egy vég posztó vagy csalánszövet Indiában több munkát tud megszerezni, mint Angliában; ebben megegyeztünk, de nem egyeztünk meg e tény magyarázatában. Ön szerint azon vég posztó vagy csalánszövet Indiában értékesebb, mint Angliában s az Ön bizonyítéka az, hogy Indiában több munkát lehet vele megvásárolni.

Ön szerint így áll a dolog, noha posztót is, meg csalánszövetet is bevisznek Angliába: abból az országból, ahol drágák, abba az országba, ahol olcsók. Én ezzel ellentétben azt állítom, hogy nem a posztó és a csalánszövet az, ami Indiában drága és Angliában olcsó, hanem a munka az, mi Indiában olcsó, Angliában pedig drága és hogy posztót és csalánszövetet akkor is importálnának Indiából Angliába, ha arany és ezüst nem is volna a földgolyón. De hogy tovább menjek, Önnek ezt a nekem tett kon-

cesszió következtében meg kell engednie, mert be kell ismernie, hogy épp oly hatékonyan lehetne a munkát Angliában olcsóvá tenni, akár azzal, hogy rávesszük a munkásokat arra, hogy beérjék az Indiában szokásos szerény, ételekből álló fizettséggel, akár azzal, hogy munkásokat importálunk; ha ezt az állításomat Ön nem helyesli, szeretném tudni, mi címen utasítja vissza. Arra kérem, mutasson rá, hogy mi a különbség az eleségben való bér-fizetés változása tekintetében, aközött, ha külföldről szállítunk be munkásokat vagy ha a népesedés törvényénél fogva a belföldi munkások száma szaporodik túl. Mondhatja-e valaki, hogy jól megokolta kiválasztott értékmérőjét, ha a beható vizsgálatot az nem állja meg? Ön ismételtén azt állította, hogy egy cikk, amelyre bizonyos mennyiségű munkát fordítottunk, mindig hasonló mennyiségű munkára cserélhető lesz egy olyan többlet hozzászámításával, amely az előlegekre eső nyereséget állapítja meg. Úgy gondolom, hogy ez az Ön föltétele, s kell hogy ennek igaz voltától függjön értékmérőjének, — az Ön fölfogása szerint, — helyes volta. Igaz-e akkor, hogy minden cikk kétféle munkamennyiségért cserélhető be, — melyek egyike egyenlő a reá fordított mennyiséggel, másika pedig egyenlő azzal a mennyiséggel, melyet a haszon lefoglal? Azt mondom, hogy nem. Ebben az évben olcsó a gabona s bizonyos mennyiségűt kell adnom, hogy tíz embernek a munkáját megszerezze, mely munkát abban a cikkben kell földolgoznom, amit gyártok; a jövő esztendőben, midőn piacra viszem cikkemet, a gabona drága s a bérek magasak; ennél fogva, hogy bizonyos mennyiségű munkát megszerezsek, többlet kell adnom kész cikkemből mint abban az esetben, ha bőven volna gabona s alacsonyak lennének a bérek. Ha a gabona olcsó s így a bérek alacsonyak, nyereségem nagyobb lett volna, így kevesebb lesz. Szeretném tudni, hogy vajjon ezen két esetben miként cserélhető be a cikk a fönntemlített két specifikus munkamennyiségre.

Ön azzal felel kérdésemre, hogy Ön az első mennyiségét mindig tartaléknak számítja s az azon felül eső mennyiséget nyereségnek tekinti. De én meg azt vitatom, hogy a cikkekre egyfajta értékű munkát költöttünk és amikor piacra kerül más értékű munkára cseréljük be. Ez az oka annak, hogy a ráfordított munkán fölül való egyenleg kicsi. Miért kicsiny, hacsak azért nem, mert a munka értéke magas? Szó sincs róla, — mondja Ön: a munka

sose változik; — s mégis be kell vallania, hogyha bőven volt volna gabona s a bérek ugyanazon a nívón maradtak volna, a gyártott cikket sokkal több munkára lehetett volna becserélni. Ön azt mondja: „Hogyan lehetséges az, hogy a társadalom haladása ellenére a munka értéke ugyanaz marad, holott tudvalévő, hogy az érte fizetett jutalmat mindig több fáradtsággal állítják elő?“, — s hozzáteszi, — „a felelet erre a kérdésre az, hogy mitután a haszon az egész termelvénynek azon *arányától* függ, mely a munkának jut osztályrészüül, ennél fogva szükségképp az következik be, hogy a hozzáadott munkamennyiséggel előállított értéknövekedést teljesen ellensúlyozza a haszon mennyiségének kevesbedése, a munka értékét ugyanannyinak hagyva“. Megvallom, nem értem ezen feleletet. Azt keressük, hogy mily értelmet tulajdonítsunk az „értékszaporodás“ és „értékesökkenés“ szavaknak. Ön azt mondja nekem, hogy értékszaporulaton a munkavásárlás képességének növekedését kell értenünk. Tagadom, hogy ez a meghatározás helyes, mert az Ön választotta standard-mérőnek változatlanságát nem ismerhetem el, bárha a változatlanság bebizonyítására Ön azt az arányt emlegeti, melynek alapján az egész termelvényt föl-osztják és mely szerint ha a bérekre több, akkor a haszonra kevesebb jut; — ez ugyan mind igaz, de minő összefüggést mutat Ön ki ezen proposíció és értékmérőjének változatlansága között? Feleletében az „értéknövekedés“ szót használja; ez annyit jelent, hogy Ön a megértendő szót ugyanazon szónak használatával akarja megmagyarázni. Ön félreérti Mc. Culloh és az én ellenvetésemet doktrinája ellen, ha azt véli, hogy azt azért teszem, mert ugyanazon munkamennyiséget ugyanazon értékűnek vesz, holott a munkás helyzete egészen más; nem ezen az alapon tiltakozunk ellene, mert amint Ön helyesen megjegyzi, a mi tanaink is ugyanazon engedményt kívánják; de tiltakozunk az Ön azon állítása ellen, hogy bármi okból rosszabbodik is meg a munkás helyzete, mindig ugyanazon értéket fogja bér gyanánt kapni. Mikor *a mi* munkásaink rossz helyzetben vannak, ámbár (azt mondjuk) hogy ugyanolyan értékű bérük van, a haszon szükségképpen igen csekély; Ön szerint a bérek értéke mindenképpen egyenlő volna, akár két százalékos, akár ötven százalékos volna a haszon.

Hogy az Ön hosszú levele elfogadható volt, azt hiszem bebizonyítottam avval, hogy — még hosszabbat írtam válaszul,

bárha ez igazán kemény föladatot rótt reám. Én csak hivatásom keretében munkálkodom, mikor megérteni törekszem a nemzetgazdaságtan fogós kérdéseit. Eleddig sajnos nem tudtam többre vinni, mint hogy mindjobban meggyőztem magamat arról, hogy milyen nehéz egy kifogás alá nem eshető értékmérőt találni. A Mc. Culloh és Mill fölvetette eszmékkal, — ahogy mostanáig megismerhettem őket, — nem tudok megbékülni. Kitünően megvédik az én mérőmet,¹ de nem tudják megszabadítani az ellene vethető összes kifogásoktól.

Sajnálom, hogy nem szakíthat néhány napot a mi meglátogatásunkra. Ha, mielőtt a városba költözünk, Gatcomb-ba jönne, igen örülnék a szerencsének.

Néhány oldalt írtam egy Nemzeti bank² fölállításának tervéről azon célzattal, hogy behozzam, hogy a nemzet nyereségben semmitsem vesztené azzal, ha a Bank of England-ot eltörlnék és hogy ezen változás egyedüli hatása az volna, hogy a bank nyereségének egy része átmenne az államkincstárba . . .

Mindíg kész híve:

Ricardo Dávid.

Jegyzet. Ezen levélben találtakhoz nagyon hasonló érveket használt Malthus ellen Pierstorff Julius: „Die Lehre vom Unternehmergewinn“ Berlin, 1875. c. könyvében, amelyben Malthus és Ricardo nézeteit hasonlítja össze egymással. Ricardonak egész tanításáról Böhm—Bawerk „Geschichte und Kritik der Zins-Theorie“ Innsbruck, 1884. c. könyve élelemjű bírálatot mond. Mc. Culloch-nak és másoknak többé-kevésbé nyíltan vallott azon nézetét, hogy a költség elegendő az érték megmagyarázására Böhm—Bawerk „Grundzüge der Theorie des Wirtschaftlichen Güterverkehrs“ (Jena, 1886., 72. old.) című művében csinos reductio ad absurdumig viszi.

„Man erklärt den Wert eines Gutes aus seinen Kosten, das ist aus dem Wert der Produktionmittel, aus deren es entsanden ist. Woher haben aber diese ihren Wert? Konsequent muss man sagen: von *ihren* Kosten, also von der Produktivmitteln der dritten Ordnung, diese wieder von denen der vierten, diese von jenem der fünften Ordnung, und so fort. Nun ist es klar: entweder trifft man in dieser in die Vergangenheit zurückgreifenden Reihe endlich auf Güter, die nicht selbst durch Produktion entstanden sind,

¹ Arany, sok fölntartással. Lásd Wks. 29—38. old.

² Családja 1824-ben adta ki, újra nyomtatott Wks. E., Ma C. 499. és követező oldalak.

z. B. auf Grund und Boden, auf menschliche Arbeit. Dann findet die Erklärung eine Ruhepunkt. Allein dann versagt auch für eben diese Güter die Erklärung aus der Kosten. Ihr Wert bleibt entweder unerklärt, oder er muss gegen das Kostenprinzip aus irgend einem anderen Prinzip erklärt werden. Oder man weiss auch jene Güter durch irgend eine dialektische Wendung als Produkte und ihren Wert aus ihren Kosten zu erklären, z. B. den Wert der menschlichen Arbeit aus den Unterhaltskosten des Arbeiters. Dann kommt aber die Erklärung wie zu einem Ende.“

LXXXVII.

Galcomb Park, Minchinhampton, 1823 aug. 15.

Kedves Malthusom!

Helyesen teszi, hogy visszavonja koncesszióját, mert bizonyos vagyok benne, hogy teóriája nem állana meg azzal együtt. Kifogásolja az én értékmérőmet, mert ön szerint a többi cikkek változó nyereségeivel együtt változik. Ez, megengedem, hibája akkor, amikor olyan cikkek mérésére használjuk, a melyeknél többé vagy kevésbé szerepel a haszon, mint az én mérőmnél; de ön, úgy látszik, nem veszi észre, hogy ugyanezen ellenvetés áll fönn az ön mérője ellenében is, mert az ön mérőjében nem szerepel a haszon, ennél fogva sohasem lehet oly cikkek értékének pontos mérője, melyek hasznot tartalmaznak. Ha nem is hozhatnék föl más ellenvetést az ön mérője ellen, ez — amelyet fölemlíték — *amikor Önnel szemben használják* éppen elég halálos. Ön szerint az én mérőm nem mérhet tisztán munkával előállított cikkeket. Elfogadom; de ha ez igaz, hogy mérhet az ön mérője oly cikkeket, melyeket munkával és haszonnal együtt állítanak elő? Ön épp oly joggal álithatná azt, hogy háromszor kettő hat, de kétszer három nem hat, — vagy hogy a láb a yard megmérésére alkalmas, megfordítva azonban a yarddal nem lehet megmérni a lábat. Ha az ön mérője az én cikkemet pontosan méri, akkor az enyém az Önét is épp úgy fogja mérni. Javaslataink tehát egybevágóak és én lehetetlennek tartom, hogy Ön nekem meg tudjon felelni. A tény az, hogy nem lehet abszolút értékkel bíró pontos mérőt találni. Senki se veszi tagadásba, hogy egy ilyen kívánatos volna; de egyebet nem remélhetünk, mint csak azt, hogy olyant kapjunk, amely türehető jól méri meg a cikkek legtöbbjét s ennél fogva nem

habozom megengedni, hogy az Ön cikke minden körülmények közt a legjobb, ha Ön ki tudja mutatni, hogy a cikkek legtöbbjét pusztán munkával állítják elő, a tőke közbelépése nélkül. Ha azonban az árucikkek nagyobb részét olyan körülmények közt termelik, mint a hogy hiedelmem szerint az én, értékmérőmül választott, cikkemet, úgy az enyém volna a legjobb értékmérő. Ön tudja, hogy mindkét említett esetre nézve egy bizonyos foku önkényességet tételezek föl, mely azonban szerintem akkor alkalmazhatnák leghelyesebben, ha az enyémet választanák.

Amikor azt mondja, hogy az én nagy tévedésem az, hogy a cikkeket csak munkából állóknak veszem és nem munkából és nyereségből állóknak, — azt hiszem, hogy Ön hibázik és nem én, mert épp Ön teszi azt, Ön tisztán munkával mér oly cikkeket, melyek munkából és nyereségből vannak összetéve.

Nem hiszem, hogy Ön azt állítaná, hogy az én pénzem, a mely munkának és tőkének terméke és a mellyel más dolgokat kívánok mérni, a nyereséget számításon kívül hagyja. Az Öné igenis megfelelkezik róla. Minő nyereség található napszámos munkával a tengerparton szedett gulyacsban vagy aranyban a munkás részéről? Mennyivel igazoltabban lehetne ezen vádat Önnel szemben emelni!

Ön kifogásolja bennem azt, hogy következtelen vagyok akkor, amikor a pénz értékének itteni és Indiában való mérlegelését a kérdésből kikapcsolom, amikor a munkának és az árucikkeknek ezen országban és Indiában való értékéről beszélek. Ön szerint én nem törődöm a nemes ércek értékével, ámbár magam ajánlottam belőlük alkotott értékmérőt. Ebben semmi következtelenség nincsen. Amikor az Ön javaslatát, mely az én értékmérőmet visszautasítja s egy másikat alkalmaz, vizsgálat tárgyává teszem, az Ön doktrínái alapján kell azt kipróbálnom s nem az enyéim alapján, melyeket Ön visszautasít. Az én praemissáimra alapított konkluzió helyes lehet, de ha Ön praemissáimat tagadja s azokat másokkal helyettesíti, lehet, hogy e konkluzió nem lesz már ugyanaz és amikor az Ön doktrínáit vizsgálom, csak azokra a következtetésekre kell figyelnem, a melyekre az Ön praemissái engem vezetnének. Ön azt kérdi: „Valóban azt mondaná-e Ön, hogy a posztó és csalánszövet Indiában nem drágák, holott négyszer vagy ötször annyi munkát kívánnak meg, mint Angliában?”

Ön nagyon is jól tudja, hogy ezt nem mondanám, mert az értéket valamely árucikkben földolgozott munkamennyiség szerint becsülöm föl: de az Indiában előállított posztónak és csalánszövetnek munkában való költsége alatt Ön nem érti az előállításukra tényleg fordított munkamennyiséget, hanem azt a mennyiséget, melyet a kész cikk cserében követelhet. A különbség közöttünk ez: Ön szerint valamely cikk drága, (vajjon nem volna-e jobb „drága“ helyett „értékest“ használni), mert nagy mennyiségű munkára tarthat igényt csere esetén. — én szerintem csak akkor drága, ha nagy mennyiséget fordítottak előállítására. Indiában 20 napi munkával állíthatunk elő egy oly cikket, melynek 30 napi munka a csereértéke. Angliában 25 napi munkával állítható elő és csereértéke csak 29 lesz. Ön szerint ezen cikk Indiában drágább, szerintem Angliában.

Nos az az ellenvetésem az Ön mérője, mint általános érték-mérő ellen, hogy ámbátor több munkát fordítunk valamilyen cikkekre, az Ön mérőjével fölbecsülve az a cikk értékében csökkenhetik, kisebb mennyiségű munkára lesz becserélhető. Ez nem fordulhat elő akkor, ha Ön törvényszerűen csak azon tárgyakra alkalmazza mérőjét, amelyeknek mérésére az szánva van. Előfordulhat-e például az, hogy több munkát fordítsunk gúgyacsoknak beszerzésére vagy pedig arra, hogy a tengerparton arany szemeket szedjünk föl s aztán mégis kevesebb munkáért adjuk el e cikkeket, mint annak előtte? Bizonyára nem, de nagyon is lehetséges volna, hogy több munkát fordítsunk egy vég szövet elkészítésére és hogy a szövet mégis kevesebb munkára volna becserélhető, mint azelőtt. Szerintem ez egy újabb meggyőző bizonyíték az Ön mér-tékének alkalmazhatósága ellen.

Ujbjól ismétlen, hogy árucikkek tekintetében ugyanaz a kereskedelem folya le India és Európa között akkor is, ha sehol a világon nem volna aranyból és ezüstből készült pénz. Ez esetben épp ugy, mint most, ezek a cikkek sokkal nagyobb munkára volnának becserélhetőek Indiában, mint Angliában és ha tudni kívánók, hogy mennyivel többre, azon cikkek bármelyike lehetővé tenné ennek megállapítását, épp ugy mint a pénz.

Ugyanaz a körülmény, amely a pénzt Angliában alacsony értékűvé teszi, sok más cikket tesz ott alacsony értékűvé és amidőn a nemzetgazdász számot ad az egyiknek alacsony értékéről, meg

kell hogy magyarázza a többiek értékének alacsonyágát is. Nem ellenzem; hogy számot adjunk az aranynak bizonyos országokban való alacsony értékéről, de azt állítom, hogy ez nem lényeges kel-
leke az általános értékmérőre vonatkozó fejtegetéseknek, — külö-
nösképpen akkor, ha tiltakoznak ellene, hogy azon (t. i. az általá-
nos) mérőnek bármi részét alkossa.

Tegyük föl, hogy egy farmernek bizonyos mennyiségű szarvasmarhája, fölszerelése és 100 mm. buzája van és hogy ezen buzát kiszolgáltatja, hogy bizonyos mennyiségű munkát szerezzen meg vele és hogy az eredmény 110 mm. buza és marhaállománjának valamint fölszerelésének $\frac{1}{10}\%$ -nyi megnövekedése; nem lenne-e ez az ő haszna bármi is lenne a munka ára a következő esztendőben? Ha a 110 mázsát nem lehetne több munkára becsereálni, mint annak előtte a 100 mázsát, akkor ő Ön szerint nyereség nélkül dolgozott; s Önnek igaza is van akkor, ha megengedjük, hogy az Ön értékmérője helyes mérő; természetbeli nyereség volna, de értékbeli nem. Ha az értékmérője buza volna, természetbeli haszna volna és ugyanoly nyeresége vagy haszna értékben is. Ha a helyes értékmérő pénz volna és ő 100 fonttal kezdi, akkor 10%-os nyereségre tenne szert, ha terméseinek értéke 110 font volna. Mindezen eredmények az értékmérő kérdését eldöntetlenül hagyják és semmit sem bizonyítanak, hacsak azt nem, hogy az Ön fölfogása szerint kényelmesebb az egyiket előnyben részesíteni egy másik fölött. A munkás azonban, aki munkája után él, nehezen volna meggyőzhető arról, hogy munkája ugyanazon értékkel bír két időszakban, amelyek egyikében bőségesen tellett neki ételre és ruházatra, a másikban pedig valósággal éhezett a nyomora miatt. Az, amit gondolna, bizonyára nem érinti a kérdés filozófiáját, de éppen oly nyomós érv volna az Ön ajánlotta mérő ellen, mint az, amit a gazda mellette fölhoz, amikor azt találja, hogy nem volt nyeresége, mert nem állott módjában több munkát követelni, annak dacára, hogy több volt a gabonája és több a pénze. Ön minden értékemelkedést névlegesnek nevez, amely nem emelkedés abban a mérőben kifejezve, melyet Ön ajánl. Nem ellenzem azt, hogy Ön így tegyen; de azok, akik nem értenek egyet Önnel, hogy helyes ezen értékmérőt alkalmazni, nagyon következetesen azzal érvelhetnek, hogy nagyobb értéket bírnak, amikor 110 font sterlingjük van, mint amikor 100 font sterlingjük volt, — annak da-

cára, hogy a nagyobb összeg, amikor realizálják, nem bír akkora munkavásárló erővel, mint annak előtte a kisebb összeg, mert nemcsak megengedik, de állítják is, hogy a munka értéke emelkedik és csökkenik és ennek következtében munka tekintetében szegényebb lehet, ámbar nagyobb értéket bír.

Azt mondtam, hogy a legtöbb cikk értéke munkából és nyereségből áll. Ha ez így van, akkor Ön szerint „olyan világos, mint a nap, hogy azok a változó munkabérek, melyek ugyanazon mennyiségű munkára cserélődnek be, egyenlő értékűek kell, hogy legyenek, mert előállításukban ugyanazon mennyiségű munkát igénylik, hozzáadva még az ezen munkára eső nyereséget.“ Megvallom, nem látok semmi összefüggést ezen konklúzió és praemissái között. Akár nyolc, hét vagy hat részre osztunk is egy cikket, mindig két félre, változó félre, de mindig kettőre lesz felosztva. Ha nyolcra történik a fölosztás, az arány hat és kettő, öt és három, négy és négy, hét és egy lehet; ha hétre, akkor hat és egy, öt és kettő, négy és három — s így tovább. Ennyit megengedek. Amit tudni akarunk, az az, hogy mi ezen részeknek a száma, vagy mi a cikknek az értéke: nyolc, hét vagy hat-e? S közelebb jutottam-e ennek megismeréséhez azzal, hogy megengedtem, hogy bármi is legyen az érték, két személy közt fog fölosztatni? Bármit is adunk a munkásnak, az munkából és haszonból áll és ennél fogva a munka értéke állandó. Ez az Ön elmélete. Szerintem ez a világosságnak minden kelléke nélkül szűkülöködik. Ugy találom, hogy egyszer 10 bushel buzát adunk egy embernek azon munkamennyiségért, amennyiért egy más alkalommal nyolc bushelt adok neki. A buza Ön szerint ez esetben tíz a nyolchoz való arányban esik. Kérdelem, miért? És az Ön felelete erre: „miután a munkabérben földolgozott munkának pozitív értéke emelkedik, a nyereség pozitív értéke (egész másik komponens része) ugyanolyan mértékben csökken. Nos, ugyanazon mennyiségű buzára vonatkozik ez a pozitív érték? Bizonyára nem, hanem két különböző mennyiségre; egyszer tíz bushelre, máskor nyolcra. Ön hozzá teszi: „ha ezen két föltétel“ (t. i. az egyik, melyet épp most említettem és az értékmérőül szolgáló munka változatlansága) „joggal tekinthető úgy, hogy nincsenek semmilyen összeköttetésben egymással, akkor bizonyára teljesen megzavart engem ez a tárgy és alig remélhetem, hogy az összefüggést bármivel is kimutathassam

azokra vonatkozólag, melyeket ezután készülok elmondani“. Remélem, nem gyanusít meg azzal, hogy becsukom szememet és nem engedem magamat meggyőzni; de ha ezen föltevés olyan nagyon világos, amint Önnek az, nem tudok számot adni arról, miért hiányzik belőlem a képesség annak megértésére. Én még mindig azt hiszem, hogy értékmérőjének változatlansága az a *definitio*, melyből Ön kiindul és nem az a *konkluzió*, melyre Ön helyesnek vett érvelésének bármelyikével eljut. Az a kifogásom Ön ellen, hogy Ön azt állítja, hogy pontos értékmérőt adott; én tagadom ezen állítását, nem mintha nekem sikerült s Önnek nem sikerült volna, hanem mivel mindketten elhibáztuk a dolgot, mert nincs és nem is lehet pontos értékmérő és mert senkisémet tehet többet, mint hogy egy olyan értékmérőt találjon ki, amely sok esetben alkalmazható és nem tér el messzire a pontosságtól számos más esetben. Sose állítottam, hogy ennél többet akartam elérni és most sem erősítgetem, hogy ennél több sikerült; és ha Ön nem lépett volna föl magasabb igényekkel, alázatosabb lennék; de nem ismerhetem el, hogy az Ön kitűzött nagy célja sikerült. Amidőn Önnek felelek, azon fegyvereket használom, melyekkel egyedül lehet az Ön szavai szerint Önt megcáfolni és amelyek — elismerem — egyformán alkalmazhatók úgy az én értékmérőimre, mint az Önére, ez alatt azt az érvet értem, hogy nem létezik abszolút értékű értékmérő. Ilyen dolog nincs is; úgy az Ön mérője, mint az enyém, meg fog mérni hullámzásokat, amelyek abból erednek, hogy a cikkek előállítására több vagy kevesebb munka szükséges, de a nehézség azon változó részekben van, amelyek a munkára s a nyereségre jutnak. Ezen arányoknak változása a dolgok relatív értékét azon mértékben változtatja meg, amely mértékben több vagy kevesebb munka vagy nyereség foglal bennük helyet s ezen variációkra sohasem volt s úgy hiszem, sohasem is lesz tökéletes értékmérő.

Egy pillanatig se késtem, hogy levelére válaszoljak, mert most benne vagyok a tárgyban s nem tehetek okosabbat, mint hogy papiroson rázzam le magamról a terhet.

Édes Malthusom örökre őszinte híve:

Ricardo Dávid.

LXXXVIII.

Galcomb Park, 1823. aug. 31.

Kedves Malthusom!

Csak még néhány szót kívánok mondani az értékről s azzal végeztem. Ön nem használhatja azt az érvet, hogy a lábbal megmérhető az ember változó magassága, ámbar az ember változó magasságával nem mérhetjük meg a lábat, mert Ön hozzájárult ahoz, hogy bizonyos körülmények közt az ember magassága nem változó és én mindig ezekre a körülményekre utalok. Ön mérőről, még pedig egész helyesen, azt mondja, hogyha az összes cikkek ugyanazon idő stb. körülmények közt állítatnának elő mint az, akkor tökéletes mérő volna, továbbá még azt is mondja, hogy most is tökéletes mérő mindazon cikkekre nézve, melyeket ilyen körülmények közt termeltek. Ha tehát az én mérőm bizonyos körülmények közt tökéletes mérő s az Öné mindig tökéletes, azon bizonyos körülmények közt bizonyos cikkeknek ezen két mérőben kifejezve ugyanazon mértékben kellene változniok. Vajjon csakugyan így van ez? Bizony nem. Akkor hát a mérők egyikének tökéletlennek kell lennie. Ha mindketten tökéletesek, akkor egyrészt az enyémnek meg kell mérnie az Önét, másrészt az Önének az enyémet.

Teljesen osztom Smith Ádám véleményét, hogy: „a munka a cikk egész értékének nemcsak azon részét méri, mely munkává alakul át, hanem azt is, amely nyereséggé alakul át” — mert ez tény. De nem igaz-e ez bármilyen más olyan mérőről, melyet Ön kiválaszthatna? Nem állana-e ez meg a vassal, rézzel, ólommal, posztóval, buzával stb.-vel szemben is? Itt azonban változatlan téka az, hogy a nyereséget épp úgy megméri mint a munkát, ho-értékmérőről van szó és a változatlanság mellett fölhozott bizonyított erre minden változó értékmérő is képes.

Elismertem, hogy mérőm pontatlan, Ön is elismeri, hogy ez így történt; elismertem, de nem azért, mintha az én mérőm nem volna képes mindarra, amit Ön a sajátjáról állít, hanem mivel nem vagyok biztos a változatlanságáról. Az én pénzemben kifejezve bizonyos mennyiségű gulyacs 10 font sterlinget ér; tegyük föl, hogy a gulyacsok jobb értékesítésére szükséges lesz azokat

egy évig tartani, amikor is a nyereség 10% lesz; ekkorára a gu-gyacsok 11 font sterlinget érnek. Értékben 1 font sterlinggel növekedtek. Nos hát miféle különbség lesz akkor, ha Ön akár munkában értékeli őket mondván, hogy az első időszakban tíz napi munkát értek s a rákövetkezőben tizenegyet, akár pedig, hogy az első időszakban tízet értek, később meg tizenegyet.

Nem vagyok bizonyos benne, hogy kifejezés módja szabatos, amidőn azt mondja, hogy a munka természetben adott valóságos előleg (reál-előleg), s a nyereséget, ami bármiféle fajtáju ezen előlegekre esik, pontosan föl lehet becsülni“. Egy gazda tőkéje a nyers-termény és természetben adott valóságos előlegei nyers-termények. Előlegei bizonyos mennyiségű munkát érnek és igényelhetnek is, és nyeresége semmisenem lesz, ha a nyert termény többet nem fog igényelni akkor, midőn ő a munkában adott előlegeket és nyereségeket fölbecsüli; -- de így van ez minden más cikkben is, melyben ő előlegeit és bevételeit értékkelheti. Azt jelenti-e vajjon az akár munka, akár más egyéb legyen föltéve, hogy arra a gyanura nincsen okunk, hogy értékében megváltozott? Jól tudom, Ön majd azt feleli, hogy föltéve, hogy terménye minden esetre egy bizonyos mennyiségű munkára tarthat igényt, ő okvetlen abban a helyzetben lesz, hogy újra termelhessen, de más ám az eset, ha valami másban végzi a becslést, mert az a más dolog és a munka nagy relatív változáson mehetnek keresztül. De nem következhetik-e be ezen reál változás a munka értékében, és ha ő azon vélelem alapján cselekszik, hogy akkori szintjén marad meg, nem csalódhatik-e keserűen és nem lesz-e vesztes ahelyett, hogy nyertes fél legyen? Ön érvelésében a munkát egyenlő értékűnek föltételezi és hogyha Önnek e ponton engednék, akkor nem volna köztünk vitás kérdés. Egy gyáros, aki állandóan csak azt az értékmérőt használja, amit Ön ajánl, épp oly kikerülhetetlenül ki volna téve nagy csalódásoknak, amint ki van téve most is abban a közönséges változó médiumban, amelyben értékelni szokott.

És most kedves Malthusom végeztem. Mint a többi vitatkozók sok vitatkozás után mindegyikünk megmaradt a saját nézete mellett, természetesen mint ahogy illik, anélkül, hogy e vitatkozások befolyásolhatták volna barátságunkat; nem kedvelném Önt jobban akkor sem, ha nézeteimben egyetértene velem.

Kérem adja át Mrs. Malthusnak úgy a feleségem mint az én üdvözetemet.

Igaz t íve:

Ricardo Dávid.

Jegyzet. Ricardo 1823. szept. 11-én halt meg Gatcomb-ban egy fejében keletkezett és nagy fájdalmakat okozott daganat miatt. A Wilts-ben lévő Chippenham közelében fekvő Huish község egyik templomának kriptájában temették el. Barátja, Hume József a gyászolók közt volt. Miután csak 51 évet élt, halála barátait mélyen megrendítette, tanítványaira pedig valósággal esz-páásszertien hatott. „Még saját családomból sem szerettem senkit annyira. Esz-mecserénk oly közvetlen volt s a tárgy, amelyet mindketten kutattunk, annyira teljesen az igazság volt és semmi egyéb, hogy úgy gondolom, előbb-utóbb egyet kellett volna értenünk.“ Így szólt Malthus, Empson füle hallatára.

Mill James, ámbár az olvadozó hangulat nem volt természete, valóság-gal elkeseredett a bánattól és Mc. Culloch-nak 1823. szept. 29-én írt levelében sok gyöngédséggel és érzéssel emlékszik meg a végtiszteesség jeleneteiről.